INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ

REVISTA ISTORICĂ

PUBLICAȚIE TRIMESTRIALĂ

SUPT CONDUCEREA LUI

N. IORGA

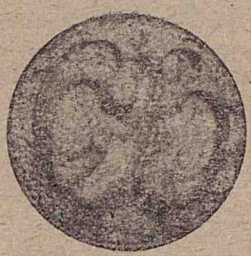

VOL. XXVI, N-le 7-9. IULIE - SEPTEMBRE 1940.

www.dacoromanica.ro

Comitetul de direcţie: *N. Bănescu,* profesor la Universitatea din Cluj. *I. Nistor,* profesor la Universitatea din Cernăuţi.

Comitetul de redacţie: *D. Berciu,* profesor secundar. *V. Brătulescu,* directorul Muzeului de Artă religioasă. *N. A. Constantinescu,* conferenţiar la Universitatea din Bucureşti. *Maria Holban,* profesoară la Şcoala superioară de Arhivistică şi Paleografie. *C. J. Karadja,* consul general. *Emil C. Lăzărescu,* profesor secundar. *Şt. Meteş,* directorul Arhivelor Statului din Cluj. *Valeriu Papahagi,* profesor secundar, *Iulian M. Peter,* inspector general administrativ. *Aurelian Sacerdoţeanu,* profesor la Şcoala superioară de Arhivistică şi Paleografie, directorul Arhivelor Statului. Secretar de redacţie: *Virginia Săcerdoţeanu.*

Redacţia: Manuscriptele, cărţile de recensat şi orice priveşte redacţia, se trimet d-lui N. Iorga, Şoseaua Bonaparte, 6, Bucureşti III.

Administraţia: Abonamentele şi orice comandă se trimet la „Institutul pentru studiul Europei Sud-Orientale", Str. Banul Mărăcine, 1, Bucureşti.

Abonamentul anual: 200 lei; numărul 60 lei. Anul odată încheiat, preţul volumului complet se ridică la 300 lei, iar al numărului la 80 lei.

CUPRINSUL

Articole: Pag.

N. Iorga: Pentru începuturile limbii noastre: limba română din umbra catacombelor 209-212

N. Iorga: Istoria Europei în învăţământul american 212-217

V. Mihordea: Ştiri cu privire la Nicolae Mavrocordat şi la revoluţia lui Patrona-Halil 217-223

H. Dj. Siruni: Cîteva cărţi armeneşti tipărite de Gheorghe Asachi . 224-228

Valeriu Papahagi: William Martin Leake şi Aromînii 228-239

D. Berciu: Noi cercetări asupra paleoliticului din Ungaria 238-241

N. Iorga: Rominii într'un dicţionariu de geografie francez la 1804 . 241-244

Gheorghe Bezviconi: Principatele dunărene în 1866 244-251

N. Iorga: O carte a lui Mazar-(Mazhar) Paşa 252-254

G. Göllner: Rominii în opera lui Ioan Dantiscus 254-260

N. Iorga: Două mărturii despre Rominii din Ardeal şi Banat la jumătatea secolului trecut: Un Maghiar şi un Engles 260-277

Economul D. Furtună: Cronograful preotului Atanasie din Botoşani . 277-281

Dări de samă:

Maurice Wilmotte: *L'épopée française, Origine et développement* (N. Iorga) 281-282

Percy Ernest Schramm: *Der König von Frankreich, das Wesen der Monarchie vom 9. bis zum 16. Jahrhundert* (N. Iorga) 282-286

Walther von Wartburg: *Die Entstehung der romanischen Völker* (N. Iorga) 286-289

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

– DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ŞI NOTIŢE –

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXVI-lea, n-le 7-9. Iulie-Septembre 1940.

Pentru începuturile limbii noastre: limba romană din umbra catacombelor

Prefacerea limbii latine, într'o vreme când totuşi Papa Damasus punea în frumoase versuri bucăţi de omagiu pentru martiri, se vede în notiţele din catacombe (v. Georg Schmid, *Das unterirdisch Rom*, Brixen 1908). O singură inscripţie cuprinde *aceste* semne de schimbare. Căderea lui *m* final: *coemeteriu totu*, confusiile de casuri: *quas in minas erat totas*, şi cu predicatul la singular pentru subiectul la plural; apoi: *cum tegulas;* dispariţia lui *h* iniţial: *abuit;* prefacerea lui *au* în *o, chlostra*; confusia între *b* şi *v: clabes;* dispariţia lui *n* în *mesa* (rom. masă); subjunctivul *facent; qu* devenit *c: cinque* (pp. 67-8). Şi, aiurea, *bixit* (p. 109). Într'o inscripţie latină cu litere greceşti se află, pentru Vineri: „Veneres", pentru *mensis, luna,* ca în româneşte; deci nu e nevoie să se recurgă la originea germană, cu *Monat. Mensis* capătă forma *mesis* şi urmează declinarea a doua (p. 108; v. şi p. 113).

Găsim forme ca *milix, miliz*, pentru *miles* (pp. 148, 158) *Um* dispare în *quoro*, inscripţia mai cuprinzînd forme caracteristice: *calbari* şi dispariţia lui *m* final *(dominu)* (p. 188), în inscripţia pentru un Gallus christianus; dar şi *sun* pentru *sunt. Petere* are înţelesul de *a ruga*, care s'a păstrat numai la noi, în celelalte limbi romanice noţiunea fiind redată prin *precare* (p. 193). Pentru „a sta în preoţie" e *sidit presbiterio* (p. 194).

De altfel *b* pentru *v* e un lucru curent: *bixit, bibus* (p. 225), *vibas* (p. 249), *bibum, noba* (p. 259), *vibas (vivas)* (p. 276), *Victoria bibat* (p. 281).

E acelaşi cas ca, la noi, dubletul *vrabie* şi *brabete.*

Ca fonetică, mai apare *santus* pentru *sanctus* (p. 326). Finalele şovăie pretutindeni: „vivas in *spirito* sancto" (p. 236).

www.dacoromanica.ro

Contaminația de casuri o găsim și în *Victor facit sibi locum se vivens* (p. 224). Sau *inter sanctis et iustis* (p. 278), *dies Saturnis* (p. 291), *dies Lunis (ibid.), cum uxorem suam* (p. 301). În inscripția de pe mormîntul lui Vitalis („Bitalis") pitarul se ceteşte: *Situs in paci natale dormis.*

În confusia de casuri, se adauge la acusativul-nominativ, care va învinge și la noi: *Caium* (=Caius) *facit* (p. 233).

Confusia în declinație merge așa de departe, încît un „prieten al tuturora" e *omniorum amicus* (p. 203). În amestecul de genuri avem un *domum aeternale* (p. 234). Expresia *comparare*=a cumpăra, apare. Altfel, cînd se spune că una și-a *compa[ra]-bit* (=*comparavit*) locul de odihnă, *arcosolium* (p. 233). Chiar forma cu *u* în loc de *o* apare undeva: *Ego, Tiberius ...nus cumparabi* (p. 304).

Cuvinte nouă se găsesc de aceste spirite simple. Primus închină o inscripție Leontiei, soția lui de douăzeci și șapte de ani, ca unei „colaboratoare", și terminul creat pentru aceasta e „colaborona" (p. 201). Aiurea soția e o „compana" (p. 294).

Ar resulta că limba latină oficială, înainte de alcătuirea sintesei populare, întrînd în Galia mai ales, dar și în Spania, — pentru care s'a încercat explicația unei latinisări prin orașe, pe care n'o admit terminii populari pentru lucrul de cîmp —, a păstrat formele gramaticale, pe cînd, odată ce sintesa populară aexistat, ea a trecut așa în alte părți, ca în Dacia și în Balcani în de o mai veche romanisare. În primul cas s'a cerut un adaus de la graiurile locale, în al doilea, el nu mai era de nevoie. E întocmai ca în refusul, ulterior, al limbii românești, odată așa de primitoare pentru terminii slavi, de a primi elemente de vocabulariu chiar, cu atît mai mult de sintaxă, de la Ungurii și Germanii veniți mai tărziu.

S'a observat (Wartburg, *Die Enstehung der romanischen Völker*, pp. 49-50), că păstrarea lui *s* la substantive, indiferent de preferarea formei de acusativ, înseamnă romanisarea din sus, prin clasa superioară și lumea oficială; unde *s* nu se păstrează, e latinisarea de jos. Și trebuie să se ție samă că epoca imperială înseamnă o revenire la formele vechi, ceia ce întărește părerea mea că aici au romanisat întăiu elemente populare autonome, care au adus cu ele și limba agriculturii și păstoritului.

www.dacoromanica.ro

Asistăm la desfacerea unui splendid graiu artificial, cu categorii gramaticale adaptate celor elenice, cum se adaptase fabulelor greceşti cu acţiuni eroice întreg trecutul, de modestă solidaritate populară, al Romei.

Avem a face cu o *limbă generală romană*, în care particularităţi provinciale şi locale se întâlnesc, se ciocnesc, se potrivesc şi se armonisează ca bucăţile de prund în mişcarea apei care le duce lovindu-le pentru ca, la urmă, ele să se rotunjească. Cutare, Aurelius, dar şi „Theofilus", e mîndru de a-şi aminti originea din siriana Carrhae, „Carenus" (p. 205).

Într'o epocă plină de omoruri e un strigăt desperat către viaţă. Se repetă necontenit, cu o încredere furioasă: *Sofronia, vibas cum tuis, Sofronia vivas in Domino, Sofronia dulcis, semper vivas in Deo, Sofronia, vivas* (p. 249).

Creştinismul aduce cu blândeţa mîngîierilor, — *sine fine laetitia* (p. 224), *Christum videbis* (p. 227), — şi speranţele lui. Un grafit doreşte închinătorului împrospătarea prin cei trei martiri ai locului, — *refrigeret* (p. 227). Se recomandă datoria de a fi cineva *amicus pauperum* (p. 301).

E ca nn abur de lume nouă.

Un întreg folklore cutează a ieşi la iveală, cu florile, păsările, cu scenele de seceriş ale lui, ca în capela subterană a Sfîntului Ianuariu (p. 217). Dar, de şi creaţiune, la noi, a Împăratului păgîn, care vrea să semene cu August şi cu Alexandru-cel-Mare, şi cu toată suprafaţa savantă a inscripţiilor, datorite unor lapicizi culţi, de importaţie într'o provincie bogată, *mediul spiritual în Dacia, e, fără creştinism, acela pe care creştinismul îl va scoate la iveală.*

Deosebit de mişcătoare e inscripţia femeii credincioase soţului, Turtura, care a trăit ca o turturică:

> Turtura nomen abis, sed turtur vera fuisti
> Cui coniux moriens non fuit alter amor,
> Unica materia est quo summit femina laudem.

Vedem „dulcile suflete" care vin (p. 308) la „locul adormirii", cu numele, luat de la Greci, „coemeterium" (p. 329). Dar şi noţiunea „adormirii", fără „viaţă viitoare", la Evrei (p. 334 şi urm.).

Ca şi la noi, în ţara „drumurilor", între latină şi greacă e un început de interpenetraţie. Aflăm astfel, într'o epocă mai târzie, un Catadromarius „in glauce" socotit ca un conducător de cai

www.dacoromanica.ro

la hipodrom, dar, rămînînd taina ultimelor două cuvinte, se pare că e vorba de un curier (p. 226). Într'o familie trăind în acest mediu, una din surori se chiamă *Piste*, grecește: credință, și cealaltă *Spes*, speranța (p. 239). Pe mormântul episcopului Cassius inscripția, de caracter misterios, e pur greacă (p. 242).

N. Iorga.

Istoria Europei în învățămîntul american

Mi-a căzut în mînă cartea d-lor James Albert Woodburn și Thomas Francisc Moran, *Introduction to American History* (New-York, a opta ediție, 1922).

E o interesantă încercare de a presinta anume fase de civilisație europeană elevilor americani, cărora li se spune că originile lor sînt în Vechiul Continent pe care, de la data așezării stramoșilor lor, nu fac decît să-l continue.

Pentru aceasta se începe cu Egiptul și celelalte monarhii orientale, fără a uita, alături, pe Fenicieni, cu foarte puțin, fără titlu deosebit, pentru Evrei. La fiecare se arată contribuția culturală Capitolul II e închinat Grecilor, cu citația din Shelley arătînd datoria morală față de dînșii. La războaiele medice se admite imperialismul și se consideră ca un fapt găsirea pretextelor pentru luptă. Capitolul următor presintă pe „Greci ca scriitori" Cel mai larg spațiu e consacrat lui Demostene. Arta greacă e în capitolul IV, căruia-i urmează acela despre „viața și caracterul grec", cu cîteva biografii. Pentru spontaneitatea și spiritul inventiv al lui Pericle se caută o paralelă în Războiul de secesiune american (p. 53).

Cu o întoarcere în urmă, se vorbește de Solon. În conclusie se spune că marii oameni ai Grecilor „erau așa pentru că trăiau în vederea unui nobil ideal" (p. 56). Oameni „tot așa de albi ca și marmora din al lor Pentelic" (p. 57).

Capitolul VI va da „răspîndirea civilisației grecești". Coloniile sînt puse alături de acțiunea lui Alexandru-cel-Mare, foarte bogat presintată. El e apreciat pentru ce „a dat civilisației lumii", mai mult fiind atribuit numai lui Isus.

Romanii apar (cap. VII) ca „succesori ai Grecilor". Legendele sînt păstrate, ca educative. Prin scopul cărții se explică și pa-

www.dacoromanica.ro

ginile despre Hanibal. Se trece la cuceririle romane în Vest, cu aceiași îmbielșugare cînd e vorba de Cesar, un paragraf special fiind pentru „civilisația romană în Britania". Capitolul IX se ocupă de Roma capitală a Imperiului: descripție a monumentelor și condițiilor de viață.

Capitolul următor e consacrat creștinismului, Isus nefiind măcar pomenit așa, ci supt formula de „fundator". După vre-o zece rînduri se trece la martiri. Și Constantin-cel-Mare e cuprins aici, pentru ca alt capitol să opuie conrupției romane pe Germanii „viguroși" și „harnici" (?). E bogat împărtășit Attila, pentru a se ajunge la „Germanii în Britania". Conclusia, greșită, e că „Imperiul Roman" devine un „Imperiu German".

Cînd se spune, la capitolul XII: „răspîndirea Germanilor", e vorba mai ales de creștinarea Marii Britanii și de desvoltarea acolo a noii religii. În față, Carol-cel-Mare, ca restaurator al „civilisației pe care o ruinaseră Germanii".

E favorisat și regele engles Alfred (capitolul XIII): i se dă mai mult decît lui Carol-cel-Mare, și se face dreptate și regelui Canut

Normanzii, cu năvălirea lor în Franța, se așează înaintea domniei lui Eduard Confesorul, și în același capitol se pune și cucerirea din 1065 a Angliei. Ca resultat: sintesa între „strălucirea și farmecul normand și soliditatea și energia anglă s'a dovedit a fi fost una remarcabil de bună" (p. 138). Dar se adauge și această fericită caracterisare: „Trebuie să amintim totuși că principalul curent de civilisație în Anglia a continuat să fie tot *english* (= anglo-saxon), și nu normand. Civilisația Angliei e amestecată. Britonii de la început au dat ceva pentru dînsa; tot așa și Romanii; Anglii, Saxonii și Iuții și-au adus contribuția; Danesii la rîndul lor; și la sfîrșit au venit Normanzii, cu contribuția lor de preț. Dar cel mai important din aceste elemente e cel anglo-saxon" (p. 138).

Caracterisările regilor englesi, cu note anecdotice, une ori contemporane, e justă în liniile așa de înguste, dar între Henric I-iu și Henric al II-lea înfățișarea e a unei confusii, și rolul european al celui din urmă nu e de loc semnalat, mai ales pentru că „în domnia de zece ani a petrecut numai opt luni în Anglia", și astfel „poporul Angliei n'apucă să se gîndească la drepturile și libertățile lui și să dorească o parte în guvernare" (p. 141).

O concepție americană se amestecă în felul cum e presintată

www.dacoromanica.ro

domnia lui Ioan-fără-țară, „cel mai rău rege care a stat vre-odată pe tronul engles". „Carta libertăților" e pusă alături de „Declarația de Independență" a Statelor Unite. Dar, cu dreptate, se observă că „nu este nimic nou în ea, căci cuprinde numai o constatare de vechi drepturi și libertăți". Numai cît nu poate fi vorba, observăm, de „popor" ca atare, ci de clasa care dăduse lupta contra abusurilor Coroanei. „Mai mult Francesul decît Englesul" Henric al III lea are un mare paragraf pentru lupta pe care a dat-o și care s'a terminat cu izbînda definitivă a opoziției constituționale. Cele mai înalte laude se aduc lui Simon de Montfort, biruitorul, cîntat și în vechea baladă a „contelui Simon". Ar trebui însă o restricție cît privește acel „common people" care ar fi fost chemat alături de cler și nobilime prin reformele impuse de dînsul. El e considerat ca „întemeietorul Camerei Comunelor" (pp. 147-8). La întrebări se adauge o lecție de morală politică pentru Americani, cari au să judece „dacă Magna Charta are vre-o importanță pentru ei".

Un capitol de istorie culturală presintă viața medievală numai supt raportul engles. Universitățile apar cu o îndreptare spre exercițiile atletice ale presentului. Ghildele sînt definite înainte de a trece la sat, și apoi vine la rînd „feudalismul", cu castelul, petrecerile, cavaleria. Cruciatele se află în capitolul „pelerini și exploratori", în care s'a făcut să între însă și tragicul conflict dintre Toma de Canterbury și Henric al II-lea. Și explicații originale se adaugă.

Judecata asupra caracterului „hun" al Turcilor e cam tare. Trebuie relevată observația că zelul luptătorilor lui Hristos era inspirat și de povestiri din Biblie despre luptele cu „păgînii". Rolul lui Petru Ermitul e redus după noile cercetări. Expunerea e largă, și, adresîndu-se școlarilor, autorii se opresc îndelung asupra „cruciatei copiilor". Resultatele acestor expediții sînt după cuviință apreciate, poate cu exagerări în detalii. A „patra cruciată" e lăsată la o parte. Lui Marco Polo i se dă un întreg paragraf, și se caută raporturi cu lucruri mai noi.

Firește, descoperirile din Apus sînt luate de la început încă, dar se afirmă că Normanzii veniți în Groenlanda „n'au fost în vre-un sens adevărat descoperitorii Americei", și povestirile lor aici „par să fi trezit numai puțin interes", fiind considerate aceste călătorii ca atîtea altele. „Astfel nimic n'a venit din așa-zisa des-

www.dacoromanica.ro

coperire normandă a Americii." Căile de comerț spre Est sînt apoi urmărite. Și de aici se sare la căderea Constantinopolului și la căutarea noului drum spre Est.

În aceasta, Portughesii apar ca „urmașii vikingilor", prin marea lor îndrăzneală în ceia ce se numește aici „Marea întunerecului". „E sigur că un căpitan de vas pe Mare de astăzi s'ar cutremura, dacă i s'ar cere să se risce pe Ocean în astfel de condiții." Mai mult decît oriunde, pe pagini întregi se aduce un omagiu prințului dom Enrique Navigatorul, „unul din marile caractere ale acestei perioade". Cu dreptate se relevă partea de cruciată, care joacă un așa de mare rol în necontenitele lui întreprinderi între „păgîni" (p. 184).

La opera de pătrundere a lui Bartolomeu Diaz, oprit de revolta echipagiului de a trece în Oceanul Indian, se observă că descurajarea nu s'ar fi produs „dacă ar fi fost un Columb sau un Magelan", adăugind că un frate al lui Cristofor Columb, Bartolomeu, era pe aceste vase portughese (pp. 186-7).

Isprava lui Columb și a urmașilor lui ocupă un spațiu imens, potrivit cu proporțiile cărții, de la pagina 190 la pagina 233. Se relevează importanța îndreptărilor aflate de la tatăl soției lui și așezarea în Porto Santo din arhipelagul Maderei, ca și a hărții cerute în 1474 lui Toscanelli, care arată numai calea fără a ghici conținutul intermediar (și divinația lui Aristotele). Nu se uită încercarea preliminară în Anglia și Franța. Urmărirea marelui plan e pusă în legătură cu lungul război contra Grenadei (în fond, era aceiași acțiune de cruciată: Columb menia pentru o nouă expediție în Palestina cîștigul ce ar ieși din izbutirea încercării sale). În acest întins capitol se cuprinde și găsirea adevăratului drum spre Indii de Vasco da Gama. Lui John Cabot i se recunoaște meritul de „a fi fost primul European, de la Normani încoace, care să fi văzut continentul Americei-de-Nord", de și scopul și aici era tot drumul spre Indii. Din a doua călătorie, care-l duce „probabil până la Carolina-de-Sud", el nu se mai întoarce. Lui Amerigo Vespucci i se recunoaște meritul ca, pe un vas portughes, el să fi ajuns „mai departe la Sud decît oricine înaintea lui" *(ibid.)* și prin el, cu toate poveștile ce adauge în scrisul său realității, se capătă impresia că țara nouă nu e o insulă, ci un continent (p. 223). Și un German, Martin Waldseemüller e recunoscut ca acela care a văzut, în

www.dacoromanica.ro

„Geografia“ sa, că acest continent e „a patra parte a lumii“. El se numește America pentru că se credea că Vespucci a descoperit *alt* teritoriu decît Columb, care rămăsese legat de ideia Indiei (pp. 223-4). Iar descoperirea Istmului de Panama, cu *cealaltă* Mare a Indienilor, aceia care de fapt duce la Indii, îi revine lui Balboa, aventurierul ruinat care e silit să și caute norocul. Magellan (Magalacs) află drumul numai pe Mare, în acest Ocean Pacific, prin extremul Sud; în cale, e ucis în Insulele Filipine. Pe urmă Francesii ajung la „Țara din nou găsită“ (New-Foundland), cu Verazzano, la rîul Sf. Laurențiu, cu Cartier, care credea că e undeva prin China, – și unei cascade el îi zice „Lachine“ (p. 229).

Capitolul spaniol în Lumea Nouă e și el deosebit de bogat. Ca nouă subliniare, aceia a rolului lui Hernando de Soto, care descopere rîul Mississipi (1541), „cea mai remarcabilă expediție de explorare în istoria Americii-de-Nord“ (p. 243): ea ține patru ani, trei luni și unsprezece zile *(ibid.)*. În Florida apare Ponce de Leon, care e imitat de Coronado.

Urmează modestele încercări englese (Walther Raleigh; călătoria lui Francisc Drake în jurul pămîntului).

Numai acum se revine la evenimentele de pe continent, cu lupta între Francisc I-iu și Carol Quintul, și, cum cartea urmărește scopuri morale, se presintă spiritul cavaleresc al lui Bayard. Dar se revine îndată la cursul descoperirilor, și iată-l pe Coligny apărînd ca un îndemn spre colonisarea calvinilor francesi în Lumea Nouă, unde Jean Ribaut ajunge'n Florida. Carolina e numită după regele Franciei Carol al IX-lea. Îi izgonește pe acești eretici Spaniolul Pedro Menendez, și va fi pedepsit de Francesul de Gourgues, imediat.

Iar, pe continent, se dă lecția de morală a răscoalei calvinilor din Țările-de-Jos, cu prințul de Orange, „George Washington al Olandei“ (p. 268). De aici lupta Englesilor cu Spania, relevîndu-se figura eroică a lui sir Philip Sidney. Distrugerea Marei Armade spaniole e celebrată ca o victorie americană. Căci prin aceasta li s'a deschis Englesilor Oceanul pentru colonisările în Apus ale viitorului (după istoricul engles John Fiske).

Acum, cu Frobisher și John Hawkins, cu Humphrey Gilbert, apar colonisatorii englesi. „Privilegiul acordat lui Gilbert cuprindea germenul luptei pentru independența americană“ (1579-1583).

www.dacoromanica.ro

Raleigh întovărăşeşte şi culege moştenirea (în apele lui Verazzano şi Cabot). Dar încercările de colonisare nu reuşesc. Numai Compania londonesă poate crea o colonie durabilă, la Jamestown, în Virginia, la 1607.

Cartea, aşa de nouă ca plan şi desvoltare şi, adaug, splendid ilustrată, se opreşte aici.

N. Iorga.

Ştiri cu privire la Nicolae Mavrocordat şi la revoluţia lui Patrona-Halil

Prins de Austrieci în Bucureşti la 25 Novembre 1716 şi dus în captivitate la Sibiiu, Nicolae Mavrocordat a fost ţinut până după încheierea păcii de la Pojarevaci şi liberat, prin schimb de prisonieri, la 28 August 1718.

Ştirile de mai jos vin să confirme şi să întregească ceia ce se cunoaşte din alte mărturii documentare.

O notă din memoriile lui Saumery ni-l arată pe învăţatul Domn, ctitor de biserici, în ipostasa de liber cugetător.

După moartea lui în 1730, revolta lui Patrona-Halil în Constantinopol, care făcea ca tronul Moldovei să fie încredinţat unui măcelar, este descrisă într'o altă variantă de un izvor italian. Fiul său, Constantin, ales Domn în Bucureşti, nu este recunoscut de Poartă în urma intrigilor lui Mihai Racoviţă, care i-a luat locul.

1.

25 Novembre 1716.

Contele de Stainville, comandantul armatei austriece în Transilvania, trimete un detaşament în Ţara-Românească şi ia prisonier pe principele Nicolae Mavrocordat.

Pendant que le Comte de Mercy chassait les Turcs des postes dont on a déjà fait mention, le Général Comte de Steinville, qui commande en Transylvanie, fit un détachement sous la conduite du capitaine Detine, avec environ trois cents hommes choisis pour aller faire une course dans la province de Valachie. Il se joignit à ce partis quantité de gentilhommes et autres principaux Valaques en qualité de volontaires et de guides. Leur but principal était d'enlever le Vaïvode ou Prince Regnant de Valachie, lequel

www.dacoromanica.ro

employat tout les Peuples de cette Province là, ne secoursent *(sic?)* le joug des Ottomans, dont ils sont tributaires, et n'inplorassent la protection de l'Empereur, de laquelle ils espéraient d'entrer dans *l'ancienne liberté* et dans les *privilèges* dont ils ont cidevant joui sous la protection des *anciens Rois d'Hongrie*, avant que cette Couronne eut passé dans la Maison d'Autriche. Ce projet fut si sagement conduit qu'effectivement cette troupe s'avança jusqu'à *Burcherest* ou *Bukerest*, comme d'autres nomment la ville où le Vaïvode ou Hospodar de Valachie faisait sa demeure.

Après une vive escarmouche avec les Turcs et les Tartares qui servaient de gardes à l'Hospodar, il fut enlevé avec sa femme et quatre de ses fils, et conduit à *Hermanstad*, en *Transilvanie*, le 8 décembre dernier, escorté de 60 cavaliers.

Cet Hospodar, qui est agé d'environ 45 ans, avait succédé au Vaïvode *Cantacusene* (qui fut décapité à Constantinople, comme on l'a marqué dans les précédents journaux, et qui était d'une très illustre famille), est un gentilhomme proffessant la Réligion Greque, nommé Nicolas Mauro-Cordato, fils de *Mauro-Cordato*, ci-devant Ministre et premier interprêt de la Porte, et l'un de ses ambassadeurs à la paix de Carlowits. Il est à remarquer que Mauro-Cordato était originaire de l'ile de Chio. Comme ce Seigneur est extrémement riche surtout en argent comptant, on assure qu'il a déjà offert cinq cent mille écus pour sa rançon, mais que l'Empereur en avait rejeté la proposition, voulant retenir son prisonnier, afin de lui ôter les moyens de continuer ses menées, plus conformes aux intérêts du Sultan qu'à ceux de S. M. I.

Cet enlevèment ne fut point tracassé par les Habitants de la ville, aux-quels on ne causa nul dommage, ni par ceux de la campagne, qui en furent bientôt avertis, ce qui fait juger que le prisonnier n'était pas fort aimé des Peuples.

(*Journal historique de Verdun*, I-iu Februar 1717, pp. 131-6.)

2.

Decembre 1716

Nicolae Mavrocordat nu era simpatisat de supuşii săi; ca prisonier, este bine tratat. Sultanul numeşte un succesor la tronul Munteniei în locul lui.

www.dacoromanica.ro

Par les lettres de Transilvanie, on a été informé qu'on y avait conduit sans aucun accident quatre petites pièces de Campagne, les drapeaux et les étendards, avec quelques charriots chargés de Munitions de guerre, qu'on avait pris à Buchorest en Valachie lorsqu'on y enleva le Hospodar *Mauro-Cordato*. Ces charriots ne pouvant pas faire le voyage aussi vite que ceux qui conduisaient le prince prisonnier étaient en risque d'être attaqués dans leur route, si les peuples eussent voulu s'opposer à leur passage ; mais il n'arriva rien de semblable, ce qui est une preuve que les Valaques n'étaient pas trop bien intentionnés pour leur chef et qu'ils n'ont pas été fachés d'en être défaits.

Le prisonnier dont on vient de parler n'a pas été transféré à Vienne comme on l'avait cru : il est resté en Transylvaine ; le Comte de Steinville a reçu ordre de la Cour de le traiter favorablement.

Cependant les mêmes airs nous apprennent que le Grand Seigneur avait destiné Jean Mauro-Cordato, frére du prisonnier, à la dignité de Hospodar de Valachie, et avait envoyé ordre aux Etats du Pays de le reconnaître en cette qualité ; mais on ajoute que le courrier qui portait ces ordres avait été enlevé par un Parti d'Impériaux, et conduit au général Steinville, qui envoya ces lettres à la Cour Impériale.

(*Ibid*., p, 215 ; Mart 1717.)

3.

29 Maiu 1717.

Representanţi ai Tării-Româneşti la Viena pentru negocieri cu Împăratul[1].

Les députés de Valachie eurent leur audience de congé de l'Empereur le 6 juin: l'Evêque grec de Ribnick, nommé le sieur Damascene, qui était à leur tête, fut régalé d'une croix enrichie de diamants : les autres membres de la députation eurent chacun une chaine d'or, à l'aquelle était attachée une médaille de l'Empereur. On ne publie pas encore quel a été le succès de leur négociation : cependant, s'il faut ajouter foi au bruit public, les députés n'ont rien voulu changer à leurs instructions en ce

[1] Cf. Al. A. Vasilescu, *Oltenia supt Austriaci*, Bucureşti 1927, pp. 67-9.

www.dacoromanica.ro

qui [re]gardait le maintien de leurs libertés, de leur Réligion, et au droit de choisir un prince de leur nation, sous le nom d'Hospodar. (*Ibid.*, II, p. 138; August 1717).

4.

1720-1723.

Părerea lui Nicolae Mavrocordat despre religia lui.

De la religion des Grecs schismatiques.

...Je hazarderai d'en donner une idée telle que le prince de Valachie le fameux Maurecordato, un des plus scavans de son siècle, me l'a enseignée...

...Ceux qui ont écrit sur cette matière ont plutôt raconté ce qu'ils croyent autre-fois que ce qu'ils admettent aujourd'hui, puisqu'il n'y a pas un seul prêtre Grec dans tout l'Orient qui soit de même sentiment; et le prince Maurecordato m'avoua que leur croyance ressembloit plûtôt à un labyrinthe de superstitions et d'erreurs, qu'à un système raisonné et suivi.

(Saumeray, *Mémoires et aventures secrètes et curieuses d'un voyage du Levant.* Liège, 1732, II, pp. 167, 176; citat în Iorga, *Istoria Românilor*, VII.)

5.

1730.

Revoluția lui Patrona-Halil[1] *din Constantinopol, cu repercursiunile ei asupra Principatelor române, povestită de un izvor italian.*

---

[1] Cf. Hurmuzaki, *Doc., Supl.* I[1], pp.473-6, No. DCXCVI; Neculce, *Cronica*, vol. II, pp. 390-1; Russo, *Cronica Ghiculeștilor*, pp. 64-7; „Rélation des deux rébellions arrivées à Constantinople en 1730 et 1731", Haga, 1737, (un exemplar în Biblioteca Russo); Daponte, *Ephémérides daces*, vol. II, p. XXXIV; Vandal, *La mission de Villeneuve*, p. 157; Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, XV; Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, IV, p. 409. Despre Patrona-Halil, la câțiva ani după eveniment, spune: „Voici une action de Kalyll qui prouve que l'élévation de sa fortune ne lui faisoit point oublier ses anciens amis Il y avait un Grec nommé Janaki, boucher de profession, qui lui avoit autrefois prêté une demi rixdable ou cinquante sols. Il l'envoya chercher, et le fit Hospodar ou prince de Moldavie. Le pauvre Yanaky se fût volontiers dispensé d'accepter un poste aussi éminent, mais son protecteur insista, et il fut contraint d'obeir" (*Relation de mon voyage de Petersbourg à Constantinople..., en 1737 et 1738... Entrepris par ordre du comte Ostermann, chancelier de Russie, et de M. Roudeau, ministre d'Angleterre à la cour de Petersbourg*", în *Uricariul*, XXIV, p. 241).

www.dacoromanica.ro

Era morto a' primi di Settembre in Valachia il Principe Maurocordato, soggetto di grandi meriti e molto stimato spezialmente pel suo sapere. Avendo voluto il Granvisire conferir ora quel Principato a Michalovoda (il quale, dopo averlo di già goduto per lo spazio di venti anni, viveva da qualche tempo libero d'ogni occupazione in un Villaggio situato sul Canale des Mar Nero), fu d'uopo dare una grossa somma al Patrona, oltre a grossi donativi, che si fanno secondo l'uso alla Porta.

Il Signor Alessandro Gica, Greco anch'egli, come pure i Principi soprannominati, dovendo essere confermato dal Granvisire nella sua Carica di Primo Dragomano della Porta, pregò che si differisce alquanto la cerimonia di dargli la investitura, non per altro se non perchè temeva che, se i ribelli lo vegessero esercitare sotto il nuovo Ministero le incombenze che avea esercitato sotto il precedente, non lo facessero morire, o esigessero somme ch'ei non era in istato di pagare. In fatti non mancò il Patrona di minacciarlo più volte, finchè gli convenne tenersi ascoso sino all'intera destruzione de' ribelli. Appunto per disaminare cosa far dovesse per distruggerli, fu tenuto li 24 un gran Consiglio, e vi si stabilì di proporre loro di ricoverarsi sopra qualcunque frontiera dell'Imperio volessero. Ma i ribelli, in vece di accettare la proposizione, chiesero all'incontro la deposizione del novello Granvisire, e che non si dovessero promovere alle cariche le persone ch'erano proscritte, perchè non volevano che si facesse risurgere l'antico governo. Convenne al Sultano, colla speranza di acquietarli, spogliare diversi Uffiziali degl'impieghi à quali avevali promossi. Ma gli ammutinati, dopo aver tenute varie adunanze, si fecero il dì 29 Ottobre veder di nuovo alla Corte, e dimandorono che Patrona, loro Capo, fosse fatto Capitan Bassà, Musluh Agà de Gianizzeri, e Emir Ali Granvisire. La Corte, al vedere tanta temerità de' ribelli, sospettò che quella venisse fomentata da alcuni Dottori della Legge, e spezialmente da un certo Zulalisadé, che altre volte dato avea saggi di spirito torbido in diverse occasioni, ma, non essendo ancora le cose in istato da poter usare la severità, si risolvette di far loro sapere che per ora eseguire non si potevano le mutazioni ricercate nel Ministero. Il dì 2 Novembre il Sultano publicò un Catserif (cosi chiamano i Turchi un comando, che scritto sia di proprio pugno del Gransignore)

www.dacoromanica.ro

con cui faceva un rigoroso divieto di commettere più disordine alcuno, minacciando di punire colla morte tutti i colpevoli; e ordinava separamente a' Ribelli di non più portare Turbani rossi, come facevano per distinguersi dagli altri, ma uniformarsi anche in questo alli rimanenti. I Ribelli obbedirono subito a quest'ultimo articolo del Catserif e si posero de'turbanti bianchi; ma non per tanto riformarono la condotta loro.

Patrona voleva disponere da Padrone delle principale Cariche dell' Imperio. Non deve qui omettersi ciò ch'egli fece con un Macellaro Greco chiamato Janachi. Ricordossi che costui gli avea già da molti anni prestate due Piastre, nè mai più gliele avea ricercate; oltrecchè aveva somministrata ottima carne tanto a lui, quanto a suoi Compagni ne'primi giorni della sollevazione. Fecelo dunque chiamare ora, e, dicendogli che, in gratitudine delli favori da lui fattigli, voleva rimunerarlo, gli diede in un sacchetto mille zecchini.

Janachi, ringraziando la benignità del Patrona, ricusava di volere alcun pagamento, contentandosi di vivere sotto la sua protezione.

Adunque, gli disse Patrona, diteme cosa desiderate, e siate sicuro di ottenerla. Insorsero mille desideri nel cuore del macellaro, e, dopo avere consultato con diversi de'suoi amici, ritornò dal Patrona per dirgli che, giacchè sì grande era l'affetto di cui lo graziava, e avendo egli tutto il potere nell'Imperio, pregavalo di farlo eleggere Principe di Moldavia. Volentieri, ripigliò Patrona; e subito mandollo dal Granvisire per avere il di lui consenso. Il Ministro, stupefatto di tale proposizione, stette buona pezza senza parlare. Indi, ripreso spirito, disse ch'era impossibile ciò che dimandava Patrona; che non erano a quella dignità promosse si non persone d'illustri natali e che allo stato prestati avessero gran servizi; che niuna di tali qualità non avea il proposto suggetto; e, per altro, essendo quattro soli giorni che il Sultano avea confermato in quel posto Gregorasco Gica, non era giustizia, nè onore di Sua Altezza spogliarne quel Principe, per porre in sua vece un vile artigiano. Referita la risposta al Patrona: „benissimo", disse; „vedo cosa vogliano dire tale scuse. Gregorasco è Giaùr, cioè Cristiano. Tale parimente è Janache. Che l'uno, o l'altro sia Principe, non

www.dacoromanica.ro

è sempre lo stesso? In una parola voglio che facciasi quanto richiedo".

Quindi risponde il Macellaro al Granvisire, facendolo accompagnare da Musluh, suo collega. Questi favellò con molta alterigia al visire, il quale, non sapendo più a qual partito appigliarsi, disse che un negozio di tanta importanza da lui non dipendeva, e non potea farsi senza il Sultano, di cui era d'uopo sapere la volontà. – „Andate dunque a trovarlo", suggiunse Musluh; „ma sia vostro pensiere soddisfar Patrona". Il Sultano, non meno sbalordito rimase del Granvisire, ma, giudicando che ogni cosa presto averebbe mutato aspetto, disse al Visire: „Contentate il Ribelle".

La onde fu incontinente il Macellaro dichiarato Principe di Moldavia, ebbe in questa qualità il Caftan dalle mani del Granvisire e ricevette tutti gli onori sì nella Corte del Sultano, come nella chiesa patriarcale de'Greci, a'quali questo inalzamento fu una ferita mortale, come si vede dalla consternazione che nel viso di tutti scorgevasi in tempo della funzione, cui bisognò anche intervenisse, ad onta del suo dolore, il sopraddetto Dragomano della Porta, fratello del Principe deposto.

Ma la grandezza del Principe Macellaro durò qual sogno. Non avendo potuto trovare chi gli prestasse danaro sufficiente per supplire a'regali che in simili congionture si fanno indispensabilimente alla Porta e a'suoi Ministri, fu da tutti abbandonato, spezialmente dal Patrona stesso, che solo dimandavagli 50 borse, vale a dire 25 mil ducati. Onde, in vece di essere condotto pomposamente nel Trono, fu vergognosamente strascinato in prigione, da cui non uscì se non per ricevere poco dopo una ignominiosa morte.

(Storia dell'anno 1730-1731, libro quarto, pp. 270-274.)

6.

Februar 1731.

Arestarea lui Constantin Mavrocordat.

Le Hospodar de Valachie, fils du célèbre Mauro-Cordato, a eu part aussi à la révolution. Le nouveau Sultan l'a fait enfermer avec ses enfants, et ses biens ont été mis en séquestre.

(Journal historique de Verdun, XXIX, p. 126; Februar 1731.)

V. Mihordea.

www.dacoromanica.ro

Cîteva cărţi armeneşti tipărite de Gheorghe Asachi

Acum cîţiva ani (*Revista Istorică*, 1931; n-le 7-9, pp. 163-8), vorbind despre „*Tipăriturile Armeneşti din Romănia*“ am dat la iveală actul de înfiinţarea unei tipografii la Iaşi, act care, redactat în lanuar al anului 1847, după ce vorbia despre înfiinţarea, de cîţiva ani, afară de Şcoala Centrală din Iaşi, şi a altor şcoli armeneşti, la Roman, Botoşani, Tîrgul-Ocnei şi Focşani, „unde profesorii predau în limba naţiei şi în alte limbi învăţăturile folositoare, spre a pregăti o generaţie de artişti iscusiţi, de negustori economi, înţelepţi şi alte dregătorii“, spunea: „Privind apoi la greutăţile care se întîmpină întru aducerea de peste hotar a cărţilor scolastice în limba armeană, care în totul nu pot fi potrivite cu cele trebuitoare pentru aceste locuri, tot acea bunăvoinţă a fruntaşilor naţiei şi a doritorilor luminării au cerut şi formarea unei tipografii cu caractere armene, care, după înaltă învoire, rostită prin adresa onor. Secretariat de Stat, supt no. 171, s'au şi înfiinţat la Iaşi, în Institutul tipo-litografic al Albinii“.

Am adăugat atunci că în această tipografie a fost imprimat, la anul 1850, în limba armeană, o „Carte de rugăciuni“ pe spesele Clucerului Hacighian din Roman.

De curînd am găsit alte două cărţi, tipărite tot în tipografia lui Gheorghe Asachi, primele care au fost imprimate în secţia armenească din „Institutul tipo-litografic al Albinii“.

I. „*Cheul cetirii* al literelor mesrobiene (armeneşti) care este abecedarul limbii armene, Iaşi. În anul Domnului 1847. Tipografia „Institutul Albinii“.

Această Carte de cetire a fost tipărită pentru usul elevilor din şcolile armeneşti din Moldova, care în această dată erau în plină lor înflorire.

Şcolile armene din Moldova, de şi avură existenţa lor chiar în a doua jumătate din secolul al XVIII-lea, au luat un oarecare avînt începînd din secolul al XIX-lea, iar după 1841 o propăşire mai accentuată, graţie unui om de inimă şi perseverenţă, Iacob Buiucliu, care cu un entusiasm profund a adus un nou ritm în treburile armeneşti din Moldova, ajutat fiind de marele Gheorghe Asachi.

Plecîndu-se stăruinţilor lui Gheorghe Asachi, Mihai-Vodă se hotărî, în anul 1841, să sloboadă un hrisov prin care, arătind că datoria lui este de a face să se dea o învăţătură uniformă tu-

www.dacoromanica.ro

turor neamurilor de supt oblăduirea sa, propășitoare către același scop de civilisație, poruncește ca să se ia supt ocrotirea Epitropiei învățăturilor publice școalele naționale armene, punîndu-le pe aceași treaptă cu celelalte școale publice, și, cu aceasta, pe lîngă celelalte materii, să se propovăduiască în limba, religia și istoria Armenilor. Cu atestatele acestor școli, elevii urmau să treacă de-a dreptul la Academia Mihăileană, iar directorul ales de Eforia Armeană și întărit de Epitropia învățăturilor publice avea să fie primit în rîndul inspectorilor Academiei, cu de o potrivă drepturi și îndatoriri cu ei.

„Prin o atenție vrednică de luare aminte, acest hrisov, dătător de o viață nouă pentru Armeni, fu slobozit și cetit cu mare solemnitate în Biserica Armeană, în ziua Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril (18 Novembre 1841), onomastica Domnului stăpînitor. Îmbărbătat prin acest succes de necrezut pentru cei mai mulți, Iacob Buiucliu, ca director al școlilor armene, recunoscut acum și întărît de Epitropia învățăturilor publice, porni a înființa, prin orașele unde obștea Armenilor era mai mare, eforii și școli dependinte de Eforia Capitalei, considerată ca o eforie centrală a tuturor comunităților din Principat (Academia Romînă, *Grigore M. Buiucliu*, București, pp. 31-2).

Cartea pomenită începe cu prefața aceasta, adresată cetitorilor: „Cum fiecare popor se consideră dator de a gîndi și de a realisa tot ce este necesar pentru binele națiunii sale, tot așa oamenii de inimă din comunitatea armeană locuită în Moldova, pe lîngă alte lucruri folositoare națiunii, au crezut necesar și înființarea unei tipografii în orașul Iași, cum s'a anunțat, zilele trecute, printr'o înștiințare specială. Această cărticică este prima roadă a acestei tipografii, și este alcătuită în modul de a fi trebuincios pentru copiii noi-intrați în școală.

„În primul rînd s'a constatat de multe ori că, înainte de a cunoaște copilul literele, rupe primele foi ale abecedarului, în așafel că p rinții se simt nevoiți de a plăti bani pentru mai mulți abecedari *(sic)* pănă ce copilul să învețe literele. Prin urmare, pe lîngă această carte am atașat o filă de pergament gros, conținînd alfabetul cu litere mari și mici, pentru ca copilul, după ce a învățat literele de pe acest pergament, să înceapă să cunoască în această cărticică celelalte lucruri necesare pentru cetire.

www.dacoromanica.ro

„În al doilea rînd, era imposibil ca un copil să sfîrşească într'un an abecedarele întrebuinţate până acum în diferite şcoli: muncia unul sau doi ani, chiar mai mult, spre a învăta principiile de cetire, pierzînd astfel o parte din timpul reservat altor ştiinţi. Această carticică este alcătuită şi împărţită în aşa fel, ca pedagogul priceput să poată instrui pe copil într'un singur an.

„În al treilea rînd, ne-am străduit ca elevul, după ce începe să cetească, să înveţe şi să înţeleagă neamul, ţara şi baştina de unde vine, pentru ca să nu imite exemplul altor oameni, lipsiţi de minte şi de iubire de neam, considerînd o ruşine a mărturisi în presenţa altor naţiuni originea sa.

„În al patrulea rînd, în ordinea lecturilor obişnuite s'a pus şi Tatăl-Nostru, Crezul, etc., pentru ca învăţătorii credincioşi să stăruiască să predea aceste rugăciuni copiilor în mica lor vrîstă în mod corect şi să puie în mintea lor frica lui Dumnezeu şi bunăvoinţa Sa nemărginită. Vom fi recunoscători acestor învăţători dacă stăruie să scoată din mintea copiilor frica pedepsei de bătaie şi în locul ei să introducă frica de Dumnezeu şi ruşinea de om şi astfel, ca un patriot adevărat, să-i instruiască prin diferite noţiuni folositoare."

După această introducere, cărticica începe cu o gravură, representînd pe Sf. Mesrob, inventatorul alfabetului armenesc, gravură desemnată la Iaşi.

II. „*Dogma creştinească*, după credinţa sfintei Biserici armeneşti, adaptată pentru usul copiilor mici, supt patriarcatul de Constantinopol al domnului Arhiepiscop Matdeos; Iaşi, în anul Domnului 1847; tipografia „Institutul Albina"."

Această cărticică are şi inserţiunea următoare: „S'a examinat şi s'a găsit conformă credinţii Bisericii ortodoxe armene. Protopopul Armenilor, Nerses".

III. Adăugim că tot în această tipografie s'a tipărit, în 1853, în limba romînă, o „Colecţia Documentelor" atingătoare de Comunitatea Armeană în principatul Moldovei, de la 1841 la 1852.

Această colecţie conţine:

1. O „Pro-cuvîntare", semnată de Eforia Armeană din Iaşi (preşedinte Carabet Criste Clucer, Carabet Cărămlău, Isaia I. Treancul, Ilie Popovici, Clucer, Tacor Caracaş, secretar Anton Popovici), cu data de 1-iu Ianuar 1853.

2. Adresa, cu data de 15 Decembre 1841, no. 300, a Epitro-

www.dacoromanica.ro

piei Învățăturilor Publice în Principatul Moldaviei către Eforia Comunității Armene din Principatul Moldaviei, iscolită de Neculai Suțu, Costachi Mavrocordat, Asachi, referendar, și secretar Căliman, adresă care înștiințează că Domnul Țării, Mihai Sturza, a binevoit să întărească așezarea școlilor armene supt privigherea Epitropiei Învățăturilor Publice.

3. Hrisovul lui Mihail Grigoriu Sturza-Vodă, cu data de 8 Novembre 1841, no. 163, contrasemnat de Costachi Sturza Vel Logofăt, A. Sturza Vornic, Costin Spătar, șeful secției, hrisov care reglementează funcționarea școlilor armene.

4. Adresa, cu data 3 Iulie 1842, no. 280, a Epitropiei Învățăturilor Publice în principatul Moldaviei către Eforia Comunității Armene din Iași, iscălită de Neculai Suțu, Asachi, referendar, și secretarul Căliman, anunțînd alcătuirea unui regulament special pentru administrarea școlilor armenești.

5. O „Anecsă la regulamentul academic, instrucțiile atingătoare de Scoala Publică Armeană din Iași", cu data de 2 Iulie 1841, no. 280, semnată de N. Suțu, Gr. Ghica Hatman, Asachi, referendar, secretar Gh. Căliman Serdar.

6. O adresă, cu data de 27 Martie 1842, no. 138, a Epitropiei Învățăturilor Publice în Principatul Moldovei către Eforia Comunității școlilor armene din capitală, iscălită de Costachi Mavrocordat, Neculai Suțu și secretarul Căliman, fixînd uniforma elevilor din școalele armene.

7. O adresă, cu data 7 April 1845, no. 167, a Epitropiei Învățăturilor Publice în Principatul Moldovei, iscălită de C. Mavrocordat Logofăt, Asachi, referendar, Sardarul Gh. Căliman, numind pe Căminarul Gheorghe Săulescu ca delegat din partea acestei Epitropii.

8. Încuviințarea, cu data de 2 April 1845, a lui Mihail Gr. Sturza Voevod pe un raport, cu data de 6 Februar 1845, no. 45, iscălit de Costachi Mavrocordat Logofăt, Asachi referendar, secretar Gh. Căliman: raport despre activitatea anului trecut a școlilor armene și îndunătățirile proiectate.

9. O „Anecsă la regulamentul Comunității Armene. Instrucții atingătoare de Administrația și Organisația din năuntrul Eforiei Comunității. Anul 1844, Dechemvrie 20 zile", iscălită de Gh. Săulescu și Iacob Buiucliu Căminar, anexă care prevede modul alegerii eforilor armeni.

www.dacoromanica.ro

10. „Actu de dănuire", cu data de 5 Iunie 1852, al lui „Isaia Ioan Treancu, efor actual al Comunității Armene din Capitaliea Iasii", act prin care Isaia Trancu pune la dispoziția Comunității un capital de 400 de galbeni, spre a fi destinat ca bursă la doi tineri Armeni orfani, ce se vor trimite de către Eforia Comunității armene la Colegiul armean Samuel Murat din Paris.

11. Legalisarea acestui act de către Divanul Întăriturilor al Moldovei cu data de 26 Iunie 1852, no. 1947, iscălită de A. Donici, Cațichi, I. Sigara, director Sterian, șef A. Rîuleț.

H Dj. Siruni.

William Martin Leake și Aromînii

Starea elementului românesc din Grecia și Albania în prima jumătate a secolului al XIX-lea ni este, în bună parte, cunoscută din scrierile călătorilor apuseni cari au colindat aceste două țări, acum o sută și ceva de ani.

Englesul Leake, Francesii Pouqueville și Cousinéry ni-au înfățișat toate aspectele vieții Aromînilor. Ei s'au interesat de comerțul, industria, păstoritul, obiceiurile și limba acestora. Cei trei călători ni-au vorbit de intensul comerț al Aromînilor cu porturile mari ale Mediteranei și cu orașele din Austria și Ungaria, au admirat talentul acestora în lucrarea aurului și a argintului și au remarcat cultura lor intelectuală. În sfîrșit, atît Leake, cît și Pouqueville și Cousinéry, au încercat să explice originea Aromînilor și au recunoscut latinitatea lor.

Studiul de față e consacrat paginilor privitoare la elementul românesc din două lucrări ale lui Leake.

Nu e lipsită de interes viața acestui ofițer, care a fost și un arheolog distins.

Născut la Londra, la 14 Ianuar 1777, William Martin-Leake face parte din generația ofițerilor britanici cari au avut de luptat cu armatele lui Bonaparte. După o ședere de patru ani în Antile, a fost numit, în 1799, căpitan de artilerie și trimes de Guvernul engles în misiune militară la Constantinopol, ca instructor al armatei turcești. Visitează Asia Mică, Egiptul, Ciprul, Iafa. Străbate Deșertul pentru a veni în ajutorul armatelor turcești care luptau cu Francesii și ajunge până la cataractele Nilului. Trece

www.dacoromanica.ro

apoi în Siria. În 1804, revine în Grecia. În călătoriile făcute în această țară, timp de șase ani (1804–1810), Leake a însemnat zi cu zi toate regiunile, toate comunele pe care le-a visitat. Stă cîtva timp în Albania. Se duce la Malta, la Corfù și Zante. Colecționează, în același timp, obiecte de marmoră și bronz, vase antice, etc., păstrate astăzi în museele din Anglia. În 1807 e, timp de cîteva luni, prisonier la Salonic. Îndeplinește atunci o misiune diplomatică pe lîngă Alì-Pașa din Ianina. Înaintat la rangul de locotenent-colonel în 1813, e trimis, doi ani mai tărziu, în Elveția [1]. În 1835, William Martin Leake ni apare, în opera sa *Travels in Northern Greece*, cu următoarele titluri: „Late Lieutenant Colonel of the Royal Artillery; Hon. D. C. L. in the University of Oxford. F. R. S.; One of the Vice Presidents of the Royal Society of Literature and of the Royal Geographical Society; Member of the Royal Academy of Science at Berlin and corresponding member of the Institute of Paris".

Învățatul engles moare în ziua de 6 Ianuar 1860, la Brighton (Sussex), în virstă de 83 de ani.

Din lucrările lui William Martin Leake Academia Romînă posedă „Cercetări în Grecia", *Researches in Greece*, și „Călătorii în Nordul Greciei", *Travels in Northern Greece*.

Resultatele științifice ale cercetărilor în Grecia au fost publicate de învățatul engles în prima sa lucrare, *Researches in Greece*, apărută în 1814 („London, published by John Booth..., printed by A. J. Valpy"), în care găsim informații prețioase cu privire la Aromîni.

Leake cunoaște lucrarea *(Schediasma)* despre învățații greci din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea a Aromînului Dimitrie Procopiu Pamperi din Moscopole, pe care îl crede călugăr –, lucrare care s'a publicat în 1722, la Hamburg, în *Bibliotheca graeca* a lui J. A. Fabricius: „Acum o sută de ani, Dimitrie Cantemir și Procopiu, un călugăr din Moscopole, au publicat numele învățaților greci contemporani cu ei" („About a hundred years ago, Demetrius Cantemir and Procopius, a monk of Moskópoli,

[1] Pentru această scurtă biografie a lui William Martin Leake ne-am servit de datele găsite în *Nouvelle biographie générale* (publiée par M. M. Firmin Didot frères, Paris, 1859), în *Grande Encyclopédie* și în *The Encyclopaedia Britannica*.

www.dacoromanica.ro

published the names of the learned Greeks, their contemporaries"), (p. 164).

Întemeindu-se pe lucrarea lui Procopiu, Leake afirmă că „nu se poate îndoi cineva că existau, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, la Constantinopol, București, Moscopole și Ianina școli în care se învăța vechea grecească" (p. 227).

Comuna aromînească Moscopole e deci socotită de Leake printre marile centre de cultură elenă, alături de Constantinopol, București și Ianina.

Vorbind despre orașul Corița din Albania, Leake scrie că, „în munții care îl mărginesc spre Apus, se află rămășițile așezării valahe, odinioară populată și înfloritoare, a Moscopolei" („Upon the mountains, bordering it on the West, are the remains of the once populous and florishing Vlakhiote settlement of Moskhópoli") (p. 258).

Învățatul englez cunoaște vocabularul greco-vlaho-albanez „compus de Teodor Cavalioti din Moscopole și tipărit la Veneția în 1770" („...composed by Theodore Kavalióti of Moskhópoli and printed at Venice in 1770"), reprodus de profesorul Johann Thunmann de la Halle (p. 289).

Capitolul III (p. 363-402) din *Researches in Greece* e consacrat „limbilor valahă și bulgară" și conține „observații istorice asupra Valahilor și Bulgarilor" și „exerciții pentaglose în engleză, greacă, albaneză, valahă și bulgară": „Chapter the Third. Of the Wallachian and Bulgarian Languages. Historial Remarks upon the Wallachians and Bulgarians. Pentagloss Exercises in English, Romaic, Albanian, Wallachian and Bulgarian".

Autorul ni vorbește pe larg de istoria Rominilor din Peninsula Balcanică în evul mediu, pentru care se folosește mult de cronicarii bizantini. El e convins de originea comună a celor două ramuri ale neamului românesc. Identitatea dintre dialectul aromîn și cel daco-romîn, care fusese observată de Thunmann în 1774[1], e constatată și de învățatul ofițer britanic:

„Valahii din Grecia își fac apariția în istorie în același timp cu Albanesii, adecă în veacul al XI-lea sau cel de-al XII-lea.

[1] „Sie reden ebendieselbe Sprache als ihre Brüder diesseits der Donau"; Johann Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker* (Leipzig, 1774), p. 174.

www.dacoromanica.ro

Faptele lor din acest timp, pănă la căderea Constantinopolului, precum și identitatea limbii lor, dovedesc că ei erau la origine o ramură din aceiași națiune, care se găsia în aceiași epocă, nu numai în fertila regiune situată la Nordul Dunării-de-Jos, cunoscută acum, în mod general, în Europa, supt numele de Valahia, dar și în multe din părțile muntoase ale Traciei" (p. 363).

Leake pomenește numele de „Cuțo-Vlahi" și „Mesio-Daci", date Aromînilor de Greci, și ni spune că „Turcii și Albanesii numesc pe Vlahii din Grecia: „Ciobani" [1] („The Turks and Albanians call the Vlákhi of Greece Tzuban (Pastores)" (p. 364).

Călătorul engles vorbește de viața păstorească și orășenească a Aromînilor, în cuvinte aproape identice cu acelea pe care avea să le redea în altă lucrare a sa, apărută în 1835, și pe care o vom cita mai jos. El pomenește de comunele aromîne Samarina, Furca, Mețova, Săracu, Călărîți, Halîchi și Clinovo (p. 372).

Leake caută să explice cuvîntul „Vlah", care nu se aude printre Aromîni, căci aceștia se numesc, ca și frații lor din Nordul Dunării, „Romîni":

„Cuvîntul Vlah a fost socotit, în general, de origine slavă, fie că e aplicat Valahilor, ca și celorlalte națiuni de origine latină, sau că se referă la viața nomadă a păstorilor valahi. Acesta nu e totuși cuvîntul întrebuințat printre Valahi, atît la cei din Grecia cît și la ceia din Valahia, cari, ca și Grecii moderni, se numesc ei înșii Romani, singular Romîn, plural Romîni" [2] („It is a word however not in use among the Vlákhi themselves, either of Greece or Wallachia Proper, who, like the modern Greeks, call themselves Romans; singular Remánu, plur. Reméni") (p. 374).

La sfîrșitul lucrării *Researches in Greece*, Leake reproduce *Lexiconul tetraglos* al lui Daniil Mihail Adam Hagi din Moscopole,

---

[1] Die Albaner nennen sie Tchuban oder Tjuban" ; Thunmann, *ibid.*

[2] Același lucru îl constată și J. Thunmann, Pouqueville și Cousinéry. „Sie nennen sich selbst Rumanje oder Rumunje" ; Thunmann, *o. c.*, p. 174 ; „...ils revendiquent avec orgueil le nom de Romoûnis ou Romains"; Pouqueville, *Voyage dans la Grèce* (1820), II, p. 153 ; „Ils parlent toujours latin, et. si on leur demande: de quelle nation êtes-vous ?, ils répondent avec fierté : Rouman"; Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine* (1831), I, p. 17. Relevăm faptul că la niciunul din autorii citați mai sus nu găsim formele cu *a* protetic: „Aroumains", „Aromunen", întrebuințate în zilele noastre pentru a se arăta ramura sud-dunăreană a neamului nostru.

www.dacoromanica.ro

în care autorul, Romîn din înfloritorul oraș aromănesc din Albania, a arătat, cu caractere grecești, aspectul a patru limb balcanice: greaca, aromîna, albanesa și bulgara. Învățatul engles crede că acest lexic a fost tipărit la Moscopole cu cinzeci de ani înainte („I believe at Moskhópoli about fifty years ago"). D. profesor Th. Capidan a dovedit însă că prima ediție a acestei lucrări a apărut la Veneția în 1794 [1].

Lexiconul e reprodus în întregime, cu caractere latine și cu traducere englesă, de către Leake (pp. 383-402), care adaugă la fiecare cuvînt aromănesc corespondentul latin sau italian, pentru ca să se vadă „numeroasele exemple de asămănare a limbii valahe cu cea latină și cu cea italiană" („...the numerous instances of resemblance in the Wallachian to the Latin and Italian languages...") (p. 382).

Iată prima frasă a coloanei aromînești, redată cu ortografia întrebuințată de învățatul engles, din lexiconul tetraglotic al lui Daniil din Moscopole, și cuvintele corespunzătoare latine și italiene adause de Leake:

„*Tumnitzeu* (dominus) *fetze* (fece) *tzérru* (caelum), *lóklu* (locus), *soárle* (sole), *lúna* (luna), *stialle* (stella) *si tapóia ursi amaria* (mare), *péltzile, réure si skoasire peskili* (pesci). *Nepoi dzise* (poi disse) *si isíre* (uscire) *tesúpra* (super) *pre lóku tútzi árburli* (tutti arbores) *si éste lóklu blínu* (plenus) *te liámne, te kupátzu, te fagu* (fagus), *te sáltze* (sálice), *te plúpu* (populus), *te kipirítzu, te kini* (pinus) *si alte* (altre) *se afle tru patúre, álte súntu* (sunt) *tru múntzi* (monti), *tru pate si tru alte lókuri* (altri locos)" [2] (p. 383).

Dintre scrierile călătorilor apuseni din prima jumătate a secolului al XIX-lea în care se vorbește mai amănunțit de Aromîni,

---

[1] Th. Capidan, *Daniil Moscopoleanul* (în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de șaizeci de ani*, Cluj 1931).

[2] Corect, după pronunțarea moscopoleană: „Dumnidzău fețe țerru, loclu, soarle, luna, stialle și d'apoia ursi amarea, bălțile, riurre și scoasiră pescil'i. Năpoi dzîse și ișiră de supra pre locu tuți arburl'i și este loclu plinu de leamne, de cupaciu, de fagu, de salțe, de plupu, de chipăriciu, de chini și alte se află tru pădure, alte suntu tru munți, tru pade și tru alte locuri". În transpunere daco-romînă: „Dumnezeu făcu cerul, pămîntul, soarele, luna, stelele și apoi porunci mărilor, bălților, râurilor și scoaseră peștii. Apoi zise și ieșiră de-asupra pe pămînt toți arborii și este pămîntul plin de lemne, de copac, de fag, de salcie, de plop, de chiparos, de pini și alte se află în pădure, alte sînt la munți, la șes și în alte locuri".

www.dacoromanica.ro

lucrarea lui Leake, *Researches in Greece*, este cea d'intăiu în ordinea apariției. Prima ediție din *Voyage dans la Grèce* de Pouqueville e din 1820, iar a doua din 1826, *Voyage dans la Macédoine* de Cousinéry a fost publicat în 1831, *La Turquie d'Europe* a lui Ami Boué în 1840, iar *Fragmente aus dem Orient* de Fallmerayer în 1845.

În 1835 au apărut cele patru volume ale lucrării *Travels in Northern Greece* (London, J. Rodwell), cuprinzînd însemnările zilnice ale călătoriilor lui Leake făcute, între 1804 și 1810, în Nordul Greciei.

Ca și Pouqueville, cînd Leake sosește, la 4 August 1804, în comuna Călărîți, foarte înfloritoare pe vremea aceia, se oprește ca să descrie viața Aromînilor în general:

„Călărîții și Săracu sînt două din cele mai mari comune valahe. Astfel de comune, în număr de aproape cinci sute, dintre care niciuna nu e prea mică, sînt răspîndite de-a lungul munților Epirului, ai Tesaliei și ai Macedoniei. Vlaholivad, lîngă Olosona, e socotită cea mai mare și apoi Metova". („Kalarytes or Akalarrytes and Syrako or Serráku are two of the largest of the Vlakhiote villages which, in number about 500, and none very small, are dispersed throughout the mountains of Epirus, Thessaly and Macedonia. Vlakholivadho, near Olosóna, is reckoned the largest and then Métzovo"), (I, p. 274)

Autorul, care a consultat pe scriitorii bizantini, ni vorbește de *Marea Vlahie* tesaliană:

„Aflăm din istoria bizantină că Vlahii, în grecește Βλάχοι sau Βλαχιώταις, ocupau o așa de întinsă parte din Tesalia, cam prin veacul al XII-lea, încît toată regiunea era în de obște cunoscută supt numele de Μεγάλη Βλαχία sau *Marea Vlahie*. Însă, după tradiția din Călărîți, nu sînt mai mult de 250 de ani de cînd Vlahii s'au stabilit în această parte a Pindului, și putem da crezare acestei afirmări, căci ei nu au părăsit partea cea mai fertilă a Tesaliei decît atunci cînd au simțit opresiunea cuceritorilor turci și nu li-a fost cu putință să resiste. Plecarea nu a fost pentru ei o nenorocire, căci, mulțămită ei, urmașii lor s'au bucurat de o oarecare liniște și de avantagii pe care situația lor anterioară de-abia li-o putea asigura" (I, p. 274)

Leake ni vorbește de întinsul comerț al Aromînilor în Marea Mediterană:

www.dacoromanica.ro

„Au început transportul în Italia al mantalelor de lînă, numite *cape*, care se fabrică în munții lor și se întrebuințează tot atît de mult în Italia și în Spania, pe cît le folosesc Grecii înșiși Aceasta a deschis drumul spre un comerț mai întins; ei împărtășesc cu Grecii comerțul aducător de profit cu produse coloniale, între Spania sau Malta și Turcia, și mulți dintre ei sînt proprietari atît ai năvilor, cît și ai încărcăturii" (I, pp. 274-5).

Învățatul engles ni înfățișează pătura bogată a negustorilor aromîni:

„Locuitorii bogați sînt negustori cari au stat mulți ani în străinătate, în Italia, în Spania sau în provinciile Austriei sau ale Rusiei și cari, după o lungă absență, se întorc în comunele lor natale cu profitul industriei lor, cu care le îmbogățesc și, într'o oarecare măsură, le civilisează, („The wealthier inhabitants are merchants, who have resided abroad many years in Italy, Spain or the dominions of Austria or Russia and who, after a long absence, return with the fruits of their industry to their native towns, which they thus enrich and, in some degree, civilize"). „Rar se întorc însă să stea definitiv, și aceasta o fac tocmai la o vrîstă înaintată; se mulțămesc în acest interval cu două sau trei visite scurte" (I, p. 275).

După ce vorbește de negustorii bogați, Leake trece la pătura cu mijloace mai modeste a negustorilor aromîni:

„Cei din clasa mijlocie trec printr'o carieră asămănătoare, dar, de oare ce traficul îi duce rar departe de căminul lor ca pe cei din clasa de sus a negustorilor, ei revin mai des, și mulți dintre ei petrec o parte din fiecare vară în ținutul lor natal. Aceștia sînt mai ales prăvăliași în orașele din Turcia sau meseriași, cari, în cel mai mare nu năr, sînt croitori, lucrători în aur, argint și cupru. Excelează în montarea pistoalelor și a puștilor după gustul albanes, în a face așa-zisele *flișane* sau cești de cafea în argint, sau în a broda costume albanese" (I, p. 275).

Vin apoi cărăvănarii și păstorii aromîni:

„Capii caselor mai sărace sînt mai ales cărăvănari[1] și păstori. La Săracu sînt cîțiva argintari cari lucrează în primul rînd la

[1] Am tradus cuvîntul „carrier" cu acela de „cărăvănar" și nu cu acela de „hamal", căci Aromînii se folosesc pentru transportul mărfurilor numai de catîri și de cai.

www.dacoromanica.ro

Preveza şi la Lefcada, însă cea mai mare parte din popor e alcătuită din proprietari de oi, din păstori şi cărăvănari" (I, p. 275).

Iată acum ce scrie Leake cu privire la graiul Rominilor din Pind:

„Limba oraşelor valahe din Pind diferă puţin de aceia din Valahia [1] şi conţine, prin urmare, multe cuvinte latine provenind de la colonii romani din Dacia. La Călăriţi, toţi bărbaţii şi multe femei vorbesc greceşte, însă valaha este graiul comun din oraşe şi printre păstori. Cuvintele latine nu sînt toi atît de numeroase ca în italiană şi spaniolă, însă flexiunea şi verbele ajutătoare, în cîteva din formele lor, s'au schimbat mai puţin decît în celelalte limbi provenite din latină. („The Latin words are not so numerous as in Italian or Spanish, but the flexions and the auxiliary verbs, in some of their form, are less changed than in any of the daughters of the Latin"). Grecii dau următoarea expresie ca pildă a vocalităţii limbii valahe, caracteristică ce nu lipseşte nici limbii greceşti:

oao,	aúă,	oi,	auà [2]
αὐγά,	σταφύλια,	πρόβατα,	ἐδῶ.

„Cu ajutorul acestor cuvinte, o companie de palicari albanesi sau greci poate să-şi comande mîncarea la sosirea într'un sat valah" (I, pp. 280-1).

Ca şi în prima sa lucrare deci, Leake e convins că dialectul aromîn e identic cu cel daco-romîn. Cu toate că Aromînii din Călăriţi se folosesc de limba grecească, dialectul lor e graiul vorbit în familie. Observăm că Leake pune graiul Aromînilor în legătură cu „colonii romani din Dacia". Cu cincizeci de ani înainte, Thunmann crezuse că Aromînii „nu sînt veniţi din Dacia" [3], iar, în 1820, Pouqueville afirmase că elementul aromănesc pretinde că e venit din Italia şi că se găseşte pe locurile pe care le ocupă astăzi „din timpuri străvechi" („depuis une haute antiquité") [4]. Ne impresionează consideraţiile de filologie romanică ale lui Leake: comparaţia dintre graiul Rominilor din Pind şi limbile italiană şi spaniolă.

---

[1] Ţara-Românească.

[2] La Leake: „oao, aue, oi, aua". În daco-romînă: „ouă, struguri, oi, ăi i".

[3] Thunmann, *o. c.*, p. 174.

[4] Pouqueville, *o. c.*, II, p. 153.

www.dacoromanica.ro

Leake vorbește de locuitorii Meţovei:

„Au turme destul de numeroase de oi și de capre, însă cea mai mare parte din bărbaţi, ca în celelalte sate de munte de la hotarul Epirului și al Tesaliei, își cîștigă existenţa în calitate de cultivatori, meseriași și prăvăliași în alte părţi din Turcia sau ca negustori în Germania, Ungaria, Rusia sau în Mediterană. Aceia cari nu sînt așa de depărtaţi își visitează familiile la scurte intervale de timp, vara“ (I, p. 296).

Călătorul engles menţionează „Miiia, un sat valah de patruzeci de familii“ („Miliá, a Vlakiote village of forty families“)[1]. Dimitrie Filipide ni spune, în *Geografia României*, că Milia este comuna sa natală.

Pemenind de satul Crania, Leake scrie că satul „presintă o aparenţă de confort și de muncă fericită, rare ori constatată în satele grecești și turcești, însă, din nefericire pentru acești Valahi săraci, satul a devenit de curînd una din moșiile lui Alì-Paşa“ (I, p. 300).

Leake menţionează în districtul Grebena „cele mai mari sate Avdela și Perivole, locuite de Vlahi; fiecare din ele se compune cam din vre-o trei sute de case“ („The largest villages in the district of Grevená are Avdhéla and Perivólio, inhabited by Vlakhiotes, and each consisting of about 300 houses), (I, pp. 303-4). Vorbește de „orașul valah Samarina“ („the Vlakhiote town of Samarína“; I, p. 317) și de Vlaho-Clisura, situată între Mavrovo și Calari: „La mijlocul drumului e așezată Vlaho-Clisura, al cării nume se explică prin originea locuitorilor și așezare“ („Midway in this route is situated Vlakhoklisúra, the name of which explains both the origin of the inhabitants and the situation of the place“) (I, p. 329).

Călătorul engles, vorbind de două sătulețe din Albania care poartă împreună numele de Voskop, are ocasia să ni arăte înflorirea și decăderea vestitului centru aromînesc din secolul al XVIII-lea Voscopole sau Moscopole:

„Ele sînt rămășiţile unei vechi colonii valahe, care, cam pe vremea cuceririi turcești, stăpînia districtele încunjurătoare și era foarte numeroasă, însă, în urmă, din causa împrejurărilor, s'a împrăștiat. O parte din ea s'a retras într'un loc, în muntele vecin,

[1] Aromînii îi mai zic și *Ameru*.

www.dacoromanica.ro

unde a întemeiat oraşul Voscopole. Siguranţa aşezării a atras aici numeroşi coloni din Grecia şi din alte părţi ale Turciei europene, cari au făcut comerţ cu Germania şi au îmbogăţit acest ţinut. După aceia, simţindu-se ruşinaţi să locuiască „oraşul păstorilor", au schimbat numele acestuia în Moscopole, care, însemnînd „oraşul viţeilor", nu a cîştigat prea mult. („A part of them retired to a situation in the neighbouring mountain, where they founded the town Voskópoli; the security of the situation attracted thither numerous settlers from Greece and other parts of European Turkey, who having trated to Germany and rendered the place opulent, became ashamed at length of inhabiting the city of the Shepherds, and changed the name therefore to Moskópoli, or Moskhópoli, which, meaning the city of Calves, seems no great improvement"). „Am auzit dese ori afirmaţia că oraşul cuprindea opt sau zece mii de case, dar aş accepta, cu mare greutate, chiar un număr cu mult mai mic. Marea lui propăşire a fost pînă în veacul trecut. În al şaptezecelea an a început să decadă, iar în ultimii zece ani decăderea a mers atît de răpede, încît în present sînt aici numai două sau trei sute de case locuite" (I, pp. 343-4).

Leake, care a visitat Moscopolea în ziua de 11 Septembre 1805, ni spune următoarele despre înfăţişarea oraşului:

„La 10,45 sosesc la Moscopole, situată la poalele unei înălţimi mari. Oricum va fi fost în trecut, Moscopolea are astăzi numai aspectul unui mare sat încunjurat de grădini, în care apare des plopul lombard" (I, p. 344).

Ca să ni dăm bine samă de valoarea pe care o presintă cele spuse de William Martin Leake, trebuie să luăm în consideraţie epoca în care a călătorit şi scris învăţatul engles. În 1804, 1814 şi 1835 nu exista în Macedonia o şcoală românească întreţinută de un Stat românesc pentru menţinerea conştiinţii naţionale a Aromînilor. În 1814, Grecia nu-şi cîştigase încă independenţa. Prin urmare, Leake nu poate fi acusat că, lăudînd buna stare a Aromînilor şi recunoscînd latinitatea acestora şi originea lor comună cu fraţii din Nordul Dunării, a vrut să măgulească pe Romîni în general. Se vede, de altfel, din cele cîteva pasagii citate că Leake e călătorul şi cercetătorul imparţial care înregistrează tot ce vede, fără să fie stăpînit de prejudecăţi şi fără să fie împins de cine ştie ce simpatie specială pentru cutare sau

www.dacoromanica.ro

cutare populație balcanică. Nu poate să nu ne impresioneze iarăși faptul că Anglo-Saxonul Leake a căutat să-și dea samă de latinitatea graiului Aromînilor, reproducînd *Lexiconul tetraglotic* al lui Daniil Moscopoleanul și identificînd fiecare cuvînt românesc.

În zilele noastre, mergînd pe urmele lui Leake, alți doi Englesi, dd. Wace și Thompson, aveau să stea vreme îndelungată în comuna Samarina și aveau să se identifice cu Aromînii, vorbindu-li perfect limba, înțelegîndu-li bine sufletul și purtîndu-li chiar costumul național. Resultatele cercetărilor lor cei doi învățați profesori le-au publicat în frumoasa lor lucrare *The Nomads of the Balkans*, în 1914.

Prin acest modest studiu nu am avut pretenția să dăm o lucrare completă cu privire la paginile lui William Martin Leake relative la Aromîni. Singurul nostru scop a fost de a face cunoscute, în traducere românească, pasagiile cele mai de samă care ne privesc din lucrările învățatului englez.

Valeriu Papahagi.

Noi cercetări asupra paleoliticului din Ungaria

Într'un studiu apărut foarte de curînd: *Zum gegenwärtigen Stand der Quartärforschung in Ungarn*, publicat în *Quartal-Jahrbuch für Erforschung des Eiszeitalters und seiner Kulturen*, vol. II, 1939, p. 133-4, Maria Mottl ni dă interesante date asupra stării actuale a cercetărilor referitoare la descoperirile paleolitice din Ungaria. Aceste referințe, care cuprind resultatele obținute în ultimii trei ani, merită a fi subliniate aici, cu atît mai mult, cu cît ele ni pot fi de folos în lămurirea unor probleme și din Dacia preistorică.

În ceia ce privește cercetarea peșterilor, archeologii unguri au dat o atenție deosebită regiunii munților Bükk, cu foarte numeroase peșteri, locuite și în epoca neo-eneolitică și de unde s'a scos bine cunoscuta ceramică de tip Bükk, ornamentată cu incisii și pictură [1]. Încă din 1912 Eug. Hillebrand arăta perspectivele de

[1] F. von Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn*, în *Archaeologia Hungarica*, vol. V-VI, 1929.

www.dacoromanica.ro

viitor ale cercetărilor din peşterile paleolitice ungare[1]. Şi într'adevăr acestea au dat după războiu cele mai frumoase surprise. In 1936 s'au continuat săpăturile din peştera Szeleta, de lîngă Hámor, şi s'au dobîndit alte dovezi certe ale existenţei unei industrii proto-solutreene, din paleoliticul superior. Printre obiectele de silex tipice se numără toporaşele de mînă, cu retuşe, precum şi vîrfurile de suliţă „en forme de feuille de laurier", atît de caracteristice solutreanului, care înseamnă cea mai înaltă treaptă de perfecţiune în lucrarea silexului din toată lunga epocă paleolitică. Alături de acestea s'au găsit şi lame, cu forme mai svelte ori mai grosolane, răzuitoare şi vârfuri, dintre care unele par a fi de tradiţie mousteriană, fiind una dintre culturile paleolitice cu o mare putere de supravieţuire şi transmisiune. La Szeleta s'a identificat şi o industrie a osului. S'a remarcat în deosebi prezenţa unei împungătoare de os, a unui nasture şi a unor lame mici amenajate din dinţi de animal. Fauna determinată acolo aparţine unei clime calde, iar ca elemente de floră este amintită picea sau larix.

Anul acesta, au fost duse mai departe şi cercetările din peştera Istállóskő, aparţinînd perioadei aurignaciene, deci începutul paleoliticului superior, cînd dovezile existenţei omului cvaternar în Europa centrală şi sud-estică se înmulţesc. Asupra peşterii Mussolini (Lubalyuk), din aceiaşi regiune a munţilor Bükk, a apărut, în cursul acestui an, o monografie, datorită mai multor colaboratori. Studiul, scris din păcate numai în limba ungară[2], cuprinde întreg complexul de probleme pe care îl ridică azi cercetarea metodică a peşterilor, cu determinarea precisă a datelor paleontologice, morfologico-stratigrafice, archeologice, de faună, de floră, etc. Obiectele descoperite în peştera Mussolini se încadrează în civilisaţia mousteriană. În present, lucrările referitoare la cavernele din munţii Bükk au sporit cu o nouă monografie, în care sînt cuprinse toate peşterile din cercul Tárkany[3].

În vara anului 1937 Maria Mottl a cercetat o nouă peşteră lîngă Cserépfalú, comitatul Borsod, de unde s'au scos la lumină obiecte de silex şi obsidiană din perioada mousteriană, în asociere cu care

[1] Eug. Hillebrand, *Recherches dans les grottes paléolithiques de la Hongrie*, în Dările de samă ale Congresului de Antropologie şi Archeologie preistorică, ţinut la Geneva la 1912, vol. I, pp. 355-9.

[2] Se promite însă o versiune în limba germană; M. Mottl, *o. c.*, p. 134.

[3] Monografia este scrisă de O. Kadic, M. Mottl şi J. Kerekes.

www.dacoromanica.ro

era o faună de climă rece. „Vîrfurile sînt minunat de bine lucrate, şi ele amintesc foarte mult formele de la Le Moustier", spune autoarea[1]. In aceiaşi peşteră s'a descoperit şi o lamă cu aspect tîrziu acheulean. Această descoperire are o deosebită importanţă, de oare ce existenţa acheuleanului în Ungaria, cît şi în Cehoslovacia, este pănă în present tot atît de nesigură ca şi aceia a acheuleanului din Dacia[2]. Noi dovezi nu vor întîrzia însă să apară pe viitor, cu atît mai mult, cu cît Dacia şi Ungaria se găsesc între Rusia meridională şi Polonia şi între Austria, Elveţia şi Italia, unde industria acheuleană este destul de bine cunoscută.

In alte peşteri, tot din regiunea amintită mai sus, s'a dat peste obiecte mesolitice şi proto-neolitice, ceia ce vădeşte că ele au fost locuite şi în vremurile post-glaciale. S'au descoperit mari cantităţi de oase de ursus spelaeus şi de ren, ca şi în peşterile din Austria. De notat, de asemeni, că în peşterile din comitatul Borsod s'au găsit şi obiecte de obsidiană.

In cadrul activităţii Muzeului Naţional din Budapesta s'au făcut cercetări şi săpături de către I. Gaál, în peşterile de la Szelimi, comitatul Esztergom (1936 şi 1937), de unde s'au adunat materiale care ilustrează, pe rînd, civilisaţia mousteriană, solutreană şi magdaleniană. S'a dat şi peste resturi somatice. Alte săpături, tot atît de bogate în resultate, au fost întreprinse de către S. Gallus în munţii Bakony (v. peştera Gerencze, cu lucruri mousteriene).

O altă serie de cercetări a fost îndreptată asupra aşezărilor din aier liber *(en plein air)* în loes. Astfel archeologul S. Gallus, cunoscut şi prin lucrări în legătură cu civilisaţia primei epoci a fierului în Ungaria, a făcut săpături în staţiunea de la Ságvár, regiune de şes şi lacuri, de unde au ieşit la iveală noi mărturii despre existenţa unei industrii magdaleniene timpurii, în asociere cu care apare pinus montana şi renul, cele două elemente esenţiale ale primei perioade a magdalenianului, întîlnită şi în aşezarea contemporană din apropiere de Seghedin (săpăturile lui Tőrők), deci în imediata vecinătate a confluenţei Mureşului cu Tisa.

In Ungaria de Vest s'au făcut săpături şi cercetări aproape de Szob, Zebegény şi Pilismarót, unde s'a determinat o tipică in-

[1] *O. c.*, p. 133.

[2] Cf. N. N. Moroşan, *Le pléistocène et le paléolithique de la Roumanie du Nord-Est*, 1938, pp. 126-7. Cf. D. Berciu, *Îndrumări în Preistorie*, 1939, p. 54.

www.dacoromanica.ro

dustrie din epoca magdaleniană, cînd, ca pretutindeni, aşezările pe locuri deschise, de pe terasele rîurilor pline de soare, sporesc în număr şi în Ungaria.

Pe de altă parte, s'au cercetat cu atenţiune şi terasele Dunării. Este într'adevăr de subliniat în această privinţă efortul făcut de a stabili o legătură între resultatele obţinute în săpăturile din terasele marelui fluviu şi între acelea dobîndite de pe urma studiilor de stratigrafie din aşezările din loess şi din peşteri.

Descoperirile paleolitice menţionate mai sus, care vin să se adauge la cele cunoscute anterior din literatura de specialitate [1], contribuie în foarte mare măsură la înţelegerea celui d'intăiu capitol al umanităţii preistorice dintr'o ţară care, prin aşezarea ei geografică, pe drumul mişcărilor popoarelor, al civilisaţiilor şi al influenţelor de tot felul, cît şi în imediata vecinătate a Daciei, nu ni poate rămîne indiferentă.

D. Berciu

Romînii într'un dicţionariu de geografie frances la 1804

În *Nouveau dictionnaire universel de géographie ancienne et moderne..., rédigé et mis en ordre par F. D. Aynès*, Lyon 1804, se cuprind următoarele ştiri despre ţările româneşti libere:

La „Moldavie", pe lîngă coordonate geografice, se pomeneşte „l'air chaud et peu sain", de unde „des fièvres malignes et contagieuses, qui sont presque aussi funestes que la peste". O descriere vagă a munţilor; şesul e „inculte en grande partie", numai ovăsul nereuşind (!) „Malgré l'abondance du bois, on n'a pas encore songé à y établir des fabriques. Le bois propre à la construction des vaisseaux ne sert communément qu'à faire du charbon pour Constantinople." Se notează sălbătăciunile din păduri şi apoi viile. Ciudată menţiunea: „Vers les confins de la Pologne

[1] Eug. Hillebrand, *Das Solutreen Ungarns*, în *Prähist. Zeitschr*, IX, 1917, pp. 18-21; acelaşi, *Das Paläolithikum Ungarns*, în *Wiener Prähist. Zeitschr*, VI, 1919, pp. 14-40; acelaşi, *Die älteste Steinzeit Ungarns*, în *Arch. Hungarica*, XVII, 1935, p. 28 şi urm.; H. Breuil, *Notes de voyage paléolithique en Europe centrale*, în *L'Anthropologie*, t. XXXIII, 1923, pp. 323-8; O. Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*, 1931.

www.dacoromanica.ro

et de la Transylvanie, on recueille une espèce de manne sur une montagne d'où découlent plusieurs rivières qui charrient des paillettes d'or". În ocne e o sare care samănă cu sticla cînd se iea pămîntul d'imprejur. „Les Moldaves regardent le commerce comme un métier ignoble, et sont d'ailleurs trop paresseux pour y réussir. Ainsi tout celui qui s'y fait est entre les mains des Turcs." Urmează produse cunoscute. „Le Hospodar ou prince de Moldavie n'a pas le droit de faire la guerre ou la paix, ni d'envoyer des ambassadeurs. Il lui reste encore le droit de faire des lois, de punir de mort, de confisquer les biens, d'établir des impôts et de disposer des charges civiles et militaires" (p. 401).

La *Jassi:* „Elle est grande, et ses maisons à un étage sont pour la plupart bâties de paille et de terre; les rues, au lieu d'être pavées, sont couvertes de madrier. On y compte environ 50.000 habitants. Le commerce y est assez florissant; il y a des manufactures de canevas et le territoire produit d'assez bon vin. En 1753 Jassi fut entierement consumée par un incendie, mais ensuite rebâtie. Elle fut prise par les Russes en 1739 et 1769. Les environs offrent des sites charmans, dont les Turcs n'ont pas su tirer part" (II, p. 138).

La Galaţi, „Galatz" ou Galatche", care ar fi o „ville de Turquie, la plus belle de Moldavie après Yassi, qu'elle surpassoit par son commerce", se spune că e „près des ruines d'une ancienne ville nommée Ghierghina dans le pays. Les monnoies et médailles qu'on a tirées de ses décombres indiquent qu'elle fut bâtie du temps de Trajan. Elle fut réduite en cendres pas Kamenskoï, général russe, en 1790" (II, p. 3).

Nu lipseşte Huşi („Houtche"), cu pomenirea păcii din 1711. Romanul, fără descripţie, e identificate cu Praetoria Augusta, „reste de l'ancienne capitale de la province de Trajan".

Articolul „Valaquie" presintă clima „temperată", „le terroir fertile en blé, vins, melons et légumes. On y élève beaucoup de bétail, et principalement de bons chevaux. On y trouve des mines de sel et de soufre, ainsi que des bains chands. Quelques-unes de ses rivières charient des grains d'or avec le sable. Ses montagnes sont couvertes de forêts, dont plusieurs sont composées d'arbres fruitiers. On y voit une quantité prodigieuse de gibier et des troupes de chevaux sauvagea, plus petits que les chevaux domestiques, mais qui ont le pied une fois plus large. Les Tartares les

www.dacoromanica.ro

chassent et les mangent, ou les prennent vivans pour les dresser. Ce pays est mal peuplé, et pourroit nourrir six fois autant d'habitans. Le despotisme de la Porte Ottomane y cause de nouvelles émigrations. Les Valaques se disent libres, et ne reconnoissent de serfs parmi eux que les Tziguènes."

Nu se ignorează adevărata origine antică. „Les Valaques descendent des anciens Thraces, qui se rendirent célèbres sons le nom de Gétes et de Daces."

Despre oastea actuală părerea e nedreaptă. „Ils sont bons soldats, mais les régimens qui en sont composés ne ressemblent guère qu'à une bande de voleurs".

Urmează cunoscutele articole de comerț, „que l'on échange contre des draps de Leipzick et de Pologne, des étoffes de France et de Venise, des camelots, des teintures, des métaux et des épiceries" (III, pp. 305-6).

La București („Bukarest"), „grande ville, forte et bien peuplée", se înseamnă 100.000 de locuitori. Ca zidiri, „de très-beaux édifices publics et surtout de magnifiques khans ou hôtels publics, occupés par de riches marchands, qui trafiquent de toutes les denrées du monde commercial... On y voit un couvent de moines grecs, une académie et une maison d'assemblée pour les luthériens" (I, p. 332)

Nu lipsește Tîrgoviștea („Targoviște"). „Elle est grande, bien peuplée, mais sale et mal bâtie, quoiqu'il s'y fasse quelque commerce. Il y a un tribunal et des fortifications. Le prince y a un palais" (pp. 220-1).

La „Transylvanie" (1.250.000 de locuitori), nu e vorba de Romîni decît în legătură cu mișcarea din 1784: „En 1784 et 1785, plus de 150 villages furent dévastés par les rebelles, sous la conduite de Horia. Quelques vexations servirent de prétexte à ces violences et l'Autriche fut forcée d'user de douceur" (III, p. 270).

Despre Bucovina („Buchowine"), cu cinci orașe, 235 de sate, 130.000 de locuitori, se spune că e o țară „que l'empereur a fait peupler en 1781", și i se atribuie mine de sare ca acelea de la Wieliczka. Se pomenește Scaunul metropolitan din Cernăuți „Le pays est montagneux, l'air y est froid, mais sain." Ca producții, vite și mai ales oi (I, p. 329).

E interesant că, la tabla țărilor, în Turcia se cuprinde o „Vla-

www.dacoromanica.ro

kia" în părţile greceşti, care nu e decît „Vlahia Mare" a evului mediu, Tesalia (III, p. XXXVIII).

Lucrarea ţine samă în deosebi de vechile numiri, al căror corespondent se dă într'un dicţionariu special, util şi astăzi chiar, după *Orbis antiquus* al lui Graesse, care n'a fost încă înlocuit (nu lipsesc nici Cernăuţii; p. XCVIII). În fine se dă o bună cronologie istorică.

Ici şi colo se vede, la articolele româneşti, întrebuinţarea unui izvor necr[illegible]icut.

N. Iorga.

Principatele dunărene în 1866

– O convorbire a scriitorului rus G. P. Danilevschi [1] cu Nicolae Golescu –

Toată lumea se grăbia să iasă în larg, din causa holerei, care începuse să bîntue la Ecaterinoslav, Nicopol, Cherson şi Odesa.

Între altele, la 10 Iulie, s'a împrăştiat la Odesa un zvon despre o victorie pe care Italienii ar fi obţinut-o asupra Austriecilor, la Lissa. Dar consulul Austriei a afişat prin cafenele o depeşă care arăta că pe Mare au învins Austriecii, nu Italienii. S'a produs o harababură nemaipomenită în ceia ce priveşte zvonurile. La Odesa se credea că învinşi sînt Austriecii, că nu se poate merge la Viena, că liniile ferate între Pesta şi Viena sînt distruse şi că vor fi suprimate cursele de vapoare între capitala Austriei şi Galaţi. Din causa aceasta, numeroşi călători s'au înapoiat, prin Cherson, la Nord, în aceiaşi zi, 10 Iulie. Am vrut să ştiu dacă e adevărat că nu se mai poate merge la Viena sau trece prin ea. Am fost la Societatea de navigaţie şi comerţ, la consulul Austriei, la d. Etlinger, agentul Societăţii austriace de navigaţie (tot el e şi consulul Bavariei), la bancherul Efrussi, la redacţiile ziarelor din Odesa. La 11 Iulie, nimeni din ei nu putea să-mi dea un răspuns positiv. Atunci, am hotărît să călătoresc pe Dunăre.

Vaporul a plecat spre Galaţi în seara de 11 Iulie. În salon se găsiau cîţiva Greci, un Rus din Tiflis, un Frances din Chiev, cîţiva Ruşi din Odesa. Bărbaţii discutau victoria Prusienilor de la

[1] Din corespondenţa scriitorului. *Opere complete*, ed. A. Marks, XXIII, Petersburg, 1901, p. 183 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Königgräz, doamnele vorbiau despre noul roman al lui F. Dostoievschi: „Crimă și pedeapsă“ și despre excelentul roman al d-lui L. Tolstoi: „Anul 1805“. Noi admiram ramurile Balcanilor din Dobrogea, dealurile violete ale Tulcii și Isaccei, priviam triști malurile Dunării, acoperite cu stuf și viță și pe care se vedeau pe ici, pe colo bordeiele de piatră ale paznicilor și din cînd în cînd soldați turci, cu pantaloni roșii, cari păzesc vigilenți malurile romîne. Lîngă Tulcea, am văzut pe mal șirul de corturi al unui mic lagăr turc, ai cărui soldați își spălau rufele la mal, printre o turmă de bivolițe negre.

„La Galați s'au înregistrat, de asemeni, casuri de holeră. *Laudanum* și *nux vomica* sînt pe limba tuturor. Tînăra Grădină Publică e goală. Toată lumea e oarecum fîstîcită, vorbește în șoaptă. În vitrinele fotografilor, alături de portretele principelui Carol de Hohenzollern, e expus portretul lui Cuza și al soției lui.

— „Pentru ce-l mai expuneți pe Cuza, și încă în ramă de aur și pictat în colori?

— „Dar dacă vine din nou aici? Ce se întîmplă atunci? Doar Napoleon poate să facă orice!

— „Dar ce face Principele Carol?

— „Se tot ocupă de soldați. Pîne n'avem, grîne nu s'au făcut; grîul a suferit de pe urma tăciunelui, inul a perit pretutindeni; satele sînt decimate de holeră; țăranii sărăcesc pe zi ce trece, transformîndu-se în cete de cerșitori nenorociți și speriați, despre căi ferate nici nu se aude, dar Camera din București tot sporește armata. Acum avem șase regimente de infanterie și două de cavalerie. S'a svonit că Kotzebue al d-voastră vine să ni ocupe Principatele. Ziarele liberale „Trompeta“ și „Romînul“ amenință că armata noastră va porni întru întîmpinarea lui, că trebuie să vă luăm toată Basarabia. Soldele militarilor nu s'au plătit de mult, soldații poartă haine de postav pe căldura asta, n'avem tunici de vară. Multe sentinele leșină la post. În răstimp, ziarele țipă despre eroii „nopții soldățești de la 11 Februar“, despre Lecca și Haralamb... Vedeți portretele lor în vitrine.

— Cîți abonați au revistele d-voastră?

— „Romînul“ are 2.300, pentru că poliția îl impune cu sila. „Trompeta“ are 600. Directorul ei, Cesar Boliac, fost aghiotant al lui Kossuth, a scos pe vremuri „Buciumul“, pe care l-a interzis Cuza. El e renumit prin aceia că, după cum spun alte ziare

www.dacoromanica.ro

locale, a scos pietrele scumpe din coroana Sf. Ştefan, pe care Kossuth i-o dăduse s'o ascundă.

La 12 Iulie am pornit spre Pesta. Pe bordul vaporului austriac „Sofia" călătoriau o mulţime de Romîni, negustori, moşieri, pensionari ai pensiunii bucureştene Sevici [1], cîţiva emigranţi poloni, printre cari băiatul lui Waclaw Rzewuski, Ebn-Emir-Gutab, care trecuse pe vremuri la islamism în Arabia şi pe care-l cîntase Mickiewicz în poemul „Faris". Acum, tînărul Rzewuski e preceptor în familia unui moşier moldovean, cu care călătoria la băi în susul Dunării, şi îi e dor de Rusia, unde vrea să se înapoieze.

Fiecare oprire aduce un nou contingent de călători, Greci, Turci şi Lipoveni. Vedem în stînga un frumos mal muntos.

— E Carabunar, o întindere de peste 200 ha., donată de Sultan poetului Lamartine odată cu Bed-el-gamar, donat în Liban. Ultimul termen înseamnă „casa lunii".

— Are Lamartine vre-un venit de aici?

— Şi ce venit! La Galaţi, toate casele se construiesc din piatra lui Lamartine. Acest domeniu e foarte dibaciu administrat de doctorul Renault.

Văd tot în stînga (adecă pe malul drept, turcesc, al Dunării) un sat uriaş, Bezdăreştii, cu 2.000 de suflete de sectari ruşi, al căror hatman poartă numele de Grigore Raznoţvetov. Pe maluri se văd basmalele roşii ale femeilor, iar pe cîmp snopi galbeni de grîu. La margenea satului, pe pămînt bătătorit, trei cai roşcaţi, îndemnaţi de un băieţandru, treieră snopii. Vaporul nostru merge pe lîngă mal. O luntre, condusă de un flăcău în cămaşă de stambă, caută să se salveze din faţa lui.

Urmează Cernavoda, orăşel pe malul turcesc, pe unde trece linia ferată ce vine de la Chivstenge. Ziduri albe de piatră. Cîmpul este presărat cu fesuri roşii, picioare goale şi derbedei zdrenţeroşi, printre cari se văd feţele negre ale Arabilor, două-trei uniforme albastre ale autorităţilor locale şi o sentinelă turcă, cu picioarele goale, cu fes şi cu arma pe umăr.

Nu ni s'a permis să ne dăm jos nici la Csrnavoda, nici la Silistra, unde Turcii au făcut din causa noastră o carantină de cinsprezece zile. Ciudat lucru! Turcii se feresc de Ruşi prin carantină. Dar cine a adus holera în Rusia?

---

[1] Schewitz.

www.dacoromanica.ro

Malul românesc e inferior ca frumuseţă celui turcesc, stîncos, înalt şi păduros. Malul romînesc samănă cu malul nisipos, sălbatec, gol şi sărac al Donului: n'are nici păduri, nici stînci, nici sate animate. De ce o fi ţinut atîta Cuza la porţile acestea şi de ce acum principele Carol face aici jurăminte atît de solemne?

Pentru resolvarea acestei chestiuni, cel mai bun lucru ar fi să ne adresăm unui interesant personagiu, care călătoreşte cu noi pe bordul vaporului „Sofia".

Mic de stat, uscăţiv, cu părul alb ca zăpada, cu ochii negri, cu barba albă à la Napoleon şi cu mustaţa albă, în haină albă şi cu pantofi marron, cu stea pe şapca-i albă, stă grav şi tăcut tot drumul, de la Giurgiu, fără să se coboare pe punte şi fără să schimbe o vorbă cu cineva.

— E generalul Nicolae Golescu, fost ministru al Afacerilor Străine al Principatelor în timpul revoluţiei şi fost ministru de Interne în Guvernul Provisoriu, de la 11 Februar până la 11 Maiu 1866, care a detronat pe Domnitorul Cuza, — îmi spune în şoaptă un căpitan austriac.

A răsărit luna. Întîmplarea din cetatea Vidinului, unde a fost înşelat un Grec bogat, care călătoria împreună cu noi, vînzîndu-i-se, de un galben, tutun de cea mai proastă calitate, precum şi focul dintr'un sătuc de pe malul românesc, lîngă Calafat, mi-au permis să-l cunosc pe d. Golescu. Am vorbit cu el întîiu despre noile lagăre ale celor 40.000 de ostaşi turci de la Silistra, Rusciuc şi Vidin, ale căror corturi verzi sar acum în ochii paşnicilor călători pe Dunăre, pe urmă despre Principate, în general. Iată ce mi-a spus d. Golescu:

— Principatele Dunărene sînt o ţară cu un mare viitor. Din nefericire, fiind membru în două Guverne Provisorii revoluţionare, în calitate de ministru, m'am convins că guvernele pe care le răsturnasem tindeau numai să întroneze în Principate hoţiile şi prădarea banilor şi averii publice. În 1848, eu şi camarazii miei am fost prinşi de Turci şi osîndiţi la galere pe cincisprezece ani. O lună încheiată a durat călătoria noastră pe un şlep pe Dunăre. Ne-am împotmolit, şi nişte pescari sîrbi ni-au dat putinţa să fugim în Franţa, după ce doborîsem un ofiţer musulman. Ne-am întors aici după războiul din Crimeia. Pe Domnitorul Cuza l-am ales numai din causă că-l aleseseră şi fraţii noştri moldoveni, numai ca să nu ne despărţim de ei. Cuza, fost ispravnic la Focşani şi

www.dacoromanica.ro

pe urmă la Galaţi, a devenit Domnitorul României, pentru că avea mai puţine rude bogate şi relaţii decît ceilalţi pretendenţi. Dar ne-am înşelat amarnic! La înălţimea Tronului romîn el a fost acelaşi erou de bodegă, cum fusese înainte, cînd se tăvălia nopţile supt şi pe biliard. E un specimen cu totul distinct al tinerei noastre Românii. Pentru el nu există şi n'a existat niciodată nimic sfînt, el n'a ţinut la nimeni, din nicio clasă socială. După cum îşi schimba buna, duioasa şi angelica soţie cu cea d'intăiu actriţă pe care o întîlnia, trecea de la servilitate faţă de Napoleon la servilitate faţă de Austria şi faţă de alţii. Risipia îngrozitor averea Principatelor. Supt Ştirbei şi Bibescu, budgetul amînduror Principatelor se urcase de la treizeci de milioane la patruzeci de milioane de piaştri. Cuza îl umflă la o sută şaizeci şi cinci milioane piaştri (aproape cincizeci de milioane de franci), din care aproape a patra parte o înghiţia armata. Şi ce fel de armată era asta! Dacă în ultimul an al Domniei sale ar fi vrut s'o scoată la cîmp singur, încă ar fi fost în zădar. Din cele o sută zece tunuri, n'am găsit bune decît treisprezece. Celelalte lucruri erau la fel. Tunurile le turna acasă, dar le trimetea în Anglia, ca ţevile să fie găurite acolo. Pe urmă, chestiunea mănăstirilor greceşti. Cuza a confiscat averile lor în folosul Statului, hotărînd ca poporul să li plătească două milioane de piaştri anual. Şi ce credeţi că s'a întîmplat? Cele două milioane se plătesc, dar transacţia n'a fost aprobată de nimeni, şi aşa a rămas. Poporul, apăsat de dări, murmura de mult. Miniştrii Florescu şi Creţulescu au vrut să încerce poziţia Domnitorului. În timpul şederii lui la Ems, vara trecută, au pus Poliţia să răsvrătească poporul la Bucureşti. Mulţi oameni fără experienţă s'au lăsat provocaţi. S'au tras asupra lor focuri de armă. Se credea că şi cercul opoziţionist s'a lăsat sedus. Dar Rosetti, directorul „Romînului", eu şi Brătianu ni-am dat sama de cursa ce ni se pregătise, şi n'am ieşit la popor. Am fost arestaţi la domiciliu, apoi întemniţaţi pentru o lună, împreună cu hoţii. După înapoierea lui Cuza, am fost puşi în libertate. La începutul Domniei lui, eu însumi i-am fost ministru. Dar n'am putut să mă împac cu felul lui de guvernare fără scrupule şi, mai ales, cu modul de a cheltui banii poporului... Şi l-am părăsit.

— Cum s'a produs lovitura de Stat de la 11 Februar 1866?

— Foarte simplu! Noi, adevăraţii constituţionalişti, am format întăiu un cerc de trei-patru inşi; pe urmă, ni s'au mai alăturat

www.dacoromanica.ro

alți cîțiva. Unul din noi, anume Brătianu, cu vreo două luni încă înainte de 11 Februar a plecat în Apus, să afle atitudinea Curților, miniștrilor și presei străine. Prin el am comunicat cu Filip de Flandra, dar el, ca Bourbon, nu-i plăcea lui Napoleon. Totuși, după lovitura de Stat, el a fost propus, ca Europa să limpezească mai bine toate legăturile noastre în toate domeniile. Ne-am adresat atunci Principelui Carol, întâiu neoficial pe urmă oficial. Acest tînăr minunat, cu o creștere aleasă, cu adevărat germană, ni-a ascultat glasul. Moldovenii voiau să se separe de noi și să-l aleagă pe Sturdza. Un străin a împăcat însă lucrurile, și Principatele nu s'au mai deslipit, spre bucuria Turciei. Cum s'a produs lovitura de Stat propriu-zisă, d-ta știi, probabil. Ne-am adunat în casa Blaramberg. Sorții de a invita pe Cuza să abdice și de a-l aresta au căzut pe trei ofițeri. Vizitiul care ducea pe doamna Obrenovici, născută Catargiu, la palatul Domnitorului a făcut semn cu batista, arătînd că el o duce și că Domnitorul e în apartamentele sale. Ofițerii au întrat peste vre-o două oare și, spărgînd ușa, au găsit pe Cuza împreună cu doamna Obrenovici... E soția divorțată a prințului sîrb Mihail Obrenovici. Doamna Cuza a aflat imediat despre scandalul rușinos cu soțul ei arestat, și mi-a spus:

— Ce să fac? Am dat sfaturi Domnitorului, dar nu l-au ajutat cu nimic.

După ce și-a iscălit, — pe spatele unuia din ofițeri —, actul de renunțare la tron, gata făcut, Cuza n'a dat să se înțeleagă prin niciun cuvînt că se interesează de urmările loviturii de Stat: cine îl va înlocui? Cine va domni peste popor, după el? Dus la mănăstirea Cotroceni, din apropierea Capitalei, mănăstire pe care tot el o luase de la Greci, și-a manifestat dorința de a mă vedea și, după ce a trimes prin mine știuta declarație, că e gata de a părăsi Principatele, nu mi-a spus decît atît:

— Înapoiați-mi punga. În ea nu sînt mulți bani, dar o să-mi ajungă deocamdată. Trebuie să-ți spun că trupul mieu s'a obișnuit să mănînce bine și mult.

De altfel, cînd căpitanul Silion, la Brașov, după invitația făcută lui Cuza de Austrieci de a pleca mai răpede mai departe și de a nu li scandalisa orașul prin silueta mîhnită a soției sale și silueta liniștită a favoritei sale, care stătea lîngă ea, i-a spus mult adevăr amar, și, între altele, următoarele:

www.dacoromanica.ro

— Alteță, Voi sînteți de vină că Vistieria Principatelor a fost prădată cu atîta îndrăzneală: ați servit de pildă tuturor.

Cuza l-a întrerupt prin cuvintele:

— Haide, haide, nu mai vorbi; o să mai aveți nevoie de mine în Europa. N'am să las causa țării mele, pe care o simt mai aproape pe măsură ce mă depărtez de ea.

Biata Românie! (Interlocutorul mieu vorbia de ea cu ochii umezi...)

Cînd am luat cîrma guvernării în mînile noastre și am stat la putere trei luni încheiate, ni-am dat samă cît de mult a fost prădată Vistieria. Un lacheu din Moldova, chelner la mai multe oteluri, un oarecare Liebrecht (d-ta ai auzit, probabil, acest nume), a devenit, în cinci ani, pe neașteptate, întăiu inspector al Telegrafelor, pe urmă, din senin, director al Poștelor și Telegrafelor și, în sfîrșit, toate afacerile de cabinet ale Domnitorului au trecut în mînile lui. Nimeni nu putea să obțină fără el o licitație sau un loc și, de-odată, Liebreich a devenit proprietarul celei mai bogate case din București, cu mobile de la Paris, cu mătăsuri de la Lyon, cu bronzuri de la Londra și cu patru milioane de piaștri în numerar... L-am arestat și l-am dat în judecată. Acum dăm în judecată, — din causa lui —, și pe miniștrii lui Cuza, Florescu și Crețulescu... Am ieșit din Guvernul Provisoriu la venirea Principelui Carol, și azi sînt șeful gărzii naționale a Principatelor...

Completez cuvintele d-lui Golescu prin povestirile altor Romîni.

România de azi, România Principelui Carol de Hohenzollern, mi se spunea, vrea să trăiască de-acum înainte în pace, întărindu-se prin prosperitatea materială a poporului său, nu distrîndu-se prin formarea unor armate de care nimeni n'are nevoie și care nu înspăimîntă pe nimeni. Ca să micșoreze povara budgetului militar, Carol vrea să desființeze cele șase regimente de infanterie și cele două regimente de cavalerie ale sale, menținîndu-i pe dorobanți (țărani, cari se află supt drapel, cu schimbul, cîteva săptămîni pe an). În locul miliției permanente, organisează pentru paza ordinii în interior o gardă națională, iar, pentru răspingerea dușmanilor României, un Landwehr asămănător celui prusian pentru ca toată România, peste cîțiva ani, fără să se ruineze din causa dărilor prea mari în vederea menținerii unei armate permanente, să devină un popor înarmat, ca și Prusia, nu însă „o

www.dacoromanica.ro

armată mereu înarmată". El stăruie să fie cultivată în Principate o varietate de grîu din Rusia Nouă, ghirca, iar în munții Telegei să fie intensificată producția de sare. Se zice că Universitatea din București i-a înaintat un proiect pentru exploatarea aurului din Carpații romîni. Supt Cuza, țăranii plătiau dări în valoare de 48 piaștri. Acum se preconisează trecerea acestor dări asupra pămîntului și, prin urmare, sporirea lor în detrimentul boierilor. O prăvălie din București plătește imposite circa o sută de ruble argint, iar impunerile variază de la o prăvălie la alta. Străinii fără pămînt (printre cari sînt vre-o 3.000 de Poloni, rămași în Principate de de vremea lui Cuza, cu un contingent de complotiști, gata oricînd să lucreze împotriva Rusiei, ingineri hotarnici, telegrafiști, căpitani de poștă, etc.), plătesc, de-acum înainte, 15 piaștri dări anuale pentru fondul drumurilor. Cum să nu iei de la „bătătoritorii" drumurilor?, se întreabă Romînii.

L-am văzut pe Principele Carol. E mai curînd un student neamț, înalt și blond, decît ofițer, cu toate că și el se ocupă de parade. Favoriți impunători încadrează fața rumenă a unui Hohenzollern. În locul celor douăzeci și patru de feluri de mîncare, cîte i se serviau lui Cuza, a poruncit să nu i se gătească decît șase.

— Ce face Principele d-voastră?

— Face economii mereu, mi se răspunde peste tot locul, în București. Jumătate din fetele romînce s'au amoresat de el. Multe din ele, cînd trèce pe stradă, îi aruncă pe fereastră buchete de flori, cu fotografiile lor. Dar se mai zvonește că Principele visează la o frumoasă Rusoaică...

Mi-am continuat călătoria spre Pesta, cu același vaporaș, „Izlaia", pe care, îmbrăcat în haine civile și cu ochelari cu geamuri verzi și cu o valisă subțioară, Principele Carol a sosit în sătucul *(sic)* Turnul-Severin, ca să domnească peste Romîni. Iată și bucătăreasa blondă a vaporului, Amalchen, căreia i-a dat, la plecare, un zwanziger.

— Îmi pare rău că nu l-am felicitat, cînd a debarcat de pe vasul mieu, mi-a spus căpitanul.

— Ai s'-l feliciți la iarnă, cînd va porni înapoi, l-a întrerupt un Grec din Constantinopol, care face negoț la Giurgiu și injură pe Romîni pentru că-i cer dări.

Grecul s'a cam înșelat....

G. Bezviconi.

www.dacoromanica.ro

O carte a lui Mazar-(Mazhar) Paşa

Personalitatea lui sir Stephen Lakeman, de origine olandesă, de la Harlem (p. 42), devenit, în armata turcească, Mazar-Paşa, e legată de istoria noastră prin constituirea în casa lui din Bucureşti a cunoscutei „coaliţii" contra guvernului lui Ion Brătianu, dar, cum am arătat-o, acum în urmă, în *Istoria Romînilor*, IX, şi prin încercarea pe care a făcut-o, în 1877, de a ne aduce în tabăra Turcilor, vechii săi prieteni.

Nu-l cunoşteam ca scriitor, şi iată că o carte a lui, întrată acum în Biblioteca Institutului de Istorie Universală, – e exemplarul dat de el soţiei lui C. A. Rosetti, Maria Grant, ea însăşi o Englesă –, cuprinde şi date asupra persoanei acestui om fără îndoială puţin obişnuit.

În experienţa lui la Cafri, – *What I saw in Kaffir-Land*, Edinburg şi Londra, 1880 (redactată în 1879; p. 187) –, vedem pe acest ostaş aventuros, care „fusese crescut mai mult în Franţa şi în Germania" şi a cărui „experienţă de războiu fusese cîştigată în Algeria, Ungaria şi în străzile Parisului şi Vienei în timpul revoluţiilor din urmă (pp. 20-1), în care luase ceva mai mult decît partea unui observator strict din partea autorităţii regale", trecînd de la Statul-major al armatei francese în Algeria la trupele englese din Colonia Capului, în 1847. Ajunge acolo după un vis care-i asigură ocrotirea Maicii Domnului. La Sfînta Elena văzuse casa părăsită a lui Napoleon prefăcută în şură pentru o exploataţie agricolă, în mijlocul unei grădini cu buruieni şi pui de găină; de altfel nu-l încîntă amintirea „ucigătorului de oameni din Europa" *(the man-slayer of Europe)*.

Recomandat de ducele de Wellington, tînărul ofiţer de douăzeci şi doi de ani se întîlneşte în acest ultim fund de Africă şi cu colonelul Neville Chamberlain, dintr'o familie al cării nume va răsuna tare, multă vreme, în istoria Angliei. Dar ce-l interesează e experienţa cu noile mijloace de luptă. Cu ele deprinde pe negrii de acolo. I se dă apoi în samă o mică expediţie, în care impune disciplina cu lovituri şi celui mai cutezător dintre rebelii din însăşi neamul său, şi cu apelul la revolver. Dar oamenii lui sînt gata să dispară în tufişuri înaintea Cafrilor, tot aşa de speriaţi însă ca şi inimicul alb. Numai măsuri de extremă îndrăz-

www.dacoromanica.ro

neală fac din astfel de oameni soldaţi în adevăr. Ajunge la isprăvi pentru care e lăudat public.

După războiu merge în altă aventură, pacifică, la Cape-town. Întors în Anglia, doria o întrebuinţare la „horse-guards", garda călăreaţă a reginei, pentru ca, la 1855, să ajungă a face ca măsuri să se iea pentru curăţirea ultimei locuinţi a acelui care fusese Napoleon (pp. 184-5). E ocupat şi cu discuţiile privitoare la tratatul din Paris şi pomeneşte „corespondenţa sa" în acest moment (p. 185). Era mîndru că a recomandat o altă puşcă şi o altă îmbrăcăminte decît pănă atunci (p. 190).

Expediţia în Orient se pregătia atunci, şi el fu angajat cu privire la acţiunea în aceste locuri depărtate, noi pentru dînsul. În Septembre 1853 se îndrepta spre Constantinopol (p. 192), de unde puternicul ambasador britanic, Stratford de Redcliffe, îl trimete la Galipole, unde el declară că nu e rost a se face fortificaţii pentru un cas de retragere. I se dă apoi inspecţia Dardanelelor. De aici pleacă în altă misiune, la Varna şi Şumla (p. 192 şi urm.). Acolo se leagă relaţii durabile cu Omer-Paşa.

Revenind la Constantinopol, se deprinde, în mediul ambasadelor (p. 196 şi urm), cu creştini locali cari se pîrăsc la Turci pentru a-şi pune rudele la închisoare (pp. 200-1), dar nu stă mult, avînd să-şi facă raportul general în Anglia.

Acolo, regina-i dă acolada pentru întrarea în nobilimea regatului (p. 207 şi urm.).

În această carte, nu se spune cum a fost din nou trimes în Turcia, cum, rămînînd creştin, a fost creat Paşa-Mazhar, cum a întrat în rîndul marilor comandanţi otomani, după ce Sultanul, care ceruse a i se lua pentru el o veche sabie de dar, de origine indiană, îl făcuse colonel al unui regiment pe care nu-l va comanda de fapt. Apoi a fost întrebuinţat la Dunăre, ca să ajungă şi *quartermaster general* al forţelor Sultanului, în Crimeia, putîndu-şi permite să oprească, la Eupatoria, haremul lui Halil-Paşa, general de cavalerie, ginerele Sultanului pe care, la o ceartă, pune să-l cufunde, un moment, în apă. Guvernator la Adrianopol, va asculta clerul bulgar rugîndu-se la o slujbă pentru sufletul împăratului Nicolae (pp. 203-4).

A fost şi guvernator al Bucureştilor, şi s'a lipit de noi. Povesteşte cum, în 1854, i s'au înfăţişat aici Evrei creştinaţi de misionari englesi, cari i-au declarat că, dacă nu sînt ajutaţi, trec din nou

www.dacoromanica.ro

la legea veche (pp. 158-9). Din amintirile sale, el desface o convorbire despre îndreptăţirea tuturor formelor creştinismului, osebirea fiind reţinută numai de interese personale, cu Mitropolitul Calinic, care merită să fie reprodusă (pp. 159-60, 165), şi cu alţi ortodocşi de-ai noştri, cari preferă luteranismul Saşilor (p. 165).

N. Iorga.

Romînii în opera lui Ioan Dantiscus

Învăţatul episcop de Kulm, von Höfen (a Curiis), numit Dantiscus după oraşul său de naştere, Danzig, a consacrat, în opera sa literară, Romînilor mai multe pasagii. Vanitosul umanist nu este un personagiu simpatic. Ambiţia lui personală şi tendinţa de a satisface cu poesiile-i ocasionale orgoliul regelui polon Sigismund îl lăsau să uite de multe ori realitatea faptelor înfăţişate [1]. Fiind date relaţiile încordate între regele polon şi Domnii romîni Bogdan Orbul şi Petru Rareş, Dantiscus presinta pe Romîni ca trădători faţă de mecenatele său, Sigismund.

Cu ocasia căsătoriei lui Sigismund, episcopul de Kulm îi adresează o poemă, în care găsim pasagiul:

„Quid potuit Valachus, qui mysia possidet arva
Edicit nuper; coepit tristes hymenaeos:
Pro taedis flammas, pro tella cruenta choreis,
Perfidiae ultorem tot millia caesa tulere [2]".

Publicînd Riccardo Bartholinus, capelanul Cardinalului de Gurk [3], în anul 1515, „Odeporicon... Mathei Sancti Angeli Cardinalis Gurcensis...", el reproduce la începutul cărţii versuri ale lui Dantiscus consacrate lui Bogdan al III-lea, „perfidus Valachus", care prăda în vara anului 1509 Podolia până la Lwów [4]. Cu o vădită plăcere aminteşte eruditul umanist incursiunile polone ce urmau în Moldova în toamna aceluiaşi an [5].

O nouă ocasie să preamărească succesele militare polone se

[1] *Allgemeine deutsche Biographie*, IV, p. 746-750.

[2] Dantiscus, *Poemata et hymni*, Bratislava, G. Hormius, 1764, p. 9.

[3] J. Beckmann, *Litteratur der älteren Reisebeschreibungen*, Göttingen, J. Röwer, 1807, I, p. 301.

[4] N. Iorga, *Histoire des Roumains*, IV, p. 322.

[5] Cf. anexa no. 1.

www.dacoromanica.ro

presinta episcopului din Kulm cu înfrîngerea lui Petru Rareş la Obertyn, în anul 1531. De rîndul acesta, se descrie ciocnirea între Romîni şi Poloni în prosa „Victoria Serenissimi Poloniae Regis contra Voyevodam Muldaviae... 1531", text reprodus de Ioan Bogdan din miscelanele Bibliotecii corsiniane [1].

Textul latin a fost tradus în limba franceză şi olandeză. D. Al. Ciorănescu a publicat în această revistă traducerea franceză, „La grand victoire du tresillustre Roy de Poloine, contre Vaevode duc de Muldavie... Paris, 1531" [2]. Traducerea olandeză, „Die wonderlicke ende triumphelicke victorie van den alder doorluchtichsten conic van Polenn tegen Grave Hans Weida van Muldavien... [3], a fost tipărită la Anvers, de cunoscutul tipograf Heindrick Pietresen van Middelborch. E o broşură în 4°, de şase foi nenumerotate: pagina întăia şi cea din urmă sînt albe. Pagina de titlu este împodobită cu o frumoasă gravură în lemn, arătînd lupta între două cete de călăreţi, poloni şi moldoveni Probabil unicul exemplar se găseşte la Anvers, în Museul Plantin. Petru Rareş este numit „Hans Weida", probabil o confusie cu Ioan Zápolya, cunoscut în tipăriturile timpului şi numai supt numele de „Vaivoda".

I.

Odeporicon idest Itinerarium Reverendissi/mi in Christo patris & Dni. D. Mathei Sanc-/ti Angeli Cardinalis Gurcensis coadiutoris/ Salzburgensis Generalisque Imperii locumte-/nentis, quaeque in conventu Maximiliani Caes. /Aug. Serenis./ quod regnum Vladislai Sigismundi /ac Ludovici memoratu digna gesta sunt per/ Riccardum Bartholinum perusinum aedita/. Cum gratia & privilegio.

Bibl. Natională, Paris, Rés. M. 344. 48 f. n. ch.

Dedicaţie lui I. Dantiscus, fol. 1 verso-fol. 2 recto. 4°.

Text, fol. 2 verso-68 recto.

Fol. 68 recto: Hieronymus V. hoc opus impressit Viennae,

---

[1] Hurmuzaki-Bogdan, *Documente privitoare la Istoria Romînilor*, Supl. II, vol. I, pp. 27-30; şi în Iorga, *Aete şi fragmente*, vol. I.

[2] *Revista Istorică*, XXIV, pp. 115-18.

[3] W. Nijhoff, M. Kronenberg, *Nederlansche Bibliographie van 1500 tot 1540*, S'Gravenhage, M. Nijhoff, 1923, p. 250.

www.dacoromanica.ro

Impensis Wideman Augustensis quod impressionis Xiiii kalen. Septemb. datum est. (absolutum vero idibus Septem/. Anno Dom. MDXV.

Fol. 27. „Perfidus interea Valachus, cui Mysia paret,
inferior dum rex sperat laetos hymenaeos
fraude Leopoliam[1] multis obsederat urbem
agminibus late Podoleis castraque in arvis
omnia depopulans statuit, per tela, per ignes.
Sic choreas ducesque iocos, & coepta fefellit
gaudia. Rex igitur prudens, ut semper ad omnes
res solet esse graves, nihilo demissior (uno
spectatur vultu sint tristia sive secunda)
Milia confestim collegit multa suorum
haecque insperatos propere dimisit in hostes.
hostis ut haec sensit retro fugiebat ad arces
quas habuit proprias, ad sylvas, adque paludes
non ausus conferre manus, gens Regia late
terga sequatur, totque oppida, castra, casa[s]que
exussit, longe saevum populata per arva.
Mysia, tot Ducibus captis, procerumque cateruis,
postremo rediit spoliis illesa superbis!
Et nisi Germanus senior, qui sceptra gubernat
Pannoniae, rem pacasset, iam Mysia tota
in cineres pro perfidia conversa iaceret.
Hinc Valachus veniam ut petiit, captosque redeunt.
Res est sub coelo vix credo notior ulla.

1531.

Die wonderlicke ende /„triumphelicke victorie van den alder doorluch-/" tichsten coninc van Polen tegen Grave Hans Weida /van Muldavien ondersaet subiect ende tribuyt ghevende/ den groten Turck, gheschiet den XXII dach der maent van Augustus int Jaer ins heeren M. vijf hondert ende XXXI. Ghetranslateert wten Latijne in duitsche, alzo die /met brieven gescreven is int hof van der Keyserlicker M.te Bruessel ende biden selven hove gheapprobeert.

Voleyndt ende volbracht den XXII der zelver maent Int/ iaer ons heeren vyf hondert XXXI.

Anvers, Museul Plantin. 6 foi n. ch
text 104×163 mm.

[1] Lwów, Lemberg.

www.dacoromanica.ro

Graef Hans weyda ende syn voorsaten gelïjc als manier is der ontrouwer ende meynediger en hebben binnen langhen tyt die coningen ende dat rycke van Polen niet gedaen ende bewesen dat si behoorden ende sculdich waren, waer op hem graef Hans Weyda betrouwende heeft desen voorleden winter teghen sinen eedt die hi ghedaen hadde, noch oock eenige tydinge van oorloge, of viantscaps voor gesonden hebbende, een deel des Conincrycx van Polen Pokuzia ghenaemt inghenomen, welke onghelyc oft iniurie Sigismundus die Coninc voor nyet langher verdragen connende, heeft doen vergaderen eenen heytracht van wighelesen crychsluyden in syn lant byden vromen heere Jan grave van Tharnou, Palatyn van Russen, ende generael capiteyn des heycrachts van dat rycke van Polen een seer excellent ende vroom man in feyten van oorloge ende ander eerlicke dinghen, den welcke hi in diveersche plaetsen vergadert ende ghestelt hadde, op dat de vyanden niet weten en souden tzeker getalen en niet lange voor sint Jacobs dachs hadde hi hem doen genacken ende aenvalleu die plaetsen die daer sterck ghemaect ende bewaert waren van den vyanden. Ende dat geheel heyr was te peerde behalven drie honderf busscutters. Van desen volcke heeft er die Capiteyn generael voorgehouden twee duysent ende een deel hondert te peerde, de welcke onversiens ende nyet gewacht synde in diversche plaetsen dat landt van Pockuzia bestormen souden. Ende die vyanden die daer inde stercken ofte fortressen waren ontrent een duysent ende vier hondert tot stryden bequaem behalven alle dat ander gespuys. Dye Poolsche knechte neerstelic doende na dat bevel des Capiteyns, hebben dat lant in diversche plaetschen aengevallen ende vechteude met die vyanden, hebbender veel doot geslagen, ende vele gevangen ghenomen, onder de welcke waren veel hovelingen ende huysgesinde van Valachus voorseyt. Ende binnen twee dagen hebben se dat geheel lant weder ingenommen behalven een castell Gwosdriecz ghenoemt dwelc eenen edelen man van Polen Tworowski genaemt afgenomen was, maer corts daerna nochtans dat beleggende hebbent onder haermacht ende subiectie gebracht, ende hebben (d) daer eenen capiteyn ingeset Vlodeck ghenaemt. Sommige der vyanden, de welcke die handen der polen ontghaen waren hebben gevloden in Valachia, die capiteyn generael ende grave van Tharnow en was in dese stryt niet maer

www.dacoromanica.ro

hyverwachte met dat beste deel des heyrcrachts dat eynde ende wtganc van die. Die tydinge van deser victorien met sommige gevangenen heeft gebootscapt ende gebracht den doorluchtigen coninc van Polen een edel iongelinc Siptek van Tharnow inde stadt van Cracouwen. Corts ooc daer na is ooc byden coninc ghecomen die edel heer Jeronimus Schaffranyecz, die zeer vele gevangen van de victorie met hem brachte, na dese nederlage graef hans seer met gramscap ontstecken zynde hevet alle macht vergadert di hi mocht van sinen volcke ende heeft se gedeelt in drye heyren. Ende dat getal van al waren over XX. M. comende met desen in die provincie van Pokutzia so heeft higesonden VI M. peerdevolcx om wed[er] in te nemen ende te recupereren dat voor castell Gwoidziecz, van welker bataelge die general capiteyn grave van Tharnow hoorende, heeft terstont met alle syn heyrcracht ende den ghenem die van selfs daer bi waeren gevallen, gecomen om onderstant te doen den ghenen die daer belegen waren in dat voorseide castell, welcke siende ende anmerckende die vianden hebben op den XIX dach Augusti lestleden, met dat heyr van den Polen ghevochten, ende in die battaelge door hulpe ende bystant des almachtigen gods syn die poelsche knechten die vyanden te boven gegaen dootslaende die ses M. voor seyde knechten van Valachia ende verstorende vele ister van dyen verlegen geweest, de somige ooc gevangen ghenomen ende bisonder van den ghenen aldermeest die dat hof van graef Hans dienend waren. Dese nedlage ende verslaginge graef Hans vorseyt van twee van syn capiteynen die daer wt die battaelge ghevlooden waren vernomen hebbende, seer vergramt synde, ende verstoort hevet bevolen dat men se beyde thooft af slaen soude, mer door de biddinge van ander verwonnen zynde heeft se doen met yser ketens binden ende in die ghevangnisse setten ende dit is haerlieder maniere dat alle dye der ontulien wt die oorloghe of stryde werden met meerder martelen ende tormenten aengedaen dan oftse in den stryt ghebleven waren. Ende hier door comt, dat sei ent vechten veel felder ende wieder syn dan ander nacien. Valacus ontsteken synde met gramscap ende hem seer scamende, heeft selve in persone met al syn macht dat Poelsche heyr welc daer beset was met tenten hen selven begravende met wegen ende ander instrumenten, ghelijt dat man ere is met groot gescut dat hi met hem

www.dacoromanica.ro

brachte aengevallen. Ende als die Polen aldus beset ende omcingelt synde ende op das seste deel naniet so veel volc en hadden als Valachus met hem gebrocht hadde met langer verdragen comende dat geschut der vyanden gemoet synde door de erste victorie ende door die hulpe ende bistant des almachtigen gods wecommende van haren leger daer si begraven lagen ende haer heyr in orden stellende hebben met de vianden geslaghen ende ghevochten ende hemneden haer ontrouwicheit verwitende hebven wel vyf vren lanc sonder ophouden den ghevochten ende hebben se geheel ende al terneder geslagen ende verwonne want behalven veel dusenden ander verlagen so is graef Hans die Capiteyn ende opperste here selve outuloden hebbende twee wonden. Daer syn viftich grote busschen oft engienen met veel cloten poyers, waghenen ende victaelge ghenomen, onder welcke waren somige die over XXXIIII iaer den hongerschen afghenomen waren. Item twee groote ende principale banieren, trommellen ende ander instrumenten die men in der oorlogen ende stride is gebruyckende, welcke al gheschyet is den XXII dach Augusti laestleden. Die Polen vervolgende noch haer victorie hebben die vianden de welcke daer vluchtich waren achtervolcht wel anderhalf duytsche mile dodende ende somige vanden edelen vangende Tghetal van die versleghene was groot. Ende onder die waren veel van den principale edele van Valachia. Dese blide nyeumare heeft ghebootschapt den coninc een Capiteyn ende opperste der knechten Swienczicki ghenaempt in Cracovia voor den XXiX dach Augusti. Daechs daer na is gesonden geweest van den grave van Tharenou capiteyn generael een edel ionghelinck genaemt synde Sbigneus Grienyeski, brenghende met hem totten Coninc sommige ghevanghenen.

Ende daer na noch een ander capiteyn ghenaemt Jaslowiczki heeft met hem gebracht een groot ghetal gevanghen onder welcke was, diemen in die sprake van Valachia noomt Glogofet welck bi haer is een naem van den alder opperste Cancellier. Item noch een scincker ende afel diender, met veel ander officiers van Valachus. Ende om cort te segghene soo en heeft Valachus voor seyt wt desen stride ende battaelge anders nyet weh gedraghen dan een ghewont lichame, welcke nyet sonder verdienste, soon heeft ontfanghen van synder ontrouwicheyt. Hier door is alsulcken vrese in Valachia ghecommen onder dat volck datter vele daghelicx in Hongarien ende Waldania met haren goede

www.dacoromanica.ro

syn vluchtende. Christo Jhesu zy eere, lof, glorie ende danck die den edelen conick van Polen verlene langhe te levene ende te triumpheren teghen sinen vianden des kerstens gheloofs. Amen.

Dese victorie is ghecopuleert wt den brieven des alder doorluchtichten Conincx van Polen ende andere die daer af bredere ghescreven hebben. Ghegheven te Bruessele int hof der Keyzerlicker Magesteyt den XXIIII. septembris anno MCCCCCXXXI. Byden Gerweerdighen vader in Gode ende Heere heer Jan Dantiscus Bisscop van culmenen oratuer ende legaet der coninckliker magesteyt van Polen.

Ghepreut Thantwerpen binnen der camerpoorte in den Mol bi mi Heindrick Pietersen van Middelborch Int iaer ons heren M.CCCCC eenendertich. G. Göllner.

Două mărturii despre Românii din Ardeal şi Banat la jumătatea secolului trecut: Un Maghiar şi un Engles

O mărturie maghiară puţin obişnuită despre Romînii Ardeleni o aflu în *La Hongrie ancienne et moderne: histoire, arts, littérature, monuments par une société de littérateurs sous la direction de M. J. Boldenyi*, Paris 1851, pp. 48 şi urm., 59 şi urm.:

(N. Iorga.)

ARCHÉOLOGIE PANNO-ROMAINE.

. . .

Entre Moldova et Orsova, lieu où les glorieux débris de la révolution magyare de 1848-1849 gagnèrent le territoire hospitalier de la Turquie, l'archéologue, le peintre, le touriste trouvent à butiner une ample moisson d'études sérieuses ou d'émotions diverses qu'excitent à chaque pas les monuments historiques et les scènes pittoresques qui se déroulent sur les rives du Danube. Ici c'est Babakaï, rocher auquel se rattache le souvenir d'une légende ottomane; là c'est Columbacz, dérivé de *Columba* (le château des Colombes), qui, de sa riante colline, où il étale ses galeries aériennes, fait revivre dans notre imagination ses hôtes primitifs, joyeux épicuriens, qui, trompant les ennuis du sol natal dans le doux parfum des libations orientales qu'autorise la reine de Cythère, consacrèrent sans doute leur demeure à l'oiseau gracieux qui traînait son char. Séjour marqué par avance

www.dacoromanica.ro

aux plaisirs, aux danses et aux ris, Columbacz devait cependant être le témoin de l'infortune et des larmes de l'impératrice grecque Hélène.

Plus loin, la scène change. Le fleuve, qui jusque-là s'avançait majestueux à travers de vastes steppes ou de larges vallées qu'il sillonne de ses nappes d'azur et de ses îles de verdure, se rétrécit tout à coup, et ses flots, pressés entre deux murailles colossales de granit, s'entre-choquent avec tumulte et font au loin bruire les échos qui se répercutent dans les gorges voisines. Il est difficile de définir les impressions qui viennent assaillir la pensée à ce spectacle imposant. Les rivages du Rhin plaisent à l'oeil par les douces teintes de leurs ramiers et par la verdure des riches vignobles qui couvrent les coteaux voisins; ceux du Danube élèvent l'âme et l'étonnent par leur magnificence agreste. Ici surtout la scène est grandiose; on est tenté de demander à la légende dacique si le Nord a eu ses Titans pour renouveler, en faveur de la Thrace et de la Pannonie, le prodige herculéen de Calpé et d'Abila, ou bien si le vieux Ister, en lutte avec la nature, lui a déchiré les flancs dans un suprême effort pour porter librement à l'Euxin le tribut de ses ondes.

Dès qu'on atteint Drenkova, les vestiges des antiques constructions romaines se font remarquer; mais, à mesure qu'on s'avance, ils se multiplient. Un de ces monuments excite le plus vif intérêt: c'est la grande tablette, dite de Trajan, qu'on rencontre après avoir passé Rogács. C'est le plus parfait et le plus conservé de tous ceux qu'on trouve sur les rives du Danube, du côté de la Servie. Il est sculpté dans la roche vive, et, par l'élégance de ses formes, il rappelle le goût encore pur du siècle des Antonins. On y remarque l'inscription suivante:

Imp. Caesar. Divi Nervae F. Nerva
Trajanus. Aug. Germ. Pontifex.
Maximus. Trib. P. O. XXX.

LES VALAQUES.

Les Gètes ou les Daces étaient une nation originaire de la Thrace, et qui appartenait à la grande famille hellénique. Comme ils furent connus des plus anciens historiens et géographes, notamment d'Hérodote, on pourrait en conclure qu'ils constituèrent la

www.dacoromanica.ro

première population de la Dacie. Quant à ce pays, il avait une étendue immense ; il se composait de tout le territoire compris entre la Tibisse, le Danube et le Dniester, c'est-à-dire de la partie orientale de la Hongrie, de la Transylvanie, de la Valachie, de la Moldavie et de la Bucovine ; et les Daces n'étaient pas moins redoutables par les progrès qu'ils avaient accomplis que par leur esprit belliqueux. Alexandre le Grand eut beaucoup de peine à les vaincre lorsqu'il s'avança vers eux après avoir porté ses armes contre les Scythes du voisinage: Le prêtre Zamolxis, disciple de Pythagore, leur enseignait déjà à cette époque l'immortalité de l'âme. Leurs rois, Sarmis, Dromichontas, Boerebiste et Cotyso, furent pour les Romains des ennemis très-redoutables ; ils leur firent essuyer plusieurs défaites, les rendirent tributaires de leur nation et forcèrent même les empereurs à envoyer en Dacie des savants et des artisans habiles, qui y portèrent les instruments de la civilisation romaine. Aussi, dès le premier siècle de l'ère chrétienne, voyons-nous les Daces habiter des villes bâties à l'instar des cités romaines, et frapper une monnaie remarquable sous le rapport de l'exécution artistique.

Le dernier roi des Daces, Décébale, célèbre par ses exploits militaires, par le lustre qu'il répandit sur son règne, et enfin par ses revers, inspira plus encore que ses prédécesseurs des craintes sérieuses à l'empire romain. Trajan, „le meilleur des princes" comme on l'appelait, possédait cette fermeté de caractère qui, fait braver les dangers, et l'habileté nécessaire pour en triompher. Dès qu'il eut répondu à l'attente générale par les actes d'une administration vigoureuse et éclairée, il entreprit de relever Rome de l'abaissement où le lâche Domitien l'avait laissée tomber en la rendant tributaire des Daces. La fierté du roi Décébale lui fournit de justes prétextes pour rompre une paix humiliante. En conséquence, après avoir rétabli dans l'armée l'ancienne discipline, Trajan la conduisit contre les Daces (101-106), qu'il battit dans plusieurs rencontres et auxquels il livra une grande bataille où la victoire fut vivement disputée. Cette lutte fut longue, acharnée et terrible ; mais, malgré leur opiniâtre résistance, les Daces essuyèrent une défaite complète, et leur capitale, Sarmisegéthuse (Várhely), tomba au pouvoir des Romains. Néanmoins il fallut encore plusieurs campagnes pour venir à bout de ce peuple vaillant et nombreux, plus difficile encore à soumettre qu'à vaincre. Pour accomplir ce dessein plus promptement, sans

www.dacoromanica.ro

être arrêté par les obstacles qu'opposait toujours le Danube. Trajan construisit sur ce fleuve un pont supporté par vingt piles, et dont la longueur était de près de huit stades (1.693 mètres). Décébale, attaqué de nouveau, vaincu sur tous les points, et ne voulant pas survivre à sa puissance et à sa gloire, se tua; son trésor fut découvert dans le lit d'une rivière dont il avait fait détourner momentanément le cours afin de l'y cacher. Les Daces, consternés et presque anéantis par cette longue guerre, abandonnèrent pour la plupart les contrées qu'ils habitaient, et Trajan profita de sa conquête pour se débarrasser des prolétaires de Rome, qu'il y établit comme colonies romaines, donnant à la capitale le nom *d'Ulpia-Trajana*[1]. Ce pays fut divisé en *Dacia mediterranea* (Transylvanie), *Dacia transalpina* (Valachie et Moldavie) et *Dacia ripensia* (le Banat actuel), et ce sont ces colons envoyés de Rome qui, mêlés aux habitants du pays et aux Slaves (les Scythes proprement dits) du voisinage, ont donné naissance à la nationalité croisée des Valaques ou Roumains. Les Slaves appelèrent *Voloch* ou *Vloch* tous les habitants originaires de l'Italie, et les Magyars distinguent encore ces descendants des anciens Romains par le nom de *Oláh*, mot dérivé de *Olász* (italien), ou de celui de *Ulán*, qui a la signification de serf en langue turque[2].

Durant les migrations des peuples, le pays des Valaques; envahi tour à tour par les Goths, les Gépides, les Huns, les Bulgares, les Avars, les Slaves, etc., n'eut pas un moment de tranquillité, mais sa population alla toujours augmentant; car chacun de ces peuples envahisseurs y déposait en passant des colonies. C'était comme une série de débordements exhaussant et agrandissant un terrain d'alluvion. Il s'ensuivit aussi que les Valaques, dominés par tous ces étrangers, vécurent dans un état de servitude complète, qui ne cessa qu'à l'arrivée des Magyars. Chaque effort qu'ils faisaient pour recouvrer leur liberté avait pour résultat de rendre plus lourd le joug qui pesait sur eux. Ce ne fut que lorsque les Magyars eurent pris possession de la Dacie et de la Pannonie, que les Valaques commencèrent à être gouvernés par un prince de leur nation, qui porta le titre de

---

[1] Eutrope, *in Adriano*, I, 8.

[2] André Huzsti, *O és új Dacia* („Ancienne et nouvelle Dacie"), p. 138.

www.dacoromanica.ro

knäz ou ban[1], mot dont nous avons déjà expliqué la significatin magyare. Les secrétaire anonyme de Béla I, écrivain d'un mérite incontestable, fait mention du règne de Gélu (Blacus), prince valaque, dont l'autorité s'étendait dans tout le pays qui forme la Transylvanie actuelle.

Deux autres princes valaques, également souverains, existaient encore à cette époque ; l'un, appelé Menomorut, dans le pays de Bihor, compris entre la Tibisse et le Maros, et l'autre, du nom de Glad, dans le Banat, près de Temesvár. Ne voulant pas souffrir la suprématie de la nation magyare, ces princes se révoltèrent tour à tour, perdirent par ce fait leurs titres à l'indépendance et retombèrent avec leurs sujets dans l'état de servage. Voilà pourquoi les Valaques restèrent privés quelque temps des bienfaits de la constitution hongroise. D'autres tribus des anciens colons daco-romains qui se trouvaient du côté de Marmoros (Hongrie) et Fogaras, et qui, pour s'être soumis volontairement, partageaient les droits des Magyars, servirent de tige à la noblesse valaque-hongroise de nos jours. „Les Valaques de Transylvanie", dit M. Neigebaur, l'auteur du livre précité, „se distinguent surtout par la pureté de leur type primitif ; car les autres, placés plus vers le Sud ou vers l'Est, se sont croisés avec une foule de populations différentes. Dans celles-ci entraient même des Magyars ; car deux savants hongrois, Gegő et Jerney, rencontrèrent, lors de leurs excursions scientifiques en Moldavie, des villages entiers habités par des hommes qui se nomment *Csango-Magyars* et à la race desquels appartenait probablement Jean Stourdza, le premier hospodar moldave après la chute des princes phanariotes. Ce sont les restes de la première migration de cette nation.

Les Valaques furent convertis au christianisme par des Magyars de la secte d'Arius vers le XII-e siècle[2]. Les chroniques du temps rapportent qu'un archevêque de Strigonie tint un prince valaque sur les fonts baptismaux en 1220. Des années s'écoulèrent encore sans que ce peuple donnât signe de vie. Enfin, lorsque l'invasion mongole eût bouleversé toute l'Europe orientale et rendu presque désertes les contrées arrosées par

---

[1] J. F. Neigebaur, *Moldau und Walachei*, Leipsick, 1848, p. 52.

[2] E vorba de *Cumani*. — *N. I.*

www.dacoromanica.ro

l'Aluta et le Bas-Danube, de nombreux Valaques quittèrent le Marmoros pour aller, sous la conduite de leurs chefs, Radul Negru et Dragoch Bogdan, prendre possession des pays dévastés, justement fiers de rendre pour patrie à leur nationalité les domaines de leurs ancêtres. M. T. Laureanu, ce digne collaborateur de M. N. Baltchescu, et le major Kogalnitcheano nous racontent, l'un dans son *Coup d'oeil sur l'histoire des Roumains*, l'autre dans son *Histoire de la Moldavie*, les détails et l'issue de cette double expédition. Dragoch et les siens se fixèrent à l'Orient des Carpathes, sur les bords fertiles de la Moldava, en 1359, et ils appelèrent ce pays *Moldavie*. Les autres s'établirent, dès l'an 1290, avec Radul, entre le Danube et la Transylvanie, dans la contrée qui prit d'eux le nom de Valachie, et ils y formèrent, à l'imitation des Magyars, mais sur une échelle beaucoup plus réduite, la caste privilégiée des conquérants, les boyards, caste qui ne compta que quelques milliers d'individus, et qui tient encore de nos jours le reste de la nation dans un état de servage plus dur que ne l'était la position des Valaques hongrois[1]. Ce fut ainsi que les Valaques, descendants des habitants primitifs de la Dacie, après bien des vicissitudes, se fixèrent définitivement sur les frontières de l'ancienne patrie de leur race, restant pendant plusieurs siècles sous la dépendance alternative des Magyars et des Slaves.

Nous ne devons plus nous occuper maintenant que des Valaques qui, séparés du foyer principal de leur race, se trouvent dans le Sud et le Nord-Est de la Hongrie, et dans le Sud-Ouest de la Transylvanie.

Il a été dit plus haut que les Valaques formaient dans ces pays la race vaincue, c'est-à-dire la classe des serfs. Mais, sous le gouvernement des princes transylvains (1527-1713), un certain nombre d'entre eux furent ennoblis pour des services militaires, et participèrent dès lors à tous les droits des nobles magyars. Assez longtemps des haines traditionnelles avaient divisé les deux races: l'union, commencée sur les champs de bataille, devait se cimenter dans la paix. Mais, si les idées de fusion gagnaient du terrain, on doit en faire honneur aux Magyars, qui en prirent l'initiative. Les Valaques, loin de se voir opprimés

[1] J. F. Neigebaur, *Moldau und Walachei*, p. 6.

www.dacoromanica.ro

en Hongrie, y acquirent de jour en jour plus de droits et furent élevés au niveau du noble et du paysan magyar. Dans un seul comitat, celui de Marmaros, le personnel de la noblesse comptait, il y a quelques années, d'après les documents officiels, 3.750 Valaques, 717 Slaves, et 483 Magyars[1].

Deux évêques transylvains, Jean Babb et Gerasim Adamovics, le premier grec-uni, l'autre non-uni, adressèrent en 1791 une pétition à l'empereur-roi pour le supplier de déterminer la position des Valaques en Transylvanie. Ce placet fut renvoyé à la diète, qui déclara qu'aux termes de l'article 6 de la loi de 1744, les Valaques ne formaient pas dans le pays un peuple à part, mais faisaient partie de la nation sur le territoire de laquelle ils habitent. Il fut convenu que le Valaque ennobli avait les mêmes privilèges que le Magyar noble, et que le paysan valaque devait être traité à l'égal du paysan magyar ou saxon. En 1843, MM. Lemény, évêque de Balásfalva, et Moga, évêque de Szeben, appelèrent de nouveau sur cette question l'attention de la diète, qui rendit pleine justice aux Valaques habitant les contrées où la race saxonne est en majorité, car, tandis que les Magyars s'efforçaient eux-mêmes de faire disparaître les résultats de la conquête, les colons saxons, accueillis fraternellement dans le pays et régis par des lois qui proclament l'égalité, persistaient à traiter les Valaques comme une race vaincue, asservie, conséquemment inférieure en droits. S'appuyant sur le décret de 1791, également voté par les Saxons, les deux évêques demandaient que les Valaques jouissent des mêmes droits que les Saxons ; qu'ils pussent être membres des corporations, avoir dans les villages leur part du sol, etc. ; et l'un des plus éminents orateurs magyars, le baron Denis Kemény, fit entendre à ce propos, aux applaudissements de l'assemblée entière, des paroles que les Valaques n'oublieront jamais. Enfin, la révolution de 1848, qui renversa tant de digues et redressa tant de griefs, fut aussi l'heure de la justice pour les Valaques : la diète leur reconnut de nouveau les mêmes droits qu'à la nation magyare ; mais malheureusement cette noble attitude ne fut pas assez appréciée par les fiers descendants des Romains.

Les princes transylvains n'ont pas seulement mérité l'estime de

[1] Aug. de Gérando, *De l'esprit public en Hongrie*, p. 319.

www.dacoromanica.ro

la nation valaque à cause des droits politiques qui lui furent accordés sous leur gouvernement; ils ont encore acquis d'autres titres, bien plus sacrés, à la reconnaissance des Daco-Romains, en créant une littérature valaque. Cette littérature ne date que dux XVII-e siècle, et elle fut la conséquence d'un édit de 1643, par lequel Georges Rákoczi abolissait la langue slave, pour les matières de liturgie, en faveur de l'idiome roumain [1]. Voici comment s'exprime à ce sujet un autre écrivain digne de foi: „Une partie de la nation valaque, celle qui habitait la Hongrie et la Transylvanie, se réjouit la première d'un gouvernement régulier et d'un ordre de choses rassurant; aussi est-ce là que la littérature valaque prit naissance [2]. Et notez bien que c'est un anti-Magyar, un partisan des Slaves, qui parle ainsi. Il est donc naturel que les premières productions littéraires valaques se retrouvent en Transylvanie. Un Évangile en langue valaque parut à Brassó (Corona), sous le règne de Christophe Báthori (1576), et en l'an 1696 il sortit des presses roumaines de Szászváros (Sasopolis), Szászsebes (Sabesium), Szeben (Cibinium) et Balásfalva (Blasium) un grand nombre d'ouvrages de théologie, indépendamment des autres écrits valaques publiés en Hongrie, à Bude, à Tyrnavie et à Temesvár. Les Valaques se servirent longtemps des lettres romaines, qui, selon l'historien Démétrius Kantemir, furent remplacées, au XV-e siècle, par l'alphabet cyrillien ou slave, également usité en Russie et en Serbie.

La littérature valaque actuelle est représentée par trois partis plus ou moins puristes et absolus. On peut appeler *doctrinaires* les écrivains de la Transylvanie et de la Hongrie qui s'appuient principalement sur le latin. Le nom de *jeune roumain* est donné au style de ceux de la Moldavie et de la Valachie, qui cherchent de nouvelles ressources dans la langue française, parente de la langue latine. Le troisième parti est celui des *conservateurs*, qui s'en tiennent strictement à l'ancien idiome daco-roumain. Pour rendre ces paroles: „Je me suis engagé", le jeune roumain dit: *M'am engaserissit* [3]; le conservateur: *M'am indatorit;* et le doctrinaire, toujours fidèle au latin, *M'am obligarissit.* C'est vraiment

[1] Paul Kaernbach, *Studien über die daco-romanische Sprache und Litteratur*, p. 108.

[2] J. F. Neigebaur, *Moldau und Walachei*, p. 325.

[3] *Augajarisit.*

www.dacoromanica.ro

une époque d'érudition philologique que la nôtre, où toutes les nationalités tendent au perfectionnement de leur langue.

Les Valaques appellent avec raison leur idiome *limba romanésca ;* car la plupart de ses mots sont d'origine latine, comme on peut le voir par l'exemple suivant :

Latin.	Moldo-Valaque.	Français.
Aqua.	Appa.	Eau.
Dominus.	Domno.	Monsieur.
Mensa.	Massa.	Table.
Caput.	Cappo.	Tête.
Venatio.	Venat.	Chasse.
Verbum.	Verba.	Parole.

Un grand nombre de mots slaves s'étant introduits dans le roumain, sa construction grammaticale s'est altérée dans la même proportion et elle est déjà à moitié slave. L'influence du magyar s'y fait remarquer aussi quelque peu par suite de l'emprunt qui ui a été fait de plusieurs de ses mots ; en voici la preuve :

Magyar.	Moldo-Valaque.	Français.
Panosz.	Ponoss.	Plainte.
Munka.	Munke.	Travail.
Parancsolom.	Porunke.	Commander.
Aczél.	Ozet.	Acier.
Vendég.	Vindik	Hôte.

Nous renvoyons à la grammaire valaque de M. A. Vaillant, oeuvre du plus haut intérêt, ceux de nos lecteurs qui désireraient avoir de plus longs détails sur cette fille de la langue latine.

Le journalisme valaque en Transylvanie, sur la terre dite étrangère, sous l'oppression prétendue des étrangers, est, pour ainsi dire, plus avancé que dans la véritable patrie des Valaques. La *Gazetta de Transilvania,* ainsi que la *Foaie pentru minte,* rédigée par M. George Baritz à Brassó, et d'autres publications périodiques ne peuvent être lues en Moldavie et en Valachie sans une permission spéciale de la censure. Jean Schinkai, Samuel Klain, George Lazar et d'autres écrivains d'origine transylvaine, qui enrichissent la littérature valaque d'ouvrages du plus grand mérite, sont encore là pour prouver que dans aucun pays les

www.dacoromanica.ro

races soumises à une race dominante n'ont eu autant de liberté d'action qu'en Hongrie et en Transylvanie.

La totalité du peuple roumain est répartie dans les pays suivants : Moldavie 1,500,000 ; Valachie, 2,000,000 ; Bulgarie, 100.000; Bessarabie, 1,000,000 ; Bucovine, 300,000 ; Transylvanie et Hongrie, 2,500,000.

Les trois quarts des Valaques de Hongrie professent la religion grecque unie, soumise au patriarche ou pontife de Moscou ; les autres, appelés Grecs unis, reconnaissent la puissance spirituelle du pape ; mais il est digne de remarque qu'il y a à Bulcs et à Szlatina même des Valaques catholiques. Le mouvement panslave, tendant à un empire universel slave, s'est propagé jusque chez les Valaques, qui se montrent assez disposés à accepter la suprématie de Saint-Pétersbourg, par suite de la double puissance politique et religieuse que l'autocrate russe exerce sur eux, puissance dangereuse pour la paix et la liberté européennes. Dès que Rome plaçait ses empereurs *divins* dans les temples, le peuple romain cessait d'être libre. Le pan-romanisme, distinct jusqu'ici du pan-slavisme dans ses principes, menace de tomber dans des accès d'épilepsie, qui serviraient de prétexte à l'intervention du grand magnétiseur du Nord. D'ailleurs les Roumains, déjà à moitié Slaves par l'altération de leur langue, laisseraient, sans trop de répugnance, exploiter au préjudice de leur nationalité les rapports qu'ils ont avec leurs voisins, puisqu'ils subissent si tranquillement le protectorat politique de cet habile docteur. Dans ce cas, les Valaques Hongrois, qui se sont signalés déjà par leur initiative dans la littérature, et qui sont habitués à l'air de la liberté, seraient appelés à se mettre à la tête d'une résistance opiniâtre.

La nature a bien doué les Valaques. Robustes, sans être en général de grande taille, ils ont des cheveux noirs et leur teint méridional, ainsi que leurs yeux pleins de feu frappent particulièrement l'attention de l'observateur. Leur origine est empreinte sur leur figure, mais leur paresse rappelle aussi celle des *lazzaroni*. Les seigneurs valaques passent leur vie dans l'oisiveté la plus complète, imitant les moeurs et portant les costumes de l'Europe occidentale. Toutefois, les paysans, dont le costume est si pittoresque, présentent une physionomie particulière. Leurs gibecières et leurs vestes de peau blanche sont ornées de fleurs et de

www.dacoromanica.ro

dessins faits avec des morceaux de cuir de différentes couleurs. Qu'ils aient le large caleçon de toile ou le pantalon étroit de drap blanc, ils portent invariablement leurs sandales. *opinci*, chaussure qui n'est autre chose qu'un morceau de peau de cheval coupé suivant la forme du pied et fixé à l'aide de courroies. Ils s'entourent les reins d'une large ceinture de cuir, qui leur tient lieu de poche, se coiffent d'un chapeau de mouton, et jettent négligemment sur leurs épaules, soit la *guba*, ample pardessus de laine à longs poils, soit une grosse veste de drap gris bordée et ornée sur les coutures avec des bandelettes de drap de couleur. Ils sont passionnés pour ce genre d'ornement, dont ils rehaussent tous les objets à leur usage, et leurs chemises mêmes sont toujours brodées. Aussi les haies des villages sont-elles ordinairement couvertes de chemises, de serviettes, aux broderies rouges et bleues, qu'on fait sécher au soleil. Les jeunes gens sont recherchés dans leur mise, parfois très-élégante. Il en est qui se frisent les cheveux en roulant les longues mèches sur un fuseau chauffé. Ils s'assujétissent même aux lois capricieuses de la mode, cette reine qui exerce tant d'empire sur l'Occident de l'Europe, et particulièrement sur la France. Un berger refusa un jour une *guba* noire que lui offrait son maître, sous prétexte que dans ce moment-là tout le monde en achetait de blanches. Il voulait, lui aussi, obéir ou goût nouveau. Un paysan valaque entre-t-il chez un chapelier de la ville, il débute par dire le nom de son village, et aussitôt le marchand lui apporte un chapeau de la forme préférée dans sa localité.

Pendant que le Valaque insouciant s'abandonne aux séductions de la paresse, sa femme fait, au contraire, preuve de la plus grande activité. Outre qu'elle ensemence les champs avec lui et prend la plus grande part dans toutes les occupations rurales, elle prépare la nourriture, tisse les étoffes, et file même sa quenouille en marchant. Dans les rares moments où elle n'est réclamée ni par les travaux de la campagne, ni par les soins de son ménage, elle confectionne et et brode des chemises ou fait tout autre ouvrage d'aiguille. Mais ce labeur incessant la flétrit rapidement et lui fait perdre trop vite cette beauté qu'elle doit à son origine. Les paysannes valaques ont souvent ce type particulier qui caractérise les femmes de Rome. A les voir gravir les coteaux en portant avec une grâce sévère leurs vases

www.dacoromanica.ro

à formes étrusques, on se rappelle involontairement les statues antiques de l'Italie. Seulement les chemises brodée, la pelisse et les bottines rouges donnent à ces modernes Romaines quelque chose d'oriental.

Le costume des femmes valaques varie aussi suivant les contrées. Il est généralement d'usage que les jeunes filles se tressent les chevaux en une seule natte, au bout de laquelle elles attachent un ruban ou une pièce d'argent: elles y mêlent des fleurs, des pièces de monnaie, des plumes de paon, et, quelque fois, elles se placent sur le front un diadème de verroterie ou de grosses perles. Le mouchoir dont les femmes mariées se couvrent la tête a, dans le Midi, la forme d'un turban, et il figure ailleurs un voile, mais partout il est très-gracieusement placé. Toutes les femmes valaques portent une chemise de toile très-courte, ornée sur la poitrine de broderies en laine rouge et bleue, qui leur sied à merveille, et une longue jupe blanche: une ceinture rouge leur serre la taille. Pour se garantir du froid elles endossent une petite pelisse, ou simplement un corsage de peau garni de fourrures. Elles portent encore communément le *catrinza*, coquet tablier de laine orné de raies de couleur. Au lieu de bottines rouges ou jaunes, qui sont une chaussure un peu lourde, elles n'ont, dans beaucoup de villages, que des sandales de cuir maintenues par des attaches de drap blanc Ces femmes sont aussi vives et enjouées que laborieuses, et la moindre distraction agréable paraît les délasser de leurs fatigues. Un rien suffit aussi pour les rendre d'une gaieté d'enfant et les faire rire à gorge déployée, ce qui ajoute encore au charme de leur société.

Le paysan valaque se marie de bonne heure; il a hâte de se procurer une compagne active, qui le dispense de l'obligation de travailler, pour laquelle il a tant d'antipathie, ce qui ne veut pas dire toutefois que l'amour soit étranger à sa démarche et à son choix. Dès qu'il possède deux ou trois porcs, un boeuf, quelque chose, enfin, il s'empresse d'aller offrir sa fortune et la main à une beauté de son village. Une noble dame donna un jour cinquante francs de récompense à un jeune garçon qui lui rapportait sa montre perdue. Celui-ci ne les eut pas plus tôt reçus qu'il courut acheter une vache et chercher une femme. Une autre fois, un paysan accourait chez le seigneur du village,

www.dacoromanica.ro

implorant sa pitié et demandant des secours. „Ma femme est malade", disait-il en sanglotant; „si je la perds, je ne suis pas assez riche pour en rechercher une autre."

La dot de la femme ne se compose, le plus souvent, que de deux ou trois chemises brodées par elle et d'un coffre de bois, d'un mètre de longueur, dans lequel elle serre son avoir, ce qui, joint à ses attraits et à son aptitude au travail, compense largement la fortune du mari. Le nombre des chemises n'est pas indifférent, car ce sont toujours les femmes les plus riches et les plus laborieuses qui en possèdent le plus. Quand un jeune homme a l'intention d'épouser une jeune fille, il va donc droit à son coffre et en examine le contenu. Quelquefois on simplifie et facilite de la manière suivante les préliminaires des demandes en mariage. Durant le carnaval, les mères placent à l'intérieur de leur maison, appendus à des perches, les chemises, les coussins et les essuie-mains brodés qui composent le trousseau de leurs filles. Les garçons désireux de prendre femme poussent la porte, regardent du seuil ces richesses étalées, et, suivant leur inspiration, ils entrent on rebroussent chemin. Les mariages s'accomplissent toujours au milieu des fêtes. Les parents du fiancé vont chercher la promise dans une voiture attelée de quatre buffles aux cornes ornées de fleurs. Les Bohémiens ou les ménétriers du village précèdent le cortége en exécutant sur leur violon leurs airs les plus joyeux, et des paysans, prodigues de poudre, tirent d'assourdissants coups de fusil. Le coffre de la mariée est placé dans la voiture, et l'un de ses parents porte la dot au bout d'une gaule.

Les habitations des paysans valaques sont entourées de haies parfois faites très-artistement. Près de l'entrée se trouve un billot enfoncé dans le sol, qui leur sert de marchepied pour enjamber la haie: cela leur paraît moins pénible que d'ouvrir la porte. Aux angles de ces habitations, dont le toit de chaume est très-élevé, on voit saillir l'extrémité des poutres arrondies qui soutiennent la charpente. A l'intérieur se trouve un foyer exhaussé, qui occupe le quart de la superficie du sol; et, souvent, en hiver, on voit se chauffer tout nus à sa flamme des enfants qui iront quelques instants après glisser sur la glace du ruisseau voisin. Des portraits de saints, auxquels sont accrochés des cierges bénits, ornent les murs, alternant avec des

www.dacoromanica.ro

assiettes de faïence et des serviettes brodées disposées en draperies. Un lit, très-élevé et garni de coussins couverts de broderies, constitue, avec une table et quelques sièges, tout l'ameublement de ces chaumières. Le bois de lit est couvert de peintures de différentes couleurs; les fleurs les plus éclatantes, les oiseaux les plus brillants y sont représentés. L'indispensable coffre que la femme apporte en se mariant est également enjolivé de peintures. Les Valaques aiment si passionément ce genre de décoration, qu'ils peignent même le bois de leur selle et jusqu'au joug de leurs buffles. Ils emploient de préférence les couleurs vives, tranchées, et ils les assemblent sans harmonie. Aussi le Magyar parle-t-il d'une manière peu révérencieuse de ce qu'il appelle „le goût valaque".

Les Valaques ne sont pas naturellement belliqueux; cependant, un fois enrôlés, ils se comportent en vaillants soldats. S'ils n'ont ni la furie des Français, ni l'élan des Magyars, ils ont plus que ces peuples l'opiniâtreté de la résistance. „*Dâ pe moarte*" Combats jusqu'à la mort" est une maxime usitée parmi eux. Enfin, il leur est resté quelque chose de la valeur romaine, et, en se comparant aux Saxons, dont l'ardeur pacifique ne brille guère que dans le commerce, ils ont coutume de dire: „La un Român dece Sassi": „Un Valaque vaut dix Saxons".

Cette bonne opinion qu'ils ont d'eux-mêmes n'empêche pas les Valaques d'être encore esclaves de toutes les superstitions qui sont le partage des peuples à demi civilisés. Les hommes dont les sourcils se joignent leur sont étrangement suspects, par la raison, disent-ils, qu'ils jettent le mauvais oeil, acte de sorcellerie qui cause tant de terreur aux Turcs et aux Arabes. Ils sont persuadés que, le mardi et le vendredi, des fées malfaisantes ont un pouvoir surnaturel, que tel individu cause la sécheresse, que tel autre peut amener la pluie, etc. Un savant botaniste, qui herborisait sur une montagne, courut un jour les plus grands dangers, par le fait de quelques paysans qui l'avaient aperçu d'une route voisine. Ceux-ci, ne distinguant pas d'abord la forme de l'objet qui frappait leur attention, et songeant aux contes qui couraient dans les villages, s'imaginèrent avoir découvert un loup. Les voilà aussitôt à la poursuite de l'animal supposé; mais quelle ne fut pas leur surprise, lorsqu'ils virent le prétendu loup se lever au bruit de leurs pas, prendre un visage humain et les regarder comme un homme pourrait le faire!

www.dacoromanica.ro

Évidemment, il n'y avait qu'un sorcier qui pût ainsi changer de forme à volonté. Aussi le pauvre botaniste, précipité des hauteurs de la science dans les misères de la vie positive, fut-il fort maltraité par ces forcenés, malgré ses explications, et peut-être aurait-il perdu la vie, si le hasard n'eût fait passer près de là une voiture chargée de voyageurs qui le délivrèrent.

Les paysans valaques apportent dans leur religion les mêmes idées superstitieuses. Ils sonnent les cloches lorsque le tonnerre gronde, persuadés qu'on écarte la foudre par ce moyen. C'est au pope à repousser les nuages chargés de grêle : s'il n'y parvient pas, on se hâte de l'accuser, comme font les Napolitains à l'égard de saint Janvier. La dévotion des Valaques se manifeste partout et en toute occasion. Ils vont aux champs bannière et pope en tête pour bénir le blé nouveau. Comme en France, ils plantent sur les chemins de grandes croix rouges où sont représentès tous les instruments de la passion.

Leurs églises, construites en bois, sont fort basses, mais en revanche le toit, formé de planchettes découpées auxquelles la pluie donne des reflets argentés, en est très-élevé. Un clocher, également de bois, terminé par une aiguille déliée, surmonte invariablement cet édifice primitif. La porte de l'église, qui s'ouvre sur l'un des côtés, est toujours si basse qu'on ne peut entrer sans se courber. Peut-être, dans la pensée des architectes, y a-t-il là une intention particulière. Quelques fenêtres fort étroites ne laissent pénétrer dans l'intérieur qu'une clarté douteuse, mais ce demi-jour mystérieux n'empêche pas d'apercevoir de tous les côtés d'éclatantes peintures. Ce sont des scènes allégoriques, des portraits de saints avec le nom de personnages et l'explication des sujets en lettres cyrilliennes. On y voit parfois assez ingénieusement représentés les sept péchés capitaux, et le diable entraînant les pécheurs avec un rire effroyable, qui ne peut appartenir qu'aux esprits infernaux. Ailleurs, c'est la Mort emportant ensemble un roi, un prêtre et un paysan : cette dernière scène se retrouve fréquemment dans les églises valaques. Le sanctuaire est, comme partout, au fond de l'église. La balustrade qui sépare le prêtre de la foule, est dorée et surchargée de bannières et de tableaux bénits que souvent, faute d'espace, on entasse sans ordre les uns sur les autres, si bien qu'il arrivera, par exemple, qu'une tête colossale de saint Nicolas

www.dacoromanica.ro

reposera sur le corps d'un saint Pierre lilliputien placé au-dessous. Lorsque, jetant un coup d'oeil rapide autour de soi, on voit cette quantité de figures étrangers qui vous regardent avec toutes sortes de rires, de grimaces et de contorsions, ce pêle-mêle incroyable de bienheureux et de damnés, de monstres allégoriques et d'êtres naturels, d'anges et d'esprits des ténèbres, on se croirait transporté dans un monde fantastique. L'obscurité augmente encore l'effet de cette fantasmagorie, car l'oeil n'aperçoit pas ou ne distingue pas du premier coup toutes ces scènes bizarres et merveilleuses; elles n'apparaissent que progressivement et semblent se multiplier, comme par magie, pour charmer, narguer on effrayer le spectateur étonné.

Quelque naïves et grossières que soient ces peintures, elles n'en attestent pas moins chez les Valaques un certain goût pour les beaux-arts, car, après tout, ce sont de simples paysans qui les exécutent. Tel garçon qui jusque-là n'avait été occupé qu'aux travaux de la campagne, se met quelque beau jour dans la tête qu'il est apte à peindre, „anch'io son pittore", et le voilà qui barbouille, suivant sa fantaisie, le premier morceau de toile ou de planche qui lui tombe sous la main. Un autre, également sans maître et sans études, se mettra à façonner de l'argile ou à donner une forme quelconque à un bloc de bois, et, encouragé par ses premiers essais, il deviendra sculpteur. Cette disposition des Valaques tient évidemment à leur origine romaine. Ce peuple est intelligent et spirituel; il aime également la poésie et la musique, et il n'est pas rare d'entendre des villageois déclamer, ou chanter des vers, et quelquefois même en improviser. Au printemps ils confectionnent des flûtes avec des baguettes de saule, et de tous les côtés ou entend des sons harmonieux, les airs les plus variés. C'est une églogue de Virgile en action:

Les airs valaques n'allient pas, comme les mélodies des Magyars, l'énergie à la mélancolie: ils respirent la tristesse, ils expriment l'abattement d'un peuple longtemps asservi. En traversant les campagnes on est souvent arrêté par des chants lents et monotones qui partent de la prairie on de la maison voisine et laissent dans l'âme de celui qui écoute une impression pénible. Certains airs, ceux, par exemple, qui accompagnent les danses ont, au contraire une allure vive, gaie, précipitée

www.dacoromanica.ro

entraînante, qui rappelle le caractère des populations du Midi. Ces airs ont même quelque chose de désordonné et de sauvage. Au temps des vendanges, les paysans chargés d'écraser le raisin dans d'énormes cuves s'acquittent de ce travail, comme de tous les autres, avec une nonchalance extrême, mais qu'un Bohémien arrive avec son méchant violon, ils piétinent pendant des heures entières au son de la musique, sans s'apercevoir de leur atigue.

C'est encore chez les anciens Romains qu'il faut chercher l'origine des danses valaques. Certaines figures et souvent la pose des acteurs rappellent les descriptions des danses de l'antiquité. Les danses valaques expriment toujours une idée, un fait; elles ont un sens déterminé. La hátzeguienne, qui est la plus répandue, paraît représenter l'enlèvement des Sabines. Une autre danse frappe encore davantage l'attention de l'étranger. Après avoir fait quelques pas deux à deux, en décrivant un cercle, danseurs et danseuses se séparent. Celles-ci marchent isolées autour des hommes, et semblent chercher avec inquiétude un objet chéri. Les cavaliers se groupent, piétinent en cadence comme des soldats qui marchent, puis, s'appuyant sur leur long bâton, ils font des sauts irréguliers, en poussant des cris, de manière à représenter une mêlée. Les femmes circulent toujours, silencieuses et graves, semblables à des ombres. A la fin, les hommes s'élancent vers elles avec des signes de joie, comme s'ils les retrouvaient après un danger, les ramènent dans le cercle, où tous dansent avec la plus vive gaieté. Combien la tradition n'est-elle pas puissante! C'est tout un poëme que cette danse-là."

Cum se vede, descrierea e remarcabilă prin zugrăvirea poporului romîn în toate formele şi rosturile lui, cu deplina cunoştinţă a lucrurilor, cu inteligenţă şi cu simpatie. În literatura ungurească sau influenţată de Unguri e un cas extrem de rar. Că se atribuie guvernelor ungureşti faţă de Romîni un rol pe care nu l-au avut, sau mai ales o dentinţă de care au fost străine, se poate înţelege uşor, şi ierta.

Descrierea englesă e a lui Bonar: am dat un resumat al ei după traducerea germană a cărţii consacrate Ardealului, în *Bule-*

www.dacoromanica.ro

tinul Comisiunii Monumentelor Istorice pe 1940, cu câteva din frumoasele ilustraţii. Trimitem deocamdată la această, altă publicaţie. O reproducere a textului engles însuşi se va da la vremea sa.

N. Iorga.

Cronograful preotului Atanasie din Botoşani

În rîndurile preoţilor cărturari de la începutul secolului al XIX-lea, se înseamnă şi preotul Atanasie din Botoşani. De la el avem un frumos *cronograf* românesc.

Am văzut acest cronograf, — manuscript îngrijit, cu trăsături fine şi împodobiri colorate, care dovedesc mult simţ estetic —, la d. J. Greceanu, în Hancea, lîngă Vereşti.

Visitînd satul Hancea, la 24 Iulie 1937, am admirat frumoasa bibliotecă a d-lui J. Greceanu, cele mai multe cărţi avînd pe ele iscălitura: „Grégoire B. Canano".

E vorba de Cananăii botoşăneni, a căror viaţă este cunoscută în bună parte.

Grigore era fiul lui Vasile Cananău. La Corni este vatra lor. Vasile s'a căsătorit cu Maria Miclescu.

Despre Grigore (Grişa) ştim că avea moşia Hancea şi a lăsat-o moştenire Adelei şi Eufrosinei Rosetti (căsătorită cu Alex. Rosetti, † 1935, care avea şi o parte din Hilişeul-Gafencu de lîngă Dorohoiu), iar de la aceşti Rosetti are moştenirea sa d. J. Greceanu.

Printre cărţile franceze şi germane de la Hancea, cronograful botoşănean, — cu slovele-i înflorite şi legătură puternică, la care se adaugă un frumos graiu românesc —, răsare strălucitor şi face mare cinste clerului vechiu de la Botoşani.

D. J. Greceanu este nepot de frate al ministrului D. Greceanu. Cu bunăvoinţă deosebită, acest urmaş de boieri moldoveni îmi arătă manuscriptul preotului Atanasie din anul 1800, lucrat „în tîrgul Botoşenii", avînd 253 file şi cuprinzînd istoria vieţii din Bizanţ pe scurt.

E un hronograf obişnuit.

Numai o parte de la început este scrisă de mîna preotului Atanasie. Mai apoi, avem vre-o trei scriitori. Sînt de sigur dascălii botoşăneni de prin 1800, cari au scris cu plată.

www.dacoromanica.ro

Cartea cred că a avut un rost didactic: era o Istorie Bisericească şi Universală pentru şcoala din oraşul Botoşani, despre care noi avem unele date inedite că juca un rol însemnat pe atunci.

Iată titllul:

„Acest hronograf, care în limba moldovenească altă nu însămnează decît scrisoarea anilor acei de la Facere Lumii şi păn'la anii cei mai de pre urmă a vacului acestuia, cîte Împărăţii au fost pre lume şi cîte cetăţi tari şi vestite şi cîte milioane de noroade s'au petrecut în vacurile cele trecute, mai înainte de noi,

Scrisu-s'au această carte Hronograful cu toată silinţa şi cheltuiala a Sfinţiei Sale Părintelui Athanasie, Iconomul Sfintei Mitropolii, ca să fie spre pomenire vecînică Sfinţii Sale, spre folosul învăţăturilor celor ce vor ceti şi a celor ce vor asculta, că, cetind şi ascultînd cineva cu luoare de amăruntul lucrurile ce s'au făcut în zilele trecute, pot sămălui şi lucrurile ce să vor face de acum înainte.

S'au început a să scrie la anii 1800, luna lui..., şi au luoat sfărşit de scrisŭ la anii 1800...

S'au scris în tărgul Botoşenii.

Cine va ceti aice, să zică: Dumnezeu să-l ierte pre părintele Athanasie şi pre tot neamul Sfinţii Sale, învrednicindu-l în ceata dreptţilor, întru Împărăţia cerurilor, în veci, amin".

Urmează îndată aceste versurii care stau în legătură cu primele noastre cântece de stea:

Hronograf din greceşte
S'au scos pre româneşte
Cu învăţături prea bune
Şi cu istoriile depline.
Precum ceriul şi pământul
Făcu Domnul cu cuvîntul
Şi cîte sînt pre această lume,
Toate le deplini bune.
Mai apoi făcu pre omul
Şi-l împodobi ca Domnul.
Voe i-au dat în raiu să şadă,
Ce va vrea toate să facă.
Iară pentru neascultare,
Îl scoase din raiu afară
Şi-l dete la pedeapsă mare
Şi în poarta raiului puşă
Văpae de foc nestînsă.

www.dacoromanica.ro

Iară Adam, văzîndu-să pre sine
Lipsit dintru atîta bine,
Stînd în preajma raiului,
Privind spre zidirea lui,
Începu cu-amar a plînge
Şi către Eva a zice:
— Vai mie, cum te-ascultai,
Sfînta poruncă călcai
Şi mă lipsii de viiaţă
Şi de-a raiului dulceaţă.
Vai mie, raiu prè-sfinte,
Cum îmi va fi de-acum nainte,
Negustînd dulceaţa ta,
Nici văzînd frumseţa ta.
Vai mie, cum mă bucuram,
Întru slava ce eram,
Iară acuma sînt lepădat,
Din raiu gol aruncat,
Care pentru o mîncare
Sînt pedepsit aşa tare.
Iară Dumnezeu prè-sfînt,
Văzînd pre Adam plîngînd,
Au trimis al său cuvînt
Pre un înger al său sfînt,
Carele se grăbi venind
Şi, aflînd pre-Adam plîngînd,
Au strigat cu glas, zicînd:
— Adame, ce eşti scîrbit?
Iară Adam a raspuns, zicînd:
— Foarte am greşit Domnului,
Că am călcat porunca lui,
Şi-am căzut din mila lui.
Zis-au, drept aceia, lui
Îngerul al Domnului:
— Adevărat c'ai greşit,
Porunca mea n'ai plinit,
De-acuma cu sudoarea ta
Vei cîştiga hrana ta,
Şi aşa [a] rămas Adam pre pămînt lucrînd
Şi Eva cînepa torcînd.
Iară din Adam fii mulţi se născură
Şi tot pămîntul umplură,
Ridicară Împărăţie,
Cine-şi ţara lui să-şi ţie,
Şi începură a greşi foarte
Întru păcate întru toate,
Iară Dumnezeu, văzînd,

www.dacoromanica.ro

Spurcăciunea lor privind,
S'au mîniat foarte,
Să piarză lumea cu toate,
Şi porunci apelor
Să iasă din matca lor.
Şi-aşa lumea au înecat
Şi nimic viu n'a scăpat
Fără numai Noe cu fii lui,
Făcînd voe Domnului.
Şi cîte s'au lucrat în lume,
Toate aice într'acest hronograf ţi s'or spune...

După aceste versuri, urmează textul cronografului.

Din titlu ar reieşi că preotul Atanasie era mort cînd s'a sfîrşit de scris cronograful. Mai degrabă presupunem că avem acolo în cuvintele: „Dumnezeu să-l ierte" o expresie consacrată, de pomenire, — cartea fiind o „pomană" foarte mare, de ordin sufletesc, în lumea preoţilor, dascălilor şi creştinilor de atunci.

Cînd i se zice preotului din Botoşani: „iconomul Sfintei Mitropolii", trebuie să înţelegem că el avea şi o slujbă administrativă, fie la Iaşi, fie la Popăuţi, în Botoşani.

Slujitor însă, ca preot, Atanasie era la biserica Adormirii Maicii Domnului (Uspenia).

La 19 Maiu 1805, iconomul Atanasie de la Uspenia, împreună cu protopopul Ilie şi cu căpitanul Andrei Ciornei, cu Necola Muruzîe, negustor, fac o cercetare locală, lîngă acea biserică, pentru locul dughenilor preotului Panaite, tot de la Uspenia [1].

Printre abonaţii la „Adoleshia Filotheos" t. V, tradusă de Veniamin Costachi, Iaşi 1819, avem şi pe: „prea-cinstit Iconom chir Athanasie din Botoşani".

Numele acesta de „Athanasie" era pe atunci foarte obişnuit în Botoşani: avea proprietăţi în oraş şi cunoscutul boier Căminariul Atanasie Gosan, care se înscrie cu şase exemplare printre abonaţii cărţii de mai sus.

De locul lui, iconomul Atanasie era de la Dorohoiu, unde-l aflăm trecut prin acte de proprietate, iar un fiu al său, prin 1830, iscăleşte, — în frumoase slove chirilice, fiind scriitor foarte bun de zapise —, Iordachi Aftanasievici.

---

[1] Fiul acestuia este negustorul Ioniţă Cafegiu ; Colecţia mea.

www.dacoromanica.ro

La Uspenia din Botoşani a mai fost un preot cu numele de Atanasie: avea numele de familie Crudu, altă ramură decît cea a d-lui profesor Tiberiu Crudu.

În 1837, Septembre 1, Chiril, „fiul răposatului Sachelar Aftanasie Crudu", din Botoşani, cere Mitropolitului Veniamin să-l primească în Seminariul Socolei, „formalnic", — de oare ce se găseşte lipsit de mijloace şi: „am fost priimit la un profesor extraordinariu, carele făcîndu-mi hainele trebuincioase, am urmat cursul învăţăturilor, şi acum mă aflu în al patrulea clasis"[1].

Un frate al acestui Chiril a fost profesorul Gh. Crudu din Rîmnicul-Sărat.

Am sfătuit pe d. J. Greceanu să dăruiască preţiosul cronograf Academiei Romîne.

Economul D. Furtună.

DĂRI DE SAMĂ

Maurice Wilmotte, *L'épopée française, Origine et développement*, Paris, f. an.

Cu toată prima intenţie, de a da numai ce rămîne din vechile teorii asupra epopeii francese, avem înainte, în acest volum, de o aşa de simpatică înfăţişare, o adevărată teorie a „cîntecului de vitejie" frances. În ce priveşte alcătuirea lui, se pleacă încă de la Hader, cu ce a luat, ca inspiraţie, de la alţii, fără a uita cercetările lui Mallet, autorul unei prevestitoare „Istorii a Danemarcei", cu partea largă făcută Eddelor. Sînt pagini interesante asupra individualului şi „naţionalului" în astfel de epopei: de mult am exprimat aceleaşi păreri. Se impută lui Gaston Paris tratarea subiectului în legătură numai cu figura lui Carol-cel-Mare şi fără comparaţie cu literatura latină contemporană, ca şi cu fenomenul religios, dar mai ales punctul de vedere, moştenit, al inspiraţiei germanice, tot aşa de puţin existentă în acest domeniu ca şi în al arhitecturii „gotice". Pio Rajna voise chiar să reconstituie primele forme „merovingiene". Tesa se pune şi la noi în ce priveşte legăturile „cîntecului bătrînesc" cu Sîrbii şi originea „cuvintelor" iniţiale ale lui Neculce. Adaug că „legendisarea" lui Carol-cel-Mare de „călugărul de la Skt. Gallen"

[1] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

arată, pe lîngă Hermoldus Nigellus şi Abbo, sau *Embasis Captivi*, cum oameni culţi, nu de rasă germanică dovedită, puteau prelucra istoria. Un capitol priveşte „epopeia latină", din care face parte o formă latină a „Cîntecului Sf. Alexe". D. Wilmotte arată păstrarea în evul mediu a epopeii clasice, Virgiliu influenţînd nu numai eposul *Waltharius*, dar şi pe Grigore de Tours (o „religie virgiliană"; p. 79). Se descopăr echivalenţe de stil. Analisa amănunţită a epopeii franceze urmează. Se caută elemente din altă viaţă bisericească decît a pelerinagiilor, scumpe lui Bédier. Imperialismul din *Chanson de Roland* vine din Roma veche.

Nu se discută vechimea poemei lui Roland. Dar însăşi împărţirea Francesilor pe provincii, cu nŏţiunea dominantă a Franciei (p. 171, nota 2), arată o epocă mult după prima cruciată.

* * *

Percy Ernest Schramm, *Der König von Frankreich, das Wesen der Monarchie vom 9. bis zum 16 Jahrhundert*, 2 vol. (text şi note), Weimar 1939.

Cercetătorul esenţei Imperiului medieval şi al Angliei în acelaşi timp, aşteptînd alte studii, despre regalităţile din Spania şi Scoţia, caută a lămuri astăzi, în acelaşi spirit al *misticei politice medievale*, „sensul" monarhiei francese, şi ajunge şi aici la importante consideraţii noi.

Se începe, într'o expunere ale cării resultate sînt adesea şi ale noastre, arătînd nepotrivirea cuvîntului de „Stat" pentru o anume perioadă, atunci cînd e vorba de „rege şi poporul său" (p. 2). Se arată că în tratatele de la Verdun e „îndrumarea", — de sigur, dar atîta —, spre viaţa în „State naţionale" (p. 10). Poate că în osebirea rolului lui Carol Pleşuvul se merge la determinări prea precise. Chestia Aquitaniei e din nou cercetată Se subliniază că *farmecul* regalităţii nu era încă la acesta al treilea Carol, care n'a fost nici miruit, nici încoronat, ca bunicul. El e obligat a lua îndatoriri faţă de morala creştină, ca şi faţă de noul drept, care începe a se defini, prin cunoscutul Capitulariu (am zice, ca la noi, în secolul al XVIII-lea: „ponturi", puncte). În Aquitania, care aparţinuse altei ramuri, se adauge alegerea şi chiar încoronarea: e vorba, de fapt, ca şi în luptele lui Ludovic „Pius", de acordarea prin „aclamaţie" a „fidelităţii", care se poate retrage. Dreptul de moştenire cedează şi aici

www.dacoromanica.ro

recunoaşterii individuale. Ca şi în alte casuri, tărzii, Biserica, prin formele ei, represintă singura legitimitate incontestabilă. Nu se apasă în de ajuns că acum nu mai e vorba de intervenirea Papei, care avea *alt* sens, ci numai de a Bisericii locale, însufleţită de alt spirit şi avînd alte tendinţi; aceasta, de şi se invocă recunoaşterea de Sfîntul Scaun. Dar aceiaşi episcopi il pot *desacra* pe rege (p. 19). Asupra sceptrului, dat acum şi bisericeşte, consideraţii interesante, la pagina 17. Actul bisericesc va apăra de fideli faţă de invasia lui Ludovic Germanicul (p. 18). Dar, ca şi orbirea fiului neascultător, e posibil ca o înfluenţă de consolidare să vie din Orientul bizantin, unde Biserica n'are aceleaşi drepturi. D. Schramm, care a avut fericita ideie de a recurge la ceremoniale, se putea întreba dacă sacrările feminine nu au ceva a face cu cele din Bizanţ (v. p. 211 şi urm.). Doar autorul semnalează împrumuturi în diplomatică de acolo, încă de la Carol-cel-Mare, şi titlul de εὐσεβέστατος la Ioan Scottus (p. 31).

Aceleaşi forme sacre se fac şi pentru moştenirea Lotaringiei: fiecare grup, cu Biserica sa, are şi legitimitatea sa deosebită (p. 25 şi urm.); consensul local se adauge cu acest prilej (o notă vorbeşte despre sensul simbolic al „palmei" trimese de Papă Carolingienilor; pp. 28-9). Interesantă e încercarea de a lega de *acest* Carol statueta de la Metz (pp. 30-1).

Poate că politicii papale de a se împiedeca „legătura Italiei cu Germania" i se atribuie un prea mare rost (p. 33). Dar din cel mai elementar drept istoric decurgea cererea lui Ioan al VIII-lea ca Imperiul lui Carol acesta să nu fie numai *ocupat*, ci *acordat* (p. 35). Nu se uită nici acele *laudes*, copiate din cea-laltă Romă, ale „poporului" la instalare (p. 36); „Amplus senatus totusque romanus populus gensque togata" (p. 36). La dieta din 875 se vede Împărăteasa-văduvă păstrîndu-şi dreptul de a presida în ajunul alegerii între candidaţi, la Pavia, vechea capitală longobardă, — deci aici e alt factor: alegerea pentru Italia regalităţii longobarde (pp. 37-8), alegere care se şi face (p. 39) O alipire analoagă către noul Împărat se face şi în sinodul galic de la Ponthion (41), — ceia ce înseamnă că *viaţa locală-şi cerea dreptul şi pentru forma superioară imperială.*

Carol apare pe pecetea sa ca „renovator imperii romani et Francorum", în forma, impersonală, *renovatio* (p. 43). Se îmbracă şi costumul bizantin (p. 43).

www.dacoromanica.ro

Cînd el va fi cîştigat biruinţa, un sinod la Ravena, — cetatea bizantină —, îl confirmă, supt presidenţia Papei (p. 44 şi urm.). Cel *întărit* astfel s'a gîndit a face ca fiul să fie făcut rege la Roma (p. 47). Se încoronează în mijlocul înfrîngerii, la Tortona, Împărăteasa *(ibid.)*.

Fiul, Ludovic Balbus, îndeplineşte, cu tot testamentul tatălui, transmis de mamă, formele alegerii (poate acţiunea definită şi consecventă a lui Hincmar, p. 54 şi urm., e exagerată). Ele sînt definitiv stabilite, în această ţară singură (p. 58). Se dă celui sfinţit şi inelul, sabia, „toiagul de aur" *(baculus)*; soţia e şi ea binecuvîntată de Biserică (p. 59). Se relevează că regele nu e, ca Împăratul bizantin, părtaş la ordinea ierarhică a Bisericii (p. 61). Papa *vine în Franţa*, acum o ţară care începe a se desemna, şi confirmă numai pentru dînsa coronarea, puindu-i regelui coroana pe cap (pp. 62-3). Nu se obţine acelaşi lucru pentru regină (p. 63).

La moartea lui. Biserica sfinţeşte doi urmaşi, cari-şi împart ţara, şi soarta reduce îndată la unul pe purtătorii egal îndreptăţiţi bisericeşte ai coroanei (p. 65).

La moartea şi a acestuia, Carol-cel-Gros va fi Împăratul Papei, faţă de copilul, de şase ani, al lui Carloman, Carolus Simplex (p. 67). Se arată aici starea de desfacere pe provincii a moştenirii marelui Carol, cu *sfinţirea* la Langres a lui Guido de Spoleto, care, ca şi adversarul său, Berengariu, se considera ca un basileus (pp. 67-8). Pentru el fusese arhiepiscopul de Reims, care va fi apoi pentru Arnulf, rivalul, cel de Sens, fu pentru contele Odo-Eudes de Paris. Dar acesta merge la Worms să se închine lui Arnulf, *ca incorporatorului dreptului Carolingienilor* (p. 69): *acesta trimete coroane, aici ca şi în Burgundia, primul cas de o asemenea distribuţie.*

Odo cîştigă şi încoronarea la Reims (p. 70).

Aici se intercalează consideraţii asupra obiceiurilor germanice (p. 71 şi urm.), pentrn a se trece la o perioadă obscură, fără documente.

Dar Foulques, arhiepiscopul de Reims, revine la Carol cel legitim şi taxează (893) de „tiran" pe Eudes (p. 78); se înlătură, în basa tradiţiei francese, amestecul lui Arnulf, căruia i se va face omagiu ca în sinul aceleiaşi familii (p. 78). Acesta acordă învestitura (894), nu fără a se clătina în hotărîre (pp. 78-9). Odo şi Arnulf mor înainte de anul 900, Odo „părînd" că

www.dacoromanica.ro

a lăsat pe Carol ca urmaş (p. 79). La 922 e însă ales Robert, fratele lui Odo, şi arhiepiscopul de Sens îl sfinţeşte la Reims, unde era pe moarte arhiepiscopul. Apoi, peste un an, Robert acesta murind, apare Rudolf de Burgundia (sfinţit la Soissons, tot de prelatul din Sens; pp. 79-80). Pe Ludovic de „peste Mare" îl consacră arhiepiscopul de Reims în Laon, care *se desvoltă ca un fel de capitală laică* (p. 80).

E anarhia în toate privinţile; din ea se desface „dreptul", sprijinit pe realitate, al lui Hugo Capet, făcut de Adalberon de Rheims prin adunarea de la Senlis, şi coronarea e la Noyon. În această parte nu e nimic nou afară de examinarea condiţiilor „episcopale" ale noii regalităţi. *Parisul a făcut un rege* şi *o dinastie*, prin aceasta şi *o ţară* (cf. p. 90).

Dinastia se va impune de la început, cu toată slăbiciunea ei teritorială şi militară. Vechile forme de alegere trec în ceremonial. Magia Rheimsului înlocuieşte restul.

Impunerea ei e expusă răbdător. Ca o curiositate, coroana Aquitaniei pentru Ludovic al VII-lea, la căsătoria cu Eleonora (p. 128 şi urm.).

Urmează rolul bisericii de îngropare St. Denis şi al legendei sacre a lui Carol-cel-Mare. Nu lipseşte poate, pentru primul, o influenţă bizantină, care se transmite şi la bisericile noastre de îngropare domnească, unde, iarăşi, în Moldova, se redactează şi cronici. In Orient nu e legenda sacră a originii mirului.

Se arată şi desvoltarea ordinii dregătorilor şi a Curţii, pentru a se trece la „mitul" şi „teoria" regale. Sânt frumoase pagini de sintesă despre legătura tainică între regele creator de ţară şi poporul sprijinitor al Coroanei.

Caracterul *popular* al regalităţii francese, care *explică şi rolul tutelar al Ioanei d'Arc, şi slăbiciunea faţă de „popor" a lui Ludovic al XVI-lea în vremea Revoluţiei* (decapitarea lui, de pus alături cu asasinatele sacrilor Împăraţi în Bizanţ, e, dintr'un anume punct de vedere, *o desacrare, pentru a nimici astfel vraja*) ar merita alt studiu. Unele note le-am dat, acum cîţiva ani, în revista mea francesă, şi pagini excelente se află într'o carte a lui Émile Ollivier. Acel caracter n'are a face cu teoriile din timpul regenţei Anei de Beaujeu, care vin din antichitatea greco-romană.

Importanţa acestei cărţi este însă pentru vremea Carolingienilor.

www.dacoromanica.ro

Volumul de note cuprinde o bogată bibliografie. Pentru raporturile cu Bizanțul, p. 88.

* * *

Walther von Wartburg, *Die Entstehung der romanischen Völker*, Halle a. Saale, 1939.

E o carte limpede, de o judecată originală. Prefața exprimă, asupra legăturilor dintre popor și limbă, păreri care nu se potrivesc de loc cu cele domnitoare astăzi în Germania nazistă. Vederi generale asupra întinderii limbilor romanice urmează. Se recunoaște, atunci, României, „isolate", că e „das gerundeste von allen romanischen Ländern" (pp. 6-7; precisări geografice interesante). Se caută, în al doilea capitol, care sînt rasele influențate de Roma. Se adoptă părerea imigrației raselor italice (p. 16 și urm.). Mesapilor li se atribuie nume ca Tarent, Otranto, Brindisi, ba se caută o legătură între Praeneste și Tergeste (Trieste) (pp. 17-8). Nu merita menționată ipotesa că în Celți e un amestec de villianovieni cu Iliri (p. 18). Orașul Volci e legat de Gali *(ibid.)*. E primită și teoria vechilor Etrusci în Grisoni (după numele Clavenna, Parsenn, lîngă Davos) (p. 19). Nesiguranțe lingvistice pentru Ținutul supt Alpi (pp. 19-20). Cu dreptate se observă că din săpături poate veni, nu presența unui popor, ci a influenței lui (p. 21), și se adauge că și cu numele locale e une ori așa. O notă nouă despre legătura dintre Berberi și Iberi (pp. 21-2). Se caută urme ale unei populații ante-iberice (Ibar e și în Ebru, ba chiar prin *ebaica* în *Vega*; p. 22; și în Sardinia, p. 24). Se afirmă caracterul iber al Bascilor (pp. 22-3).

Capitolul III urmărește desvoltarea istorică a puterii romane. Despărțirea obișnuită între Romano-Falisci și Osco-Umbri (și ca rituri de îngropare; pe lîngă cunoscuta aplecare spre *p* a lui *qu*, etc., a celor din urmă). Se relevă caracterul autohton al terminilor romani pentru marină (p. 28, nota 1). Se cercetează în deosebitele provincii desvoltarea unei romanisări care se pare misterioasă. Pentru permanența limbii etrusce și în literatură (Varro), p. 35. Oligarhia teritorială etruscă ar fi căzut numai prin înfrîngerea lui Sulla, care o susținea și prin colonisări (pp. 35-6). Și în epoca imperială Sardinia întrebuințează limbile greacă și punică (p. 37). În Galia se observă că numele zeilor Taran și Belenus se păstrează în cuvintele pireneene pentru tunet și fulger, ca în numele rîului Tarn (p. 41). Inscripții galice pănă supt

www.dacoromanica.ro

Claudiu, după descoperirile lui Héron de Villefosse, în 1914 *(ibid.)*. Alemanii află încă Gali. *Chêne* e *cassanus*, numele druidic Se acordă atenţie cuvintelor rămase în magie (p. 41). Din tesaurul galic rămîn termini pentru lucrul lemnului, pentru bere, măsură, ocupaţii femeieşti, agricultură (afară de schimbul cu oraşele), oaste (în *glaive* şi amestec galic) (pp. 42-3). Din fugă, ceva despre Dacia (pp. 45-6).

Capitolul IV se ocupă de „căderea puterii romane". Se acordă prea mare importanţă decăderii politice, care ar fi împiedecat stabilirea unei forme unitare de limbă : inscripţiile din catacombe o arată îndeplinită măcar între Marea Tireniană şi Marea Neagră (v. aici, p. 209 şi urm.). Poate şi rolul lingvistic al soldaţilor (p. 51) e exagerat. Încercările de a pune pe hartă schimbări fonetice care ar fi numai locale nu apare reuşită : în studiul asupra limbii din catacombe se vede că opera lor trebuie redusă. Interesant ce s'a păstrat la Berberi dintr'o latină de coloraţie spaniolă (pp. 59-60). Observaţii juste asupra limbii sarde, fără a se putea precisa în ce condiţii s'a luat fiecare din elementele sintesei (p. 60). Încercarea de a fixa secolul al III-lea pentru vremea cînd se poate vorbi de limbi romanice mergînd fiecare pe căile ei, nu pare izbutită (p. 61). În desfacerile provinciale puterea de Stat nu se serveşte de limba diferită, şi deci nu poate fi vorba de un proces ca acela dintre Moldova şi Muntenia (nu însă între Muntenia şi Oltenia, fiindcă aici, afară de epoca austriacă, n'a fost separaţie politică).

Se acordă, cum e obiceiul, un mare rol „reservei de întinerire" a Germanilor (p. 64 şi urm. ; Bastarnii *nu* sînt Germani ; p. 66 ; autorul admite „aşezarea" Goţilor la Dunăre şi strămutarea, de Aurelian, „a mulţi coloni" ; p. 67). *Se pune întrebarea de ce Imperiul n'a făcut aşa în regiunea decumată ocupată de Alamani în acelaşi timp, şi, de fapt, şi aici se poate admite un pact de „federaţie")*. Dar tabloul despre viaţa Imperiului în această epocă e just şi bogat, şi în ce priveşte condiţiile economice : într'o presintare scurtă, o frumoasă pagină de istorie.

Capitolul V e intitulat : „Lămurirea hotărîtoare între Imperiu şi Germani". Vioiu e presintată colonisarea de Împăraţi a grupelor germane în această vreme. Autorul atribuie rasei germane pe contra-Împăraţii Magnentius, Decentius şi Silvanus (cartea nu are note) (p. 75). Ca dovezi de astfiel de aşezări cum sînt acele

www.dacoromanica.ro

pomenite mai sus, el aduce, pe lîngă casuri dubioase, din nomenclatura geografică, acestea: Marmagne pentru Marcomani, Gueux pentru Goţi, Villefrancoeur pentru Villa Francorum (p. 75), dar e îngăduită îndoiala, pe cînd Sarmaise, Alagne (Alani), Tiffauges (Taifali) sînt sigure. Foarte preţioasă recunoaşterea, faţă de unele tendinţe actuale: „Die römischen Soldaten germanischen Ursprungs so wenig als die Laeten dachten daran sich als Volk nun auf romanischen Boden durchzusetzen" (p. 75). Pentru vocabularul dat limbii francese de Germani, în domeniul militar, p. 75.

Se urmează cu fundaţiile de „State" care, de fapt, sînt numai *sălaşe*, cuprinse în ideala unitate romană. „Deplina independenţă" (p. 80) e doar o chestie de fapt; pasagiul din Orosiu pentru Gothia lui Ataulf e puţintel strîmbat. Se caută după întinsa lucrare a d-lui Gamiltscheg numele gotice în Sudul Franciei (p. 82 şi urm.), dar Auric (Alaric), Siffré (Siegfried) nu înseamnă decît nume, nu dovezi de o apartenenţă etnică. Unele conclusii, căutînd precisia, se pierd în ipotese. Se recunoaşte că etimologiile portughese propuse au fost victorios răspinse (p. 85).

Şi în alte regiuni se urmează cu aşezările germane în proporţii prea largi pentru titlul şi sensul cărţii. În Elveţia se notează acei Walser de limbă germană, cari nu pot avea nimic comun cu rasa (p. 92). Ce a rămas din Imperiu după luarea în stăpînire, trecătoare, a Romei de Odoacru nu e de loc o „ficţiune" (p. 96): *Odoacru n'a fost şi nu căuta să fie „rege al Italiei", termin care, în această epocă, nu putea să aibă un sens* (cf. pp. 96–7). Nici rolul lui Egidiu şi Siagriu nu e înţeles şi preţuit (p. 98). Numele cu *Godi* în Italia lui Teodoric; pp. 99–100. Şi aici se pun la îndoială unele din resultatele d-lui Gamillscheg (p. 100).

Asupra Francilor autorul se opreşte, cum era de aşteptat, mai mult. Toate resultatele scoase din nomenclatura locală sînt însă dubioase; *însuşi sufixul străin ajunge a fi răpede adoptat şi asimilat:* aşa, la noi, cu slavul nordic *-ăuţi* (în Frătăuţi). Şi numele *unui stăpîn* nu spune nimic asupra caracterului aşezării înseşi. Dar cu aceste mijloace autorul vrea să dovedească faptul că „francisarea" n'a fost *o operă personală*, ci o *luare în stăpînire de rasă* (pp. 112–3). Se invocă şi multele cuvinte germane în limba franceză (p. 115 şi urm.). Se căutase a se arăta că pănă la Loira ţinutul era bilingv, cu o proporţie germană superioară, ceia ce, fie şi cu cîte un

www.dacoromanica.ro

asentiment frances, e absurd (pp. 116-7): autorul e de altă părere (pp. 117-8). Oricum, toate precisările nu pot fi decît false, oricît politica ar căuta „dovezi" pentru dînsele. Autorul crede apoi că nu fondul galic, ci felul de a vorbi al unei aristocraţii germanice dominante a umbrit caracterul clar al fondului latin în Nordul Galiei (p. 129)... Tot viitorul politic frances ar ieşi, în sfîrşit, din puternicul element de simbiosă al cuceririi france (p. 129).

Trecînd la Longobarzi, în ei autorul vede un element inferior, căruia şi regalitatea, peste duci, i-ar veni din afară (?); p. 135. Ei ar fi distrus din principiu elementul roman; pp. 136-7. I se pare autorului că Longobarzii ar fi tîrît cu ei şi elemente bulgare (p. 137). Crede că ei au creat comuna agricolă liberă (p. 142), basă a noii Italii. Cuvinte longobarde în limba italiană; pp. 144-5. Dar se afirmă că schimbările înseşi ale limbii latine în italiana din Nord vin de la Longobarzi (pp. 148-9). Iar conclusia e: „Die Langobarden haben in Italien ähnlich gewirkt wie die Franken in Gallien" (p. 150).

În ce priveşte ceia ce se numeşte aici „Die Balkanromanen" (p. 156 şi urm.) se presintă pătrunderea Slavilor ca o covîrşitoare invasie, ceia ce n'a fost. Pentru noi se repetă lozinca întoarcerii la păstoria „în munţi" (p. 157): transhumanţii ar veni, iarna, la şes, fiindcă aspra climă apără de duşmani *(ibid.)*! După Diculescu se afirmă „puternicul Stat bine orînduit al Gepizilor la Nordul Dunării" *(ibid.)*. Se înţelege de ce izvoarele nu vorbesc de elementul roman supus. Dar i se pare autorului că nu toate argumentele strămutării şi revenirii sînt valabile (p. 158). El recunoaşte că plecarea totală nu se adevereşte prin nimic şi că exemplele de aiurea o contrazic; nici lipsa monedelor (care, de altfel, e numai momentană) nu decide. Absenţa vechilor nume locale s'ar înţelege la „păstori" (p. 159). Şi întoarcerea din Ardeal îi pare admisibilă *(ibid.)*.

Patru pagini despre influenţa arabă (pp. 162-5).

O privire asupra veacurilor mai nouă încheie lucrarea.

Bibliografie.

* * *

Ed. I. Găvănescu, *Mărturii româneşti din eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad 1940.

www.dacoromanica.ro

Cu o scurtă prefață, de o deosebită valoare culturală, d. Ed. I. Găvănescu ni presintă un număr de documente arădane din secolul al XVIII-lea cu adevărat interesante, și nu numai pentru viața bisericească, de care, mai ales, se țin. Ele încep de la 1769. E vorba mai ales de gîlcevi sătești, pline de amănunte pitorești asupra obiceiurilor *(obișna* înseamnă aici suma datorită episcopului) și moralei acestor oameni simpli. Și cunoștința graiului local cîștigă (găsim forme ca „Nemțoae"; p. 37). Pentru mișcările revoluționare din 1784-5, „rebelia", p. 68 și urm.; *se condamnă la ruperea cu roata primarul din Săvârșin, Gheorghe Brănișcanu, și tovarășii lor: și el ar fi arătat scrisoarea de îndreptățire de la Împăratul* (p. 71; pentru ei, Ioan Vancu, Mihai Miru, pp. 72-3; o decapitare, pp. 73-4). Se răspîndise și zvonul că „Împăratul vine prin Bănat" (p. 74, no. XXXVII). La 2 August 1785 protopopul de Halmagiu arată că ținutul cere un „dascăl" (v. pl. II).

Nicăiri nu se văd veniți de curînd, ci oamenii pomenesc de înaintașii lor cei mai depărtați.

În materie de cultură, scrisoarea popei Ion din Lunca (pl. III) e a unui admirabil caligraf.

Bogată tablă a numelor.

Ici și colo reproducerea textului, cum se vede din facsimile, trebuia să fie încă mai exactă.

* * *

I. Bianu și N. Cartojan, *Album de paleografie românească (scrisoarea chirilică)*, ed. a III-a, București 1940.

Folositoarea culegere se învrednicește de rara favoare a unei ediții a 3-a, îngrijită de d. Cartojan, „prin stăruința d-lui Aurelian Sacerdoțeanu", cum o arată Prefața. S'a adaus o introducere lămuritoare, care e o foarte scurtă îndrumare spre Paleografia care ni lipsește.

Se dau întâiu pagini de tipar, apoi altele de manuscripte, de la *Psaltirea Șcheiană* și *Codicele Voronețian*. Dintre manuscripte, începînd cu scrisoarea lui Neacșu de Cîmpulung, unele, ca acel de la planșa XIV, au și ilustrații. Sînt și frumoase peceți (pl. XIX: a Cernicăi din 1819). Admirabil cunoscutul act din 1602, Brașov, de la familia lui Mihai Viteazul (no. XXIV).

Sînt și inedite, ca actul lui Constantin Brîncoveanu, pomenind

www.dacoromanica.ro

de cele ce a luat, supt Grigore Ghica, Drosu Armaşul de la Constantin Stolnicul Cantacuzino, cînd acesta şi fraţii săi erau la închisoare (no. XXVIII). Un ordin pentru „împărţitul oboroacelor de oaste" al lui Dimitrie Cantemir, la 4 Iunie din anul fatal 1711 (no. XXX [1]). La n-l XXXVIII, scrisori ale lui Tudor Vladimirescu.

* * *

Vittoria Capece Galeoto Zuccoli, duchessa della Regina, *Maria di Modena, regina d'Inghilterra,* Milano 1940.

E e o lucrare sprijinită pe izvoare, care presintă pe soţia nenorocitului rege Iacob al II-lea, în a cărui cădere a avut de sigur un rol şi catolicismul soţiei lui, cu o largă ilustraţie şi o bună bibliografie. Faptul că povestirea, datorită soţiei unui diplomat, e amestecată şi cu note personale nu păgubeşte cetitorului. Mama viitoarei reginei era Laura Martinozzi, sora acelei Maria, care e pusă, ca şi altele din rudele ei, nepoate ale lui Mazarini, cinci la număr, în adevărata lumină. Laura fusese doisprezece ani regentă la Modena. Pentru copilăria fiicei, Maria Beatrice, se dă o înfăţişare vie a mediului local. Crescută de un Iesuit, tînăra princesă primi aplecarea religioasă care o despărţi statornic de Englesii în a căror ţară se mutase aceia care era născută supt alt soare. Fusese vorba să iea locul Henrietei de Anglia, soţia fratelui lui Ludovic al XIV-lea, şi de o căsătorie în Spania. Pentru trista viaţă ca regină se întrebuinţează scrisorile ei, publicate în 1905, de Martin Haile. O caricatură reuşită a lui Iacob al II-lea, stricat de vărsat, bîlbîit şi fără nicio morală. Nunta se face cînd Maria-Beatrice n'avea decît cincisprezece ani. Suita italiană, care nu se depărtă de dînsa, trebuia să trezească gelosii şi bănuieli englese. Ea priveşte situaţia ei ca o „cruce" de purtat. Avu şepte fii, dintre cari unul singur trăi. Confesorul regelui, un Engles, e cel care stîrneşte pornirea contra familiei. In 1688 doi Modenesi o îndeamnă a pleca.

* * *

Gheorghe Ciuhandu, *Romînii din cîmpia Ardealului de acum două veacuri, cu un excurs istoric până la 1752 şi însemnări istorico-politice ulterioare,* Arad 1940.

Această voluminoasă scriere dă o sumă de ştiri necunoscute despre regiunea orădană. Pe basa marii lucrări a lui Marki şi a

www.dacoromanica.ro

acelei lui Fábián despre acest ţinut, şi une ori contra lor, se dovedeşte documentar vechimea şi permanenţa elementului românesc în acele părţi. Se întrebuinţează, întăia oară, şi studiul, din 1864, al lui Francisc Salamon despre Ungaria supt Turci. Conscripţiile locuitorilor sînt deosebit de preţioase. Se aşează în faţă proporţia celorlalte naţii. Alt capitol duce la sforţările de catolicisare supt forma ungurească, în secolul al al XVIII-lea, de care s'a mai ocupat, cu deosebit folos, autorul. Se constată cu părere de rău, din spirit confesional, încercarea, protivnică Romînilor ca naţiune, a şarlatanului bosniac Visarion Sarai (nu se citează studiul lui Gh. Bogdan-Duică asupra lui; i-a scăpat din vedere autorului şi al mieu, în *Mem. Ac. Rom.*, despre prigonirea lui Anton Neamţu). De mare folos presintarea Romînilor supt raportul social şi fiscal (p. 106 şi urm.; interesant, la autor, cuvîntul „prunişte"). Nu lipsesc meşteşugarii şi negustorii, în cercetarea rostului prin oraşe. Pentru personalul bisericesc, p. 198 şi urm Despre oraşele pierdute, p. 206 şi urm. Pentru expansiunea românească spre Apus, p. 235 şi urm. (Gramatica lui Văcărescu într'un sat de pe acolo; p. 241, nota 4). Urmează bogatele anexe documentare şi o bună tablă. Numele arată oameni aşezaţi, cu vechiu sălaş de familie, şi aiurea. In frunte, la Sebeş chenezi, în secolul al XVIII-lea (p. 216).. Hărţi şi sheme.

* * *

Iuliu I. Mezei Cîmpeanu, *Luptători romîni ardeleni* [Cluj 1940]

Această publicaţie a represintantului unei familii care a fost la Budapesta un centru de nobilă viaţă românească, carte larg ilustrată (şi scena înmormîntării lui Avram Iancu), cuprinde, pe lîngă note şi acte de familie, multe şi folositoare însemnări zi de zi din truda pentru Unire a Romînilor din Ardeal.

Se relevă opera lui Ioan Mezei Cîmpeanu pentru a sustrage pe Romînii din Budapesta de la legătura cu ortodoxia de limbă maghiară de la Hajdudorogh, supuindu-se episcopiei de Orade (p. 44). Se vede în 1926 Legaţia romînă din Viena refusînd să primească ştiri secrete contra Austro-Ungariei, cu invocarea neutralităţii (p. 57). Se reproduce cuprinsul şedinţii din 17 Octombre 1918 a Parlamentului ungar în care s'au făcut declaraţiile de desfacere a Romînilor (p. 60 şi urm.). Se dă şi discursul de trădare faţă de naţia sa a d-lui Petru Mihályi, devenit apoi deputat de partid

www.dacoromanica.ro

în Parlamentul romîn (am ridicat înaintea Adunării casul său; v. *Discursuri Parlamentere*, II). Urmează participarea autorului la revoluţia desrobitoare. Pamfletele bolşevice contra României şi dinastiei româneşti, în acest moment; p. 99. Un interesant portret al lui Károlyi; p. 112. Ale comisarilor comunişti; pp. 130, 145-7. O grea şi, în parte curioasă misiune din partea d-lui Iuliu Maniu; p. 121 şi urm. Părintele şi mama autorului au preferat să moară de durere la Budapesta decît să fie liberaţi ei cei d'intăiu (pp. 177-8). Atitudini desagreabile din partea organelor sîrbeşti în Banat, pe care-l reclamă întreg; p. 170 şi urm. Un capitol tratează despre ocuparea Budapestei de Romîni (p. 180 şi urm.). *Generalul Rusescu întră „numai cu trei escadroane de roşiori"* (p. 183; fotografia generalului privind cetatea cucerită; p. 186).

Şi alte preţioase fotografii din vremea ocupaţiei; p. 188 şi urm. Generalul Holban opreşte repetarea progromurilor, care începuseră (pp. 194-200). Guvernul Friedrich încearcă, supt ocupaţia romînă, a decreta el starea de asediu (p. 202)! Se impune ziarului *Budapesti Közlöny* a publica în româneşte înştiinţări ale censurii militare romîne (p. 203). *Friedrich propune „dualismul între România Mare şi Ungaria: el personal refusă a primi pe ducele de Aosta ca rege al Ungariei* (pp. 204-5). *Principele Carol visitează Budapesta* (fotografii; p. 215). E refusat neastîmpăratul ziarist evreu Leonard Paukerov, care propune a scoate la Budapesta un ziar filoromîn (p. 221). Ajutarea întoarcerii în Ardeal a fruntaşilor saşi; p. 222. *Cereri numeroase către Romîni pentru întrarea în Ministeriul unguresc şi ofertă de pace separată* (pp. 222-3). Curioasa asigurare a d-lui Maniu, în 1921, asupra datei cînd va fi chemat la Guvern; pp. 228-9. *Rugămintea actualului şef al Guvernului maghiar, contele Teleki, pe lîngă regele Ferdinand, în audienţă, de a nu i se expropria moşia din Ardeal* (pp. 229-30).

* * *

Ed. I. Găvănescu, *Ioan Monorai, un istoric ardelean necunoscut*, Arad, 1938.

D. Ed. I. Găvănescu a găsit o istorie complectă a Romînilor de pretutindeni, datorită preotului din Cergăul-Mare pe la 1820, Ioan din Monora, care, fiind nemeş, se scria: Monorai. Biografia i-a fost reconstituită, nu fără multă greutate, şi se dă o largă

www.dacoromanica.ro

analisă, cu multe citaţii, din această întinsă lucrare pe care autorul a ţinut s'o redacteze nu numai româneşte, dar şi latineşte. Născut pe la 1756, el era aproape de treizeci de ani la izbucnirea mişcărilor revoluţionare de la 1784, pe care le presintă original cu atîta vioiciune, amintindu-şi măcelul în rîndurile ţăranilor răsculaţi. A fost printre cei trimeşi de ierarhia bisericească, după ordinul Împăratului, la Universitatea din Liov. La 1789, întors acasă, călătoreşte printre Secui, şi un Frances. Iea parte la campania din Ţara-Românească a prinţului de Coburg. La 1827 parohul va merge, cu fiii, să vadă pe Împăratul Francisc la Sibiiu. Contemporanul lui Horea moare, foarte bătrîn, numai la 1836.

Lucrarea, de şi intitulată *Brevis notitia*, e foarte întinsă şi bogată. Un spirit ager a găsit de la sine ce nu-i putuseră da nici studiile, nici lectura. Se trece prin vechea Romă şi prin Dacia, prin năvălirile barbarilor, supt cari se constată existenţa neamului nostru, pentru ca să se ajungă la formaţiunile de Stat şi la istoria lor. Tonul nu e totdeauna călduros. Partea mai de folos e veacul al XVIII-lea, tratat în spirit austriac, dar povestirea în manuscrisele de la Arad ale lui Gavra se opreşte pe la 1817. Scriitorul pomeneşte, cum am văzut, şi de „zarva sau tumultul Hori".

* * *

Gh. Ungureanu-Iaşi, *Omagiu lui Gh. Sion.*

Materialul dat de d. Gh. Ungureanu, ca documente şi ilustraţii, e din cele mai folositoare. Se văd portretele lui Antohi Sion şi soţiei. Multe stampe din bogata colecţie a d-lui Gh. Sion, de mai multe ori expusă şi apoi dăruită Bibliotecii Universităţii din Cluj.

* * *

Alexandru Marcu, *Ugo Foscolo*, Bucureşti 1940.

Cu îndemănare literară d. Alexandru Marcu înfăţişează pe poetul „Mormintelor". Bună caracterisare a mediului ionic, la Zante. Dar familia lui Foscolo e veneţiană. Mama e, se ştie, o Greacă, Diamantina Spathis. Dacă tatăl nu era chemat, ca medic, la Spalato (Split), Ugo rămînea Grec. În 1791, an de crisă politică, el trece la Veneţia. De aici se presintă de autor noul mediu literar şi cariera de poet. Nu lipseşte înfăţişarea atitudinii politice, schimbătoare, şi activitatea de ofiţer. Influenţele străine sînt cercetate cu atenţie. Analisele literare sînt fine. O împărţire în mici paragrafe ajută cetirea textului, precis şi clar.

N. Iorga.

www.dacoromanica.ro

CRONICA

D. Petru Bancea pomenește, în *Luceafărul* de la Timișoara, VI, 7, de ciudatele teorii ale istoricilor străini cu privire la originea bulgară sau maghiară a Romînilor catolici din Slatina bănățeană lîngă Sadova. D. Traian Simu despre localitatea antică Tapae.

*

În *Revista Institutului Banat-Crișana* pe Ianuar, d. C. Grofșoreanu caută urme de organisație românească în actele Cancelariei austriece. D. Ion Stoia-Udrea, despre răscoala bănățeană din 1738-9. D. Ilie Stiniguță despre Valea Almăjului. Despre rostul unguresc în Ținutul Severinului d. N. Tomiciu. D. Virgil Birou se oprește asupra cunoscutei „Antropologhii" a lui Vasriciu Ungureanu, culegînd prețioasele nume de subscriitori.

*

În *Mélanges d'archéologie et d'histoire* ale Școlii francese din Roma, LVI (I-IV), d. Jacques Bourgon despre Capua, d. Pierre Grimal despre casele cu turn în antichitate, d. Joël le Gall despre închisorile Romei republicane. Despre un ipotetic portret al Împăratului Claudiu, d. Gilbert-Charles Picard (v. p. 93). Menționea celor două ipotese pentru originea lui *burgus*, germanică ori, mai curînd, greacă, într'un articol al d-lui Michel Labrousse. E vorba (pp. 153-4, 159) și de *numerus burgarorum* de la noi (s'au găsit acum și în Africa). Aș vedea în ei ceva analog cu *iobagiones castrorum* în vremea Ungurilor, cu aceiași calitate indigenă, și aceasta deschide perspective. *Veredarii* de alături sînt evident curieri, tot cu caracter indigen. Despre *limesul* din Numidia, pe larg, d. Julien Guey. Asupra campaniei lui Carol al VIII-lea în Italia, d. Pierre Luc.

*

În *Luceafărul din Timișoara*, VI, 5-6, d. Aurel Cosma, despre zugrăvia și pictura în Banat, (extras) și după Miloia, cu multe și folositoare știri: sînt adevărate școli.

*

De mare interes pentru situația în Marea Baltică prin a doua jumătate a secolului al XV-lea, cînd la Danzig se afla regele Suediei Carol, gonit de Danesul Cristian, care-i succedă, și în-

www.dacoromanica.ro

drăzneţul negociator regal se ocupa de găsirea pentru Danzig a sumei de cumpărare a unor localităţi în domeniul Ordinului Teutonic. Se citează şi lucrarea, apărută la Stockholm, a d-lui Kjell Kumlien, *Karl Knutsson i Preussen, 1457-1464*. Şi la Danzig se vede, ca la noi, socoteala în „ughi" de aur; p. 28.

*

În *Ateneo Veneto*, Maiu-Iunie, d. Ludovico Foscari, despre călătorii în Veneţia până la de Brosses şi despre descrierea oraşului de acesta. D. Giuseppe Frasson, despre biserici, cruci, forme, cupolă, în teritoriul vechiu venetian (la S. Maria Mater Domini din Vicenza detalii de boltă ca în bisericile moldoveneşti din secolele XV-XVI).

*

În *Izvoraşul*, XXI, 6, p. 219, d. Laurenţiu Bran scrie: „Un amator al musicii vechi, dr. Fabó Betalen (?), scrie că, cutreierînd întreg Ardealul şi cercetînd bibliotecile vechi, a aflat într'o mănăstire catolică din judeţul Ciuc o carte bisericească veche, în care erau scrise unsprezece cîntece şi jocuri, între care două româneşti. Acestea au fost induse în carte în anul 1663. Aşa dar avem păstrate două cîntece şi jocuri care îşi au existenţa cu mult înainte de 1716. Unul e intitulat: „Joc românesc" şi e scris pe note. Celălalt e numit: Hora Doamnei Lupu[lui]-Vodă, tot pe note".

Se adauge mărturia d-lui Gheorghe Mocanu, în *Neamul nostru*, că „şi comanda militară a curuţilor (lui Francisc Rákóczy) era cea romînă în părţile sătmărene".

Balada „Tănislav copilul" (pp. 222-4) e, de sigur, cu temă sîrbească.

*

În *Studii Italiene* ale d-lui Alexandru Marcu, VI (1939), ştiri de d. Marcu despre Orsini în Ardeal; încă un capitol din studiile d-lui M. Beza despre Amalfi. D. Francisc Pall aduce înainte acte privitoare la un plan de şcoală iesuită la Iaşi supt Vasile Lupu; Paul Belényesi, de care e vorba, fiind din Beiuş, ştia deci românește. Iacob, „care se află la Iaşi" şi e capabil a preda şi retorica, ar fi *pentru românește* (pe lângă latină, se preda şi germana). Aceasta e „limba chirilică" a misionarului Bacşici. D. Pall relevă că la şcoala din Trei Ierarhi nu figură această materie. La Chios se zicea Moldovei „Cara-Valachia" (p. 55). Şi ştiri asupra „studentului" din Roma, pe aceiaşi vreme, Mihai al Paului din Câmpulung, apoi a lui Ştefan, fiul

www.dacoromanica.ro

lui Ştefan Valahul, Varghet", din „Vidin" şi colegul său romîn (p. 56 şi urm.) Şi pentru relaţiile lui Matei Basarab, doritor de tipărituri slavone, cu catolicii; p. 61 şi urm. Întrebuinţează şi pe Polonul Nicolae, sufragan de Luck şi „episcop al Argeşului": aceasta şi cu dorinţa de a vedea deosebirile de dogmă cu Roma. E vorba şi de Udrişte Năsturel. D-ra N. Façon, despre influenţa la noi a lui Benedetto Croce. Despre motive şi teme în lirica erotică leopardiană", d-ra Jeana Gheorghiu. D-ra Benche, despre Silvio Pellico la noi. D. Alexandru Marcu, despre Mihai Marullo Tarcaniota, humanist constantinopolitan (ar fi fost ostaş la noi supt Ştefan-cel-Mare, deci ca stratiot; am mai notat cîndva unul dintre aceşti stratioţi la noi în aceiaşi vreme). Acelaşi, despre manualul de italiană, în 1846, al lui Dimitrie Iarcu, bibliograful.

*

Cîteva note despre unele acte din Arhiva episcopiei de Rîmnic, de d. T. G. Bulat, în *Renaşterea* din Craiova, XIX, 5. Între altele, raportul, din 7 Iulie 1845, al lui Eufrosin Poteca, atunci egumen la Mănăstirea Motrului, că nu se va mai pomeni la slujbă soţia divorţată a lui Bibescu-Vodă, Doamna Zoica, şi un plan al lui Gavril Munteanu (5 Maiu 1848) pentru reformarea Seminariului. Catagrafia bisericească din 1840 e tipărită, cu multe note, de preotul I. Popescu-Călieni.

*

D. Ion Ionescu publică o lucrare pioasă despre inginerul şi profesorul Gh. Em. Filipescu (Bucureşti 1940). Moldovean din Bucecea, a luat parte, tînăr († 1937), la mişcarea naţionalistă din „13 Mart".

*

În preţioasa carte a d-lui Gheorghe G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, la pagina 218, într'un act de la 1666, interesantul cas al unui „vecin de moşie" care cată să scape, „scriindu-se la călăraşi". Boierul Andrei Donici zice că Domnii „l-au dat de grumaz să fie vecin. şi din călărăşie încă l-au ras". Mişcător actul de la Grigore Matei-Vodă Ghica, din 1736, prin care, cu privire la fcstul Mare Logofăt Darie Donici, se spune că, „aflîndu-se şi acum în cinstea boieriei sale, numai fiind lipsit de vîrtutea picioarelor, neputînd a ni sluji, l-am lăsat Domnia Mea să odihnească bătrîneţele d-sale" (p. 223).

www.dacoromanica.ro

O răsplată lui Mihalcea Hîncul, pentru că a fost credincios Domniei pe vremea cînd Gheorghe Ştefan răsturna pe Vasile Lupu şi, apoi, Vasile Ceaurul, fratele noului Domn, „se ridica cu oştirile ungureşti" şi „ataca", spune traducerea, pe Domnii următori (pp. 245-7).

O declaraţie a Smarandei Vârnav, soţia lui Andronachi Donici; p. 259.

*

De păr. Arhimandrit Nica, *Monahismul în Basarabia (1812-1918)*, Bălţi 1940. Călugăria de peste Prut e datorită îndrumărilor Mitropolitului Gavril Bănulescu-Bodoni, urmat de arhiepiscopul Dimitrie Sulima, şi predicaţiei paisienilor Dintre vechile mănăstiri şi schituri au dispărut: Horodiştea, Cosăuţi, Rezina, Rughi, Lomanova, Soroca şi Cărătura. Un capitol tratează secularisarea, restul organisaţia. Călugări învăţaţi; p. 26, nota 4. Şcoli ale lor; p. 27. Alături, rusificarea merge de la sine.

*

De d. H. Dj. Siruni, *Bibliografia studiilor armeneşti din România* (din *Arhiva Românească*, IV) şi *Documente turceşti referitoare la evenimentele din 1821-1822.*

*

În *Revue Historique*, Ianuar-Mart, un studiu de Georges Kagan, despre schimbările de spirit ale istoriografiei în Rusia (reabilitarea la 1939, a lui Suvorov şi chiar a lui Ivan-cel-Groaznic; Alexandru Nevschi trece în film prin „tovarăşul" Eisenstein; pp. 20-1). Se glorifică luarea Berlinului de Ruşi, în timpul războiului de şapte ani, şi se vede în victoria asupra Polonilor, la începutul secolului al XVII-lea, zorile unei nouă lumi; p. 21, nota 1. Marele Război nu mai e ciocnirea între „doi tălhari imperialişti", ci numai un păcat germano-austriac, osîndindu-se Pocrovschi, care amesteca în răspundere ţarismul; pp. 22-3. Într'un articol din *Izvestia*, la 1939, un profesor reuneşte „Ucrainieni" şi Ruşi în aceiaşi concepţie. Aceasta e şcoala lui Stalin, care, cum se ştie, e Georgian. Gheorghe Friedmann atacă pe Pocrovschi, „sociologul"; p. 26 şi urm. Între împuşcaţii şi compromişii conspiraţiei lui Zinoviev (1936) sînt istoricii Lurie (Emel) şi Zaidel şi alţi „sabotori"; p. 29 şi urm.

Despre Camille Jullian ca „duşman al imperialismului" (Cesar şi Romanii, Germania), d. Albert Grenier.

www.dacoromanica.ro

D. André E. Sayous, despre „istovirea economică a Germaniei între 1914 și 1918".

O notă despre vechimea terminilor *patria* și *patrie* (în Valonia se zice *patrial*, în loc de *patriote*).

*

De d. Ioan Răducanu, în *Memoriile secției istorice* a Academiei Române, *Adam Smith, o comemorare*. Și observații asupra traducerii operei principale a lui Adam Smith de d. Hallunga; d-ra Zoe Ghețu pregătește o alta, complectă. S'a exercitat asupra lui o influență a lui Rousseau și mai ales a lui Voltaire? Se vede deosebirea lui de spiritul frances și în răspingerea părerilor școlii lui Quesnay, „fisiocrate" (pentru legăturile cu Francesii, după o scrisoare a lui din 1786; p. 10, nota 1). De sigur cartea lui Smith e în legătură, cum se spune la pagina 12, cu avîntul creator al industriei englese contemporane, de caracter revoluționar. Se arată și influența asupra gîndirii românești. Scurtă, dar aleasă bibliografie. Se adaugă judecăți românești asupra operei lui. Mai multe și mai inteligente, ale pe nedrept uitatului Ioan Strat, în *Economia Politică* din 1870.

*

În *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, April-Iunie, se tratează chestiuni de colonisare, de graiu, de port, care sînt alături de noi.

*

Foarte bune observații despre nevoia armatelor de selecție, deprinse cu mijloacele tehnice, în locul îmbulzirii maselor, și despre caracterul de unitate socială în armata lui Ștefan-cel-Mare, în opoziție cu a lui Mihai Viteazul, în cartea maiorului C. M. Sandovici, *Dinamica valorilor umane*, București 1938. Frumoasă formula: „În sufletul fiecărui soldat este cîte o picătură din sensul istoric al timpului" (p. 15).

*

În *Autobiografia* greacă a lui Ioan Capodistria, tipărită acum, la Atena, 1940, d. d. D. Th. Laskaris, se pune înaintea Țarului Alexandru I-iu, pe care-l servia atunci (1815) contele, întrebarea dacă n'ar fi bine ca Moldova, Muntenia și Serbia să fie țări libere, cu cîte o dinastie germană, avînd protecția Rusiei, a Austriei și, la nevoie, a Angliei și Franciei, ele fiind numai datoare

www.dacoromanica.ro

a aprovisiona în oarecare măsură Imperiul Otoman (pp. 57-8). Alexandru refusă aprobarea sa, căci, pentru a impune Turcilor o astfel de concesie, ar trebui un războiu (pp. 57-60). Se vorbește și de trimeterea din Rusia la București, supt ocrotirea consulului Pini, a lui Galatis, venit să ceară Țarului ajutor pentru liberarea Grecilor (p. 65).

De mare interes e menționea soliei trimese de țările noastre la hotar în 1817 ca să salute pe Țar. Un Mavrocordat pentru Muntenia, un Pantazoglu („dacă nu mă înșel") pentru Moldova, considerîndu-se ca Greci, cer o nouă năvălire a Rușilor. Capodistria cată a-i potoli (pp. 74-5). Ei vorbiau de Domnia de șapte ani a celor doi stăpînitori (pp. 75-6). Menționea încheierii acestor Domnii (p. 95). Pentru legăturile lui Capodistria cu Alexandru Ipsilanti pe vremea călătoriei acestuia în Franța. cînd voia să ceară de la ducele de Richelieu casa din Constantinopol a familiei, dată ambasadei Franciei, pp. 92-3. El se declară contra întreprinderii unor nesocotiți. Recomandă numai lupta în munți, folosirea revoltei lui Alî-Pașa, ocuparea orașului Suli și altor localități tari. Cu vremea, prin puterile proprii s'ar putea cîștiga și mai mult (p. 99). Capodistria participă la hotărîrea de a se desaproba acțiunea lui Ipsilanti (p. 104 și urm.). Pretinde că generalii Inzov, din Basarabia, și Langeron, de la Odesa, nu știuseră, cum nici Țarul, nimic din aceste intenții. Diplomatul greco-rus recomanda Țarului să ceară pe Ipsilanti pentru pedeapsă, ca unul care în Rusia pregătise lovitura, dar Alexandru lasă sarcina Austriei (pp. 108-9). Capodistria primi la urmă grija „afacerilor Basarabiei" (p. 122).

*

Din Documentele austriece pe care le publică în colecția Hurmuzaki, d. I. Nistor a luat materialul pentru „un proiect de organisare a oștirilor pămîntene din 1812" *(Mem. Ac. Rom.*, XXII, 5): e vorba de un plan alcătuit supt înfluența ocupației rusești, represintată prin amiralul Ciceagov.

*

In *Arhivele Olteniei*, XVIII, Iulie-Decembre, pe lîngă frumosul studiu al d-lui D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, plin de conclusii, o bună lucrare de seminariu a d-lui Em. Gr. Nicolaescu despre Moise-Vodă: nu lipsesc lucruri noi, și în puncte importante (Viișoara, data morții). D. Anastase Georgescu

www.dacoromanica.ro

descrie „mahalalele Craiovei" (şi reproducerea inscripţiei fîntînii de la Popova supt Matei Basarab). Despre Lupu Mehedinţeanul, d. Ion I. Vlădăianu. Documente asupra lui Dionisie Eclesiastul, publicate de d. Emil Vîrtosu. Altele, de d. C. Danielescu (şi sec. al XVI-lea), de preotul N. Bîrzeanu şi d. Ilie Chiriţă, etc.

D. Stoica Nicolaescu caută a dovedi că, la Brădet, Mircea, soţul Mariei, e Mircea Ciobanul, nu Mircea I-iu (p. 493). De fapt portretul e acelaşi ca şi acelea de la Cozia şi Argeş.

Note asupra irozilor cu Iosif E. Naghiu, *Irozii, teatrul popular religios, Craiova, 1940.*

*

În *Mem Ac. Rom.*, XXII, 3, d. G. C. Mironescu dă două scrisori politice ale lui C. Negri către Kogălniceanu, cu hotărîtul refus de a reveni la viaţa publică (1869): ales totuşi deputat, n'a primit mandatul.

*

Pentru colonisarea germană încă din evul mediu, dd. H. Plischke şi Percy Ernst Schramm, în *Nachrichten* de la Göttingen, 1940.

*

D. Şt. Bezdechi tratează pe larg viaţa lui Nicolae Olahus *(Nicolaus Olahus, primul umanist de origine romînă*, Aninoasa (Gorj), 1940). Genealogia arhiepiscopului cu Momcilă (?) sau poate Măncilă şi Stoian ai lui nu se descurcă nici aici. Se aleg părţile privitoare la Romîni, cu acea ciudată afirmaţie că unchiul Petru, fiul lui Stanciu, cu nasul sluţit, s'ar afla în Ungaria, de unde-i scrie nepotului (p. 61). Şi o frumoasă traducere a unor elegii, la moartea lui Erasm, a fratelui, etc., pp. 85-7; cf. pp. 96-7. Amendări la ediţia dată în *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, p. 91, note 2, şi de Togel şi Juhász în editura Teubner, pp. 104-15. A se adăuga la bibliografie şi Iorga, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a II-a, XVIII.

*

În *Convorbiri literare*, Octombre-Decembre 1939, d. G. Baiculescu arată influenţe horaţiene la Bolintineanu, pe care-l crede „pe nedrept uitat", la Odobescu şi la Alecsandri. De d. Al. Dima teorii noi germane despre originea artei populare. Însemnări ale lui Teohari Antonescu. D. Ştefan Khall despre cunoscutele note ale lui Clement Mikes cu privire la ţările noastre în secolul al XVIII-

www.dacoromanica.ro

lea. D. Vasile Grecu a regăsit manuscriptul lui Neagoe Basarab, exemplarul lui Ştefan-Vodă Cantacuzino. D. Liviu Marian, despre înaintaşii ardeleni ai lui Creangă. D. Torouţiu dă scrisori ale Veronicăi Micle.

*

Multe ştiri despre oaste în bogatul volum, *Din trecutul „Românei Militare"* (la şaptezeci şi cinci de ani de existenţă). Şi ilustraţii de specialitate.

*

În *Siebenburgische Vierteljahrschrift*, Octombre-Decembre, un studiu de d. Fritz Schuster despre vechile nume săseşti ale străzilor Braşovului (unele din cele româneşti care le-au înlocuit sînt fără sens şi chiar ridicule). E curios numele românesc al Străzii Ciocrac, lîngă ziduri; nume de om? Acelea de „Podul lui Grid" şi „Podul Creţului", aiurea, ar întări această părere. D. Karl Lang aduce *Flurnamen* din părţile Bistriţei. Culegem „Supodja" Zăpodia, Bobica (n'are a face cu „bob"), Fondac, Preluca, Răzoarele, Budueşel, Ciurgău, Feleţel, Deşălata, Vultur, Baltă. Despre legăturile dialectului săsesc cu cel din Luxemburg, d. Fritz Keintzel-Schön. O bibliografie a lui Stephan Ludwig Roth.

*

În *Le Messager d'Athènes* pe Septembre-Octombre, d. N. Moschopulos presintă, într'un larg cadru de istorie universală, condiţiile în care Polonia din secolul al XVIII-lea a fost împărţită. În ce priveşte situaţia Grecilor, sînt lucruri noi. Aflăm că acel Papazolu care, ajuns căpitan de artilerie în armata rusească, a fost trimes să răscoale Epirul, Acarnania şi Maina, apoi Calamata, unde şeful, Panaioti Benakis, era „nepotul de fiu" al lui Liberachi de pe la 1680, soţul văduvei lui Duca-Vodă, se trăgea din centrul românesc al Siatistei.

*

Merită toată lauda adunarea bogatului material din cartea d-lui Mihail Pizanty, *Aria exploatării petrolifere în România* (Bucureşti 1938).

*

D. Aurelian Sacerdoţianu a adus un adevărat serviciu prin publicarea *Inventariului Arhivelor Statului*, nu numai la Bucureşti,

www.dacoromanica.ro

Iaşi, Cluj, Cernăuţi şi Chişinău, ci şi la Craiova, Timişoara, Braşov şi Năsăud (1930). E ultimitor numărul de cărţi rare, comandate, de bună samă, pentru cercetările lui Hasdeu.

*

În *Comptes-rendus* ale Academiei de Inscripţii din Paris, 1940, fasc. 1, p. 32, d. Carcopino presintă, cu cele mai mari laude, lucrarea, recentă, a d-lui Pippidi despre cultul imperial la Romani. Tot acolo un raport despre săpăturile la oraşul roman Lausonna, centru de drumuri, peste care s'a clădit Lausanne.

*

În *Rivista Storica Italiana*, V, 1, d. Francesco Cataluccio presintă atitudinea Prusiei, la 1860, în chestia Nisei şi Savoii (Prusia e contra; articolul se leagă de probleme actuale). D. Gioacchino Volpe schiţează figura lui Pasquale Villari.

*

În *Revista Institutului Social Banat-Crişana*, IX, 3, d. Ion B. Mureşianu, despre Paul Iorgovici (popularisare); d. Traian Mager despre Ţinutul Hălmagiului. Un început de studiu al instituţiilor dace, de d. C. Grofşoreanu.

*

Foarte interesante ştiri despre atitudinea Ceho-Slovacilor de la noi în cursul Marelui Război, în broşura d-lui Vaclav Miler, *Cecho-Slovacii în România* (Bucureşti 1938).

*

Lista satelor româneşti din părţile Orăzii, în Nicolae Firu, *Oradea-Mare*, lucrare escelentă, frumos ilustrată. Şi pagini de istorie, bogate şi clare.

*

În *Comptes-rendus* ale Academiei de Inscripţii din Paris, Novembre-Decembre 1938, se arată cum, după cercetătorul Hittiţilor, d. Hrozny, agricultura egipteană întreagă a fost influenţată la început de a Sumero-Acadienilor: numele o arată. Tot aşa şi agricultura chinesă (pp. 518-9).

*

În *Însemnări Ieşene* pe 1-iu Mart 1937, un bun articol al d-lui Emil Diaconescu despre legăturile lui Gambetta cu chestia românească (raporturi cu Nicolae Bibescu, cu dr. Kalinderu; a

www.dacoromanica.ro

fost, cu Spuller, prin București). Observ că scrisorile din cartea lui P. Deschanel despre Gambetta (citată aici cu un „*o. c.*", fără titlu) le dădusem în mai multe ziare românești și franceze din București încă din Novembre-Decembre ale anului trecut. Călătoria lui Gambetta pe la noi n'o observasem.

Tot acolo, d. Dimitrie Gherasim, despre „problema Ucrainei" (o compilație).

*

În lucrarea lui Ar. Fateev, *Le problème de l'individu et de l'homme d'État dans la personnalité historique d'Alexandre I, empereur de toutes les Russies*, IV, Praga 1939 (ediția „Asociației ruse pentru cercetările științifice), se vede că, la 1818, Capodistria recomandă ca basă „ideile liberale", și Metternich îl califica de „Bas-Empire în uniformă rusească": el se mîndrește că a făcut pe Țar reacționar (p. 3). Omul în Alexandru rămîne liberal, de și la Laybach-Lubliana trebuia să condamne revoluțiile liberatoare. Frumoasă caracterisarea: „Comme, dans l'antiquité, on vouait un homme aux dieux pour toute sa vie, ainsi Alexandre fut voué à l'État" (p. 9). Și înfluența celor trei familii rivale (a Ecaterinei, a mamei, a sa) (p. 14). La moarte i se află la gît rugăciunea pentru „perfecționarea morală" (p. 16); la suirea pe tron nu credea că poate domni și declara că tronul se va da cui se va presinta (p. 19). Pentru multele și marile lui reforme, p. 21 și urm. Dar conflictul cu Senatul, p. 23. Înlocuirea primului sprijin, triumvirii, prin Speranschi; pp. 24-5. El a voit să întregească Polonia și promitea Constituția; cînd Constantin se opunea, putea să-și audă că Țarul „nu-i cere părerea, ci-i explică voința sa ca și oricărui supus", pentru a reveni apoi (p. 27). Desprețul pentru brutalul Araccеev, totuși bun instrument (pp. 29-31). Expulsarea d-nei de Krüdener (p. 42), și plan de abdicare în 1819 (p. 45).

Autenticitatea cadavrului, recunoscut de Țarina-mamă, e afirmată (p. 47).

*

În E. F. Maximovici, *Doctrine marxiste-léniniste appliquée à l'étude concrète de l'histoire* (Praga, 1938, ed. „Asociației ruse pentru cercetările științifice"), se arată în ce condiții de apărare și cu ce resultate falsificatoare lucrează școala lui Pocrovschi, elev al lui Cliucevschi și Vinogradov, contra aceleia a lui Lappo-Dani-

www.dacoromanica.ro

levschi. Mathiez îi combătea despotismul: „Vous agites vos chaînes en signe de triomphe“ (p. 221, nota 2). Şi consecinţile pentru învăţămînt. De la 1936 însă lupta, tot impusă, contra resultatelor lui Pocrovschi († 1932, înmormîntat în Panteonul sovietic). În loc, Buharin. În schimb se reeditează Marele Duce Nicolae Mihailovici: Radec laudă pe Petru-cel-Mare. Se combate de fapt materialismul istoric pentru că nu corespunde leninismului. Engels e preferat, pentru că el nu represintă fatalismul pretinselor legi economice, ci voinţa de a face revoluţia. *Naţionalismul rusesc actual cere doctrină activă în locul „internaţionalismului de stînga“*. Platorov învie astăzi în ediţii nouă. Autorul lucrării consideră conversaţia lui Sazonov cu I. Brătianu, reprodusă de curînd de d. Emil Diaconescu, în *Cercetări Literare*, ca „falsificată“ (p. 256). Friedmann, delegatul la congrese internaţionale, e urgisit acum ca troţchist (pp. 257-8). În loc, tonul anti-german se recomandă. E „lichidarea lichidatorilor“ (p. 259).

Bibliografie.

*

În G. Popa Lisseanu, *Limba Romînă în izvoarele medievale*, *Mem. Ac. Rom.*, secţia literară, IX, 10), se presintă lucruri cunoscute, adunate cu sîrguinţă şi redate limpede. Justă părerea că nu există un hotar între vechea latină vorbită şi limba românească. Pe lîngă însemnarea pe o tablă cerată, *Secodo auctor segnai*, am adus în *Istoria Romînilor* multe alte casuri. Folositoare lista numelor geografice de latină populară în Procopiu; sînt culese pe tot teritoriul romanic, cu observarea osebirilor de latină clasică. Aques, Cobenciles, etc., sînt la acusativ, cum era natural (p. 21). Interesantă nota despre *casula* apropiată de *căciulă* (p. 25). Pe larg despre *torna fratre*. Se urmăresc şi cuvintele latine la Bizantini, pănă mai tărziu. D. Popa Lisseanu crede în elemente fonetice slave în româneşte: ele se pot reduce la amintiri trace.

N. Iorga.

*

Găsim în *Universul* aceste rînduri de interes istoric şi le reproducem în amintirea nedreptăţii făcute nouă în Ardeal:

„*Secuisarea Romînilor. Dovezi scoase din domeniul artelor.*

La Secui, a căror colonisare în Sud-Estul Transilvaniei nu mai poate fi pusă la îndoială, fiind la obîrşia lor un popor de stepă, felul lor primitiv de viaţă se resimte şi în manifestările lor

www.dacoromanica.ro

artistice, căci, oricît de multe elemente alogene vor fi absorbit şi mistuit, chiar de la venirea lor în Ardeal, au trebuit să-şi mai păstreze întru cîtva vechile lor concepţii asupra artei şi, în primul rînd, asupra *artei şi tehnicei arhitecturale.*

Secuiul, ca şi Ungurul, care o preferinţă marcată pentru construcţia în piatră şi în cărămidă, pe cîtă vreme Rominul ţine la casa şi, în general, la construcţia de lemn.

Ungurii din Ardeal, în marea lor majoritate, nu cunosc o arhitectură a lemnului. Ceia ce ei au în această privinţă o datoresc numai vecinilor lor romini şi, în al doilea rînd, Saşilor. Şi, pe cîtă vreme arhitectura în lemn a Rominilor are ceva original, ceva crescut de la natură, la Secui şi la Unguri ea este ceva învăţat, ceva împrumutat.

Constatarea aceasta, făcută acum în urmă, după studii aprofundate, de profesorul de istoria artelor Oct. Petranu de la Cluj [1], este, de altfel, numai o confirmare a celor ce constataseră mai înainte şi scriitorii unguri.

„Secuii", spunea, acum patruzeci şi cinci de ani, Iosif Huszka, în cartea sa „Casa secuiască", sînt un popor de şes, ajuns între munţi. El nu este un popor de munte, care să caute colinele ori măcar coastele munţilor ca locuinţă. Secuiul se aşează pe locurile cele mai joase, pe cîmpie şi, dacă se poate, pe malul vre unui rîu. A doua trăsătură a casei de lemn secuieşti este că ea nu vrea să fie de lemn. La obîrşie, poporul secuiesc înu din lemn şi-a zidit casele, pentru că el aşa tratează lemnul ca şi cînd ar fi pămînt ori cărămidă. La Secui anume, nu există o latură de casă pe care nu ar lipi-o cu lut pe din afară şi pe din lăuntru. Numai la grajd sau la şură se păstrează une ori lemnul nelipit, în faţa lui naturală. În general, Secuiul nu are simţ pentru frumuseţa lemnului pur, cum o are Rominul."

Faptul că arhitectura în lemn în Ungaria este inferioară faţă de cea din Transilvania şi faptul că este în totul neînsemnată contribuţia ungurească în lucrarea lemnului, ne face să credem, zice d. Oct. Petranu, că influenţa artei arhitecturale româneşti asupra Secuilor a fost hotărîtoare.

De altfel, era firesc ca primii colonişti secui veniţi în Transilvania să-şi fi clădit casele după modelul celor găsite la localnici.

[1] Şi de mine nu odată (*N. I.*).

www.dacoromanica.ro

Şi, în adevăr, după cercetările făcute de profesorul Sabin Opreanu de la Cluj asupra felului cum Secuiul îşi construieşte casa, s'a ajuns la convingerea că atît casa secuiască, cît şi materialul şi uneltele de gospodărie, sînt identice cu cele ale Romînilor. Pînă şi numirile sînt româneşti: coteţ, hambar, colibă, draniţă, cuptor, casă (în loc de cămară), hid (pod, ca şi cum ar fi vorba de podul de peste o apă), etc.

Aşijderea, decorarea interioară a pereţilor casei cu ţesături şi covoare are aceiaşi origine românească.

Chiar şi aşa-numita „poartă secuiască", de care se vorbeşte aşa de mult, se găseşte foarte răspîndită printre Romîni. O întîlnim aşa de des în judeţele Vîlcea şi Gorj şi în alte părţi, şi ea este cu totul absentă la Unguri, cari nu o cunosc decît din auzite.

Capela lui Isus de la Odorheiu, în stil bizantin, operă din secolul al XIII-lea, unică în felul ei în Transilvania, după scriitorul ungur Orban B., ar fi de origine românească, şi tot românesc este şi uşorul din Muzeul Naţional Secuiesc de la Sf. Gheorghe, cu o inscripţie, din 1735, în litere chirilice; alfabetul chirilic n'a fost întrebuinţat de Unguri.

În ce priveşte *sculptura*, în special sculptura în lemn, pentru Romîni este caracteristic desemnul geometric, iar, pentru Unguri, desemnul de animale şi de oameni.

Şi, în vreme ce Ungurul ia ca motiv de ornamentaţie plantele şi în general grădina de flori şi în vreme ce Sasul din Transilvania are preferinţă pentru ornamentul animal şi grădina zoologică, Romînului îi place podoaba geometrică, fie că această preferinţă o are ca o moştenire traco-dacă, după cum cred unii[1], fie că ea s'a născut de-odată cu neamul nostru.

La Secui, pe lîngă ornamentul floare, şi în special laleaua, întîlnim şi ornamentul geometric românesc, şi, oricît de mult ar voi scriitorii unguri să explice proveniența acestuia, ba de la Slavii meridionali, ba chiar de la Ostiecii din Rusia, el este, după constatările profesorului Petranu, de origine românească. Căci Romînii, supt orice regim vor fi vieţuit în trecut, fie supt stăpînire ungurească, fie supt cea austriacă, fie supt cea rusească, şi-au păstrat în decursul vremurilor stilistica lor ornamentală.

Influenţa românească se manifestă mai ales în *arta decorativă*

[1] De sigur, cum am dovedit o (*N. I.*).

www.dacoromanica.ro

a Secuilor. Astfel, covoarele cu care ei își îmbracă pereții interiori ai casei, apoi broderiile și obiectele de gospodărie poartă mai întotdeauna motive geometrice românești. Chiar ouăle de Paști încondeiate cuprind motive românești, iar crucea creștină de pe aceste ouă se numește și astăzi cruce românească *(Oláh Keresztes)*.

Dar, la Secui, ca, de altfel, și la Ciangăi, nu este vorba numai de o influență românească întîmplătoare, ci se poate spune că este vorba de un fond românesc, căruia i s'au adus numai modificări de detaliu.

Îmbrăcămintea Secuiului nu se deosebește de cea a Rominului. De la acesta a împrumutat, nu numai obiectul, dar și numirea. Și unul și altul are glugă, cușmă, traistă, ștergar, cojoc, opincă, crătință, etc.

Jocul Secuiului este ca și al Rominului. Și Secuiul are bătuta și călușerul, iar în textul Irozilor de la Crăciun întîlnim cuvintele ungurești amestecate cu cele românești.

În *arta musicală*, influența românească este și mai pronunțată. Iată cum se exprimă, în această privință, cunoscutul compositor și folklorist Sabin Drăgoi, directorul Conservatoriului de la Timișoara: „Nu există nicio relație, nicio notă comună între cîntecele secuiești (așa numește cîntecele vechi ungurești scriitorul Béla Bártok, care neagă orice influență românească) și musica populară din Pusta ungară (sau musica modernă maghiară), pe cîtă vreme melodiile românești cele mai vechi, din orice provincie a țării ar fi, au același caracter ca și melodiile noastre cele mai recente". Cu alte cuvinte, trăsăturile comune din cîntecele Rominilor și ale Secuilor sînt mai de grabă de origine romînă decît maghiară.

G. Popa-Lisseanu."

*

În broșura sa *Refleziuni asupra operațiunilor armatei polone în războiul cu Germanii*, București 1940, generalul I. Sichitiu dă o expunere luminoasă: șovăiri în alianțe, participarea la împărțirea Cehoslovaciei, refusul unei adevărate înțelegeri cu Rusia, necunoașterea puterii zăgazului german în Vest, lipsa de orice fortificații, îndărătnicia păstrării ideii de ofensivă, părăsirea în voia unei lovituri de surprindere, și mai ales, lipsa de adevărați șefi în domeniul politic și militar. Nu se uită însă moștenirea grea a stăpînirilor străine, cu colonisarea de elemente străine energice și

www.dacoromanica.ro

pauperisarea Polonilor însişi (pp. 20-1), iar luptele interne au făcut să se piardă cei douăzeci de ani în cari se putea face consolidarea, şi Pilsudski, cu imensele sale merite, a dat ţara în sama unor tineri fără experienţă şi de valoare mediocră (pp. 21-2). Ca grele erori, atitudinea faţă de Cehoslovacia şi consimţirea la frontiera comună cu Ungaria, slăbind Romănia (pp. 23 şi urm.).

*

În *Rendiconti* ale Academiei dei Lincei, Mart-April 1939, fasc. 3-4, d. G. Cardinali, despre periecii spartani (şi cu discuţia datei de începere a domniei pentru Filip al V-lea al Macedoniei): atunci se formează Κοινὸν al Lacedemonienilor.

*

Generalul N. Tătăranu presintă, în *Acum un şfert de veac, Amintiri din războiu*, Bucureşti 1940, note tehnice, cu preţioase hărţi, despre Războiul cel mare şi interesante amintiri despre scăparea din prisonierat.

*

Acte privitoare şi la Pîngăraţi, cu o reproducere a palatului cantacuzinesc şi a bisericii din Hangu, la d. Constantin Turcu, *Preocupări de cultură regională*, II (Piatra-Neamţului, 1939). Acolo şi note despre resultatul săpăturilor părintelui Mătasă. Şi biografii culturale locale.

*

În *Cercetările Istorice* ale d-lui Minea, XIII-VI (1940), urmarea studiului Minea-Boga despre moştenirea moşiilor, şi sfîrşitul aceluia al d-lui N. Corivan despre „politica orientală a lui Napoleon al III-lea". Despre Hatmanul Andrei, apoi Mare Logofăt al lui Mihai Viteazul, d' I. Ionaşcu (documente). Păr. Paul Mihailovici dă documente aflate la Constantinopol (unul de la Mihăilaş Movilă). Un studiu al d-lui D. Ciurea, despre Domnia munteană a lui Simion Movilă. D. Virgil Pîntea, despre dările vechi. D. I. Minea dă un plan de curs de istoria Romînilor al lui Ioan Maiorescu (1863). D. Emil Diaconescu, despre politica externă a Romăniei de la 1878 şi Memoriile lui Steed. Despre arhitectura Goliei, d. D. Constantinescu. Note de d. N. Grigoraş despre prima formă a Trei Ierarhilor. Pentru războiul ruso-turc din 1711, d. T. Holban. Despre regele polon Mihail Wisnowiecki, acelaşi. Despre boierii lui Alexandru Lăpuşneanu, d. N. Grigoraş. Despre Mitro-

www.dacoromanica.ro

politul Ignatie, d. Al. Iordan. Un pensionat din Iași, 1811 (d-na Germont), de d. T. G. Bulat. Eustratie Logofătul ar apărea cu numele de Dragoș *(Uricariul,* V) într'un studiu al d-lui L. Predescu. Despre Domnia lui Mătei Basarab și epoca următoare, d. Victor Motogna.

N. Iorga.

NOTIȚE

O carte ciudată e l'*Abrégé de géographie ancienne et moderne, historique, politique, commerciale et religieuse* par *Nassif Mallouf, professeur de langues orientales au Collége (sic) de Smyrne et l'auteur de divers ouvrages en arabe et en turc, Smyrne, Imprimerie de J. Magnis, 1851.* E dedicată „aux très-illustres membres de l'Académie des Sciences et belles-lettres de Constantinople". Lista academicienilor urmează, cu Marele-Vizir Reșid în cap. Se mai află Rifaat-Pașa și Aalì-Pașa, „poète très estimé" Fuad-Efendi, „conseiller du Grand-Vézir; littérateur et poète d'un grand mérite; il est l'auteur des principes d'une grammaire nationale", Ahmed-Vefic Efendi. Evident, capitolul cel mai larg e cel care presintă „l'Empire Ottoman ou Turquie" (p. 128 et suiv.). Cetim, la pp. 151 și urm.: „Bucharest (80.000 h.), capitale, grande ville, fort sale, sur la Dumbovitza, siège d'un archevêcheé grec et résidence des consuls étrangers. Ce n'est qu'un grand village, où quelques châteaux, plusieurs grands couvents, les tours nombreuses de 60 églises grecques se perdent parmi des jardins fleuris, des bosquets odorans, des promenades délicieuses. Ses rues sont droites, assez larges et presque toutes garnies, au lieu d'un pavé, d'un plancher en madrier, sous lequel on a creusé de larges canaux pour recevoir les immondices" (p. 151). Pentru Iași: „Yassy (27.000 h.), capitale de la principauté, siège d'un archevêché grec et résidence des consuls étrangers. Irrégulièrement bâtie, avec des rues recouvertes de grosses planches de chêne, au-dessous desquelles coulent des ruisseaux fétides; son séjour n'est ni sain, ni agréable, surtout pendant les fortes chaleurs. Cette ville a été ravagée plusieurs fois par l'incendie. Le peu d'industrie qu'on y voit est entre les mains des Allemands qui s'y sont établis depuis quelques années; mais le commerce est assez lucratif. Les plus grandes affaires sont faites par les étrangers."

*

www.dacoromanica.ro

Între bunele cărţi de propagandă pentru Romîni: A. W. A. Leeper, *The justice of Rumania's cause*, New-York 1917, şi marquis de Montferrier, *La France et la Roumanie, conférence faite au théâtre du Colisée à Paris, ie 10 janvier 1920*, Paris 1920. Autorul a cunoscut personal România. Se arată cum ofensiva romînă din 1916 n'a reuşit fiindcă nu i s'au dat condiţiile care fuseseră stabilite (p. 13).

*

Un fiu al lui Anastase Condoidi, tovarăşul lui Dimitrie Cantemir, trebuie să fie medicul Împărătesei Elisabeta a Rusiei; *Memoriile Împărătesei Ecaterina* a II-a, ed. germană G. Kuntze, p. 248.

*

În *Trompeta Carpaţilor* şi apoi în *Independenţa Romînă* din Buzău (21 Mart 1876) se reproduce un articol din *Gazzetta d'Italia* despre Eliad şi statuia lui de Ettore Ferrari. Statuia fusese expusă la grădina Barberini din Roma.

*

Pe o carte din 1883: „Librairie générale française J. Szöllösy".

*

La bibliografia lui Boliac a se adăugi: „*Cullegere de mai mulţi articoli publicaţi atîtu în străinăte cîtu şi în ţérră în anniĭ trecuţi*, Bucuresci, Imprimeria ţiarului Naţionalulŭ 1861". Cuprinde articole din *Republica Romînă* de la Paris şi din *Buciumul* de la 1857, tot acolo. Unele au cuprins istoric, firesc personal şi discutabil.

*

Pe o frumoasă ediţie, pentru copii, din operele lui Berquin, Paris, f. an., stampila: „A. Danielopoulo, libraire commissionnaire à Bukarest", şi semnătura: „Jean Villacrose, 1863".

*

La bibliografia românească a războiului Crimeii: „Espunere a kestii Locurilor Sinte şi a causei acestei prigoniri urmată de Documente officiale, Manifeste, Note, Firmane, Circulare şi cl., De la începutul neînţelegerii Turco-Ruse pînă la isbucnirea resbelului aktual, cullegere de Atanasie N. Pîkleanu, după D. M. A. Ubicini", Bucureşti, Tipografia Bisericească din Sf. Mitropolie, 1855.

*

www.dacoromanica.ro

În René Henry, *Des monts de Bohême au Golfe Persique* (1908; dar călătoria e din 1905), un interview cu faimosul Rákosi Jenö, autorul *Clopotelor amuţite* din causa împingerii româneşti. Declarînd că bunicul său era Şvab din acel Vest, el constată „o oarecare agitaţie în ţinutul valah", în care „s'au răspîndit bani", „poate din regatul României, prin canaluri indirecte", cu favorisarea din partea Guvernului Fehérváry (!). Întrunirile ţărăneşti fiind oprite de organele locale, la Ministeriu au fost îngăduite, aşa că au putut „agita" „popi, avocaţi şi cîţiva naţionalişti romîni". „Astăzi Ministeriul e speriat şi se teme de o *jacquerie:* trimete jandarmi şi trupe" (p. 215). Rákosi vede calea deschisă spre Salonic şi dreptul Ungurilor de „a organisa Balcanii", în „colaboraţie cu Slavii din Sud" *(ibid.)*.

Autorul însuşi s'a lăsat convins că o agitaţie românească, susţinută cu bani de la Bucureşti sau de la Viena, ridică, în Decembre 1905, pe ţăranii săraci, siliţi a emigra, bărbaţii singuri, în America, împotriva cîrciumarului evreu şi a latifundiarului ungur (pp. 252-3). El se ocupă de noua lege şcolară (p. 296 şi urm.). Apoi şi de „casul Vaida" (pp. 301-4).

*

Pentru efectul intrării României în războiu v. această judecată a generalului Buat, în *L'armée allemande pendant la guerre de 1914-1918* (Paris 1920), p. 39:

„La conséquence de ce fait nouveau s'était fait sentir immédiatement sous la forme d'une aspiration de 6 divisions; 6 autres furent encore envoyées vers l'Est, de septembre à décembre, au cours même de l'offensive. Sur ces 12 divisions, 7 venaient de France. Y participent en outre: 11 divisions autrichiennes, 3 bulgares, 2 turques. Total général: 28 divisions".

Dar divisiile lăsate în Orient nu erau „déjà médiocres pour la plupart" (p. 55): dovadă luptele de la Mărăşti. Şi cf. p. 56: „Il ne reste plus en Russie-Roumanie que 32 divisions de valeur inférieure et d'ailleurs dégarnies de tous les hommes âgés de moins de 32 ans". Nici aceasta nu e adevărat. Corpul de elită al alpinilor era adus în 1916 din Franţa, unde a fost trimes apoi, şi în Italia (p. 68).

N. I.

www.dacoromanica.ro

Pag.

Ed. I. Găvănescu: *Mărturii românești din eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea* (N. Iorga) 289-290
I. Bianu și N. Cartojan: *Album de paleografie românească (scrisoarea chirilică)* (N. Iorga) 209-291
Vittoria Capece Galeoto Zuccoli, duchessa della Regina: *Maria di Modena, regina d'Inghilterra* (N. Iărga) 291
Gheorghe Ciuhandu, *Rominii din cîmpia Ardealului de acum doaă veacuri, cu un excurs istoric până la 1752 și istorico-politice ulterioare* (N. Iorga) 291-292
Iuliu I. Mezei Cimpeanu: *Luptători romini ardeleni* (N. Iorga) . . . 292-293
Ed. I. Găvănescu: *Ioan Monorai, un istoric ardelean necunoscut* (N. Iorga) 293-294
Gh. Ungureanu Iași: *Omagiu lui Gh. Sion* (N. Iorga) 294
Alexandru Marcu: *Ugo Foscolo* (N. Iorga) 294

Cronică (N. Iorga, G. Popa-Lisseanul) 295-310
Notițe (N. Iorga) 310-312

Din N. IORGA:

„ISTORIA ROMÂNILOR"

au apărut și se găsesc de vânzare:

Vol. I partea I, *Strămoșii înainte de Romani*, 267 pag. sfârșit
„ I „ II, *Sigiliul Romei*, 353 pag. . . . 150 lei
„ II, *Oamenii pământului (până la anul 1000)*, 342 pag. . . . . 150 „
„ III, *Ctitorii*, 353 pag. . . . . 180 „
„ IV, *Cavalerii*, 451 pag. . . . . 280 „
„ V, *Vitejii*, 427 pag. . . . . 250 „
„ VI, *Monarhii*, 520 pag. . . . . 300 „
„ VII, *Reformatorii*, 352 pag. . . . . 200 „
„ VIII, *Revoluționarii*, 398 pag. . . . . 250 „
„ IX, *Unificatorii*, 402 pag. . . . . 250 „
„ X, *Întregitorii*, 500 pag. . . . . 300 „

www.dacoromanica.ro

Aşezământul tipografic
„Datina Românească"
Vălenii-de-Munte
(Prahova)

Preţul: 60 lei.

www.dacoromanica.ro